

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 11 • 2011/2012

BARCELONA, 2012

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor (president)
Xavier Genover i Huguet (vicepresident primer)
Jordi Figa López-Palop (vicepresident segon)
Oriol Sagarra i Trias (tresorer)

COMITÈ CIENTÍFIC

Josep M. Font i Rius (director honorari), de la Universitat de Barcelona
Tomàs de Montagut i Estragués (subdirector), de la Universitat Pompeu Fabra
Josep Serrano i Daura (coordinador de l'edició), de la Universitat Internacional de Catalunya

CONSELL DE REDACCIÓ

Jacques Poumarède, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail
Thomas Gergen, de la Universitat de Sarre
Manuel Juan Peláez Albendea, de la Universitat de Màlaga
Juan Lluís Arrieta Alberdi, de la Universitat del País Basc
Antonio Planas Rosselló, de la Universitat de les Illes Balears
Jesús Fernández Viladrich, de la Universitat de Barcelona
Félix Martínez Llorente, de la Universitat de Valladolid
Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 11 • 2011/2012

BARCELONA, 2012

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Tiratge: 150 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Anglofort, SA
Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Service Point F.M.I., SA
Carrer de Pau Casals, 161-163. 08820 El Prat de Llobregat (Barcelona)

ISSN: 1578-5300
Dipòsit Legal: B. 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

ARTICLES

- El benefici de l'edat al Regne de València,
per Juan Alfredo Obarrio Moreno 9
- Els advocats i els mediadors al sud de França i Catalunya
del segle XI al segle XV,
per Thomas Gergen 33
- Introducció a la història del dret mediambiental català: la salubritat
de les aigües en les fonts jurídiques de Barcelona i Tortosa a l'edat
mitjana i l'edat moderna,
per Patricia Zambrana Moral 55
- Precedents de la legislació mediambiental. Repressió penal i prevenció
urbanística dels danys produïts pel foc en algunes fonts del dret
aplicades a Catalunya durant l'edat mitjana,
per María Encarnación Gómez Rojo 97

RECENSIONES

- Las sedes históricas de la cultura jurídica europea*, d'Enrique Gómez Royo,
per Juan Alfredo Obarrio Moreno 149
- La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571-1715)*,
d'Antonio Planas Rosselló,
per María Encarnación Gómez Rojo 154
- La Facultad de Leyes y Cánones de la Universidad Luliana y Literaria
de Mallorca*, d'Antonio Planas Rosselló i Rafael Ramis Barceló,
per Josep Serrano Daura 157

TAULA

<i>Els Libri notularum de Santa Coloma de Queralt (1240-1262), d'Hug Palou i Miquel, per Josep Serrano Daura</i>	159
--	-----

CRÒNICA

«La falsificació monetària: fonts i documents». XXI Seminari d'Història Monetària de la Corona d'Aragó, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Gabinet Numismàtic de Catalunya, 5 i 6 d'abril de 2011, per Albert Estrada-Rius	163
---	-----

ARTICLES

EL BENEFICI DE L'EDAT AL REGNE DE VALÈNCIA¹

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

Resum

El present treball aborda l'estudi i les conseqüències jurídiques del trànsit de l'edat pupilar a la majoria d'edat en l'antic Regne de València. En concret, en relació amb el menor s'aborden qüestions com la necessària presència del tutor o curador per al menor, la seva incapacitat jurídica o les prohibicions a les quals es trobaven sotmesos. Pel que fa a la majoria d'edat, ens centrem fonamentalment en el denominat *benefici de l'edat* i en la seva aplicació a l'àmbit contractual.

Paraules clau: dret medieval, minoria d'edat, *venia aetatis*, tutela, Regne de València.

EL BENEFICIO DE LA EDAD EN EL REINO DE VALENCIA

Resumen

El presente trabajo aborda el estudio y las consecuencias jurídicas del tránsito de la edad pupilar a la mayoría de edad en el antiguo Reino de Valencia. En concreto, con relación al menor se abordan cuestiones como la necesaria presencia del tutor o curador para el menor, su incapacidad jurídica o las prohibiciones a las que se hallaban sometidos. Por lo que hace referencia a la mayoría de edad, nos centramos fundamentalmente en el denominado *beneficio de la edad* y en su aplicación en el ámbito contractual.

Palabras clave: derecho medieval, minoría de edad, *venia aetatis*, tutela, Reino de Valencia.

1. El present estudi s'enquadra dins del projecte d'investigació «La jurisdicción voluntaria: un mandato legislativo pendiente de cumplimiento. Cuestiones generales», del Ministeri d'Educació i Ciència (ref.: DER 2008-0640-c02-01), dirigit i coordinat pel doctor Antonio Fernández de Buján.

THE PRIVILEGE OF AGE IN THE KINGDOM OF VALENCIA

Abstract

This paper discusses the transition from minority to the age of majority and its legal consequences in the medieval Kingdom of Valencia. With respect to minors, it deals with such aspects as the necessary figure of the tutor or curator, the minor's legal incapacity and the prohibitions to which minors were subject. In relation to the age of majority, the focus here is mainly on the so called privilege of age or *Venia aetatis* and its application to contracts.

Keywords: medieval law, minority, *Venia aetatis*, guardianship, Kingdom of Valencia.

LA REMISE D'ÂGE DANS LE ROYAUME DE VALENCE

Résumé

Le présent travail aborde l'étude et les effets juridiques du passage de l'âge pupillaire à la majorité dans l'ancien Royaume de Valence. Concrètement, concernant la minorité, nous nous penchons sur la nécessaire présence du tuteur ou curateur auprès du mineur, sur l'incapacité juridique de celui-ci et sur les interdictions auxquelles il se trouvait soumis. Pour ce qui est de la majorité, nous nous focalisons essentiellement sur la remise d'âge, ou *Venia aetatis*, et son application dans la sphère contractuelle.

Mots-clés : droit médiéval, minorité, *Venia aetatis*, tutelle, Royaume de Valence.

Com exposa Bellodi Ansaloni, abans del segle II aC només tenia la plena capacitat d'obrar el ciutadà romà baró *sui iuris* i púber, atès que la dona, si era *sui iuris* i púber, estava sotmesa a la tutela perpètua, i els menors, a l'empara de la *lex Plaetoria* o *Laetoria*, tenien una *actio* privada per a rescindir tot acte que haguessin realitzat amb un major solament al·legant que havien resultat perjudicats a causa de la seva inexperiència —*circumscriptio*—, la qual cosa els facultava per a exigir al pretor la *restitutio in integrum ob aetatem*, això és, tornar a tenir la mateixa condició jurídica en què es trobaven abans de la conclusió del negoci jurídic, cosa que equivalia a la seva rescissió.²

Aquest règim jurídic determinava que si un ciutadà púber realitzava un contracte amb un menor de vint-i-cinc anys sense que l'assistís un curador, el seu

2. H. ANKUM, *Le minor captus et le minor circumscriptus en Droit Romain classique: Liber Amicorum*, Bordeus, 1992, p. 36, n. 1; A. BELLODI ANSALONI, «La “*venia aetatis*”: emersione storica sviluppo», *Labeo*, vol. 46, núm. 1 (2000), p. 40-71.

compliment únicament era obligatori per al ciutadà púber, ja que el menor podia demanar la seva rescissió amb l'*actio legis Plaetoriae*, o bé podia exigir la *restitutio in integrum*, o, si aquesta no era possible, podia oposar una *exceptio*, cosa que va comportar, en última instància, que es restringissin els negocis jurídics amb menors, pel recel de veure's perjudicats per aquesta normativa.

Per a pal·liar aquesta situació, l'emperador Aurelià concedí als menors púbers *sui iuris* —majors de vint-i-cinc anys, si eren barons, i majors de divuit anys, si eren dones— que poguessin sol·licitar a l'emperador la concessió de la *venia aetatis*,³ és a dir, la possibilitat de realitzar actes o negocis jurídics —excloent-ne les donacions i les alienacions d'immobles o d'objectes preciosos— sense que estiguessin facultats per a requerir, *a posteriori*, la *restitutio in integrum*, cosa que atorgava major garantia i seguretat jurídica a les seves relacions patrimonials.

El reconeixement que la doctrina del *mos italicus* tardà va fer del marc evolutiu de la tradició jurídica romana el trobem en l'estudi que realitzaren de la rúbrica «De venia aetatis a Principe impetranda», on les fonts del *Corpus iuris civilis*, si bé no adquireixen el caràcter d'una *relectio*, sí que assoleixen el valor de substrat jurídic comú de les diverses legislacions,⁴ de manera que són considerades el punt de partida per a crear un *systema iuris* en què els *iura propria* solament podien ser interpretats amb l'auxili del *ius commune*, dret assumit i aplicat en l'àmbit judicial.⁵

Aquest caràcter erudit que confereixen el coneixement i l'estudi de l'autoritat dels textos legals romans i de la denominada *communis opinio*, s'entronca amb l'anàlisi que de la institució de la *venia aetatis* es realitza en l'àmbit de la legislació foral. Vegem la regulació que tant els *Fori antiqui Valentiae* com la doctrina realitzen d'aquesta institució.

3. A partir de Constantí—C. Th., 2, 17, 1; C., 2, 44, 2—, l'edat per a quedar alliberats de la tutela es reduí als vint anys en el cas dels barons, mentre que la de les dones va restar intacta en els divuit.

4. F. de ARVIZU, «Ilusiones y realidades de la historia del derecho europeo», *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, núm. 7 (1995), p. 166.

5. A. PÉREZ MARTÍN i J. M. SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del Antiguo Régimen*, València, 1978; J. A. OBARRIO MORENO, *Estudios de tradición romanística: El proceso en el derecho foral valenciano*, València, 2002.

1. REQUISITS⁶

1.1. CONCESSIÓ

En primer terme, Bas i Galceran recorda que era freqüent —*in nostra praxi*—⁷ la sol·licitud al príncep del benefici de la minoria d'edat per part dels menors de vint anys que desitjaven quedar alliberats de la curatela per tal de poder administrar lliurement els seus béns,⁸ atès que aquests, segons el dret,⁹ com que no tenien suficient judici, «inhabiles sunt ad contrahendum», si demostraven un perjudici en el negoci jurídic realitzat, el contracte quedava anul·lat.¹⁰

Fur «Si tutor vel curator intervenit»

Ne nimia subtilitas minoribus dampnum infligat, volumus quod omnia que cum minoribus XX annis contracta vel gesta fuerint, presentibus tutoribus vel absentibus vel consentientibus, si in hiis se lesos seu dampnificatos probaverint, absque ullo in integrum restitutionis [sic] beneficio in irritum revocentur.¹¹

6. Cfr. C. Th., 2, 17, 1 pr.

7. Furs, 5, 6, 16 i 21.

8. D., 1, 4, 1; C., 14, 12, 3. ACCURSIUS, *Digestum Vetus seu Pandectarum Iuris Civilis. Tomus Primus. Florentinarum varietatibus, diligentius quam antea in margine appositis, post sane Accursii Commentarios*, Venetiis, 1598, gl. ad D., 1, 4, 1, vs. imperio; ACCURSIUS, *Digestum Vetus*, gl. ad D., 1, 4, 1, «Quod principi placuit. Ut esset ius generale et commune. nam si placeret ei concedere, non ex lex». Aquest criteri va ser aviat rebut tant per la teologia medieval —S. THOMAE, *Summa*, I, II, 97, 3 ad 3: «[...] Si enim sit libera multitudo, quae possit sibi legem fecere, plus est consensus totius multitudinis ad aliquid observandum quod consuetudo manifestat, quam auctoritas principis, qui non habet potestatem condendi legem, nisi inquamtum gerit personam multitudinis»— com pels comentaristes: B. de SAXO-FERRATO, *Commentaria in secundam atque tertiam Codices Partem*, rúb. «Quae sit longa consuetudo», lex 2, núm. 1: «[...] in principem translata est potestas condendi legem expressam, et scriptam, non autem consuetudinariam, que in eum non potuit transferri, cum pcedat ex tacito consensu»; D. de COVARRUBIAS I LEYVA, *Opera Omnia. Practicarum Quaestionum, lib. 1*, cap. 1, núm. 2: «Temporalis potestatis civilique iurisdictio, tota et suprema, penes ipsam rempublicam est, idcirco is erit princeps temporalis, omnibusque superior reipublicae regimen habiturus, qui ab eadem republica fuerit electus et constitutus, quod ex rei natura iure ipso gentium et natura constat, nisi humanus ipse convictus pactione aliud induxerit».

9. C., 2, 21, 3.

10. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 182, núm. 8: «Minor si fuit laesus, potest restitutionem in integrum implorare adversus contractum»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, pars 2, observatio* 108, núm. 15: «Minor in praxi nostra nihil per suam personam facit, sed tutor, curator, aut pater, perinde ac si semper esset infans»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 1: «Solet frequenter in nostra praxi a Principe impetrari aetatis venia, ad hoc ut viginti annorum minores a potestate liberentur curatorum, et legitime suscipere possint bonorum suorum administrationem. Juris dispositionibus perspectis, minores propter defectum integri iudicii, inhabiles sunt ad contrahendum, saltim sine spe beneficii restitutionis in integrum».

11. Furs 2, 14, 2.

Reconeguda la necessitat que tenien els menors de demanar el benefici de la dispensa de l'edat, la doctrina es plantejà qui estava facultat per a concedir-la. Com a resposta a aquest interrogant, la bibliografia jurídica estableix les regles d'aplicabilitat següents:

a) «*Venia aetatis solus Princeps concedit*»

Segons la *communis opinio doctorum*, la potestat per a concedir aquesta *venia aetatis* en l'àmbit del *ius commune* la tenia únicament el monarca,¹² qui, com que estava per sobre del dret, tenia la facultat de dispensar o derogar les normes i els estatuts promulgats per la comunitat¹³ i així facilitar que un menor pogués contreure obligacions contractuals o administrar els seus béns encara que l'ordenament foral pogués establir un criteri contrari.¹⁴ En concret, tant la bibliografia jurídica castellana¹⁵ com la de la Corona d'Aragó ens recorden que aquesta dispensa del dret, expressa o tàcita,¹⁶ l'atorgava el príncep quan concorria una causa justificativa:¹⁷ que el menor pogués demostrar que tenia un judici

12. A. BARBOSA, *Collectanea*, lib. 2, tít. 45, Lex 1, núm. 6: «Venia a solo Principe impetranda est»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, Barcinonae, 1644, cap. 10, núm. 6: «hoc ius soli Principi, non aliis competere»; F. J. de LEÓN, *Decisiones*, decisio 144, núm. 13: «veniam aetatis concedere quia solus princeps mixti imperii»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes*, observatio 17, núm. 21: «Veniam aetatis solus Princeps concedere potest, quia est de primo gradu mixti imperii»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 18: «Aetatis veniam concedere est de regaliis principis, et ad nullum alium spectat quam ad Principem».

13. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 3: «Princeps, qui supra jus positivum est, et dispensare potest constitutiones, quae juris civilis sunt, et ipsi juri civili derogare». Cfr. J. CÀNCER, *Variarum*, pars 1, cap. 7, núm. 15: «aliud impetratio veniae aetatis, ubi princeps declarat illum minorem esse habilem ad iudicia, et omnes contractus gerendos».

14. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 4: «Poterit derogare juris civilis, et municipalis constitutiones, quibus cautum habetur minores aetate, libere contrahere non posse, neque bona sua administrare».

15. D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus*, pars 2, lib. 1, cap. 19, núm. 23: «Etenim dispensante Principe in aetate minores facit majores».

16. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 5: «Unde, per viam dispensationis poterit Princeps aetate minoribus indulgere quod libere contrahant, et bona sua administrant habiles faciendo illos ex inhabilibus ad hos celebrandos contractus. Et hoc poterit Princeps tacite facere, nam si contrahat cum minore, aut alio qui sine solemnitatibus statutariis nequit contrahere, non potest de invaliditate contractus opponi, nam eo ipso quod Princeps contrahit cum illo, censetur illum habitare ad celebrationem illius contractus».

17. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 6: «Neque hujusmodi dispensationes ex causae defectu corrueunt, nam et si in omni dispensatione requiratur causa ut legitime facta dicatur».

recte i sufficient, perquè «si habent iudicium rectum, cessat jam prohibitionis legalis ratio».¹⁸

Admès amb caràcter de generalitat que aquesta potestat estava reservada al rei, en l'àmbit de l'antic Regne de València la doctrina foral advertia una clara contradicció entre el tenor literal de les fonts legals i la praxi jurídica. Vegem ambdós àmbits.

Des del punt de vista legal, els *Fori antiqui Valentiae* són explícits en negar que el monarca tingués la facultat o la potestat d'atorgar la «venia aetatis, et si concessionem fecerit; nullius roboris sit»,¹⁹ perquè el rei no podia atemptar contra els estatuts forals,²⁰ que eren el dret comú del Regne:²¹

18. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 7: «In minoribus iudicium rectum habentibus, non solum causa reperitur, ut eis aetatis venia per viam dispensationis detur, sed cessat legis ratio prohibentis illis liberam contrahendi facultatem, nam cum, ut diximus, causa prohibitionis legalis sit iudicii, et rationis defectus, si habent iudicium rectum, cessat jam prohibitionis legalis ratio, et per consequens, et ipsa prohibitio cessare debet, ex ratione illa trita, quod legis ratione cessante, debet, et ipsa legis dispositio cessare».

19. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio 144*, núm. 3: «Prima fronte videtur non posse, quia iuxta forum 8 de restitutione minorum si minor a domino Rege veniam aetatis impetraverit rescriptum est nullum»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 24: «Sed adversus ista quae docemur, videlicet posse principem in nostro regno minoribus viginti annorum veniam aetatis concedere, acriter obstat forum si alcu, quo jure cavetur D. Regem non posse in nostro Regno minoribus viginti annorum veniam aetatis concedere, et si concessionem fecerit; nullius roboris sit».

20. Furs, 1, 14, 2-4: «Rescripta contra ius elicit a omnibus iudicibus precipimus refutari, nisi forte aliquid est quod non ledat alium et prosit petenti, vel crimen supplicantibus indulgeat»; *Aureum Opus Regalium Privilegiorum civitatiset Regni Valentiae*, València, 1515, Privilegi 146: «[...] quod si rescripta, vel certae impetratae, et obtenta contra ius vel forum per aliquos fuerint, quod nostri iudices illa non recipiant, nec eis obediam tamen nos plerunque [...]». L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine, lib. 1*, cap. 3, tít. 3, núm. 24-25 i 48: «Rescripta Principum contra immunitatem Civium Valentinarum nulla proponuntur»; L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine, lib. 1*, cap. 3, tít. 3, núm. 90: «Rescripta pro Rege allegat, non fuerunt impetrata contra foros, imo conveniunt foris»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, lib. 1, decisio 113*, núm. 3: «[...] fuit nulla iuxta dictas Regias epistolas, quae vim legis habent [...] hoc tamen intelligitur dummodo non sit contra ius, vel utilitatem publicam, [...]»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, lib. 2, decisio 144*, núm. 3-4: «Et ita dictum privilegium, sive rescriptum cum quo fuerat concessa venia aetatis tanquam nullum non debebat exequi, quia contra ius foro [...]»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1, praeludium*, núm. 108: «Et parem vim debent habere epistolae expeditae, a Prorregibus in nostro Regno [...] Sed per rescripta ista Regia, aut Prorregum, privilegia, et fori Regni, derogari non debent, nec vulnerari, sicut neque per pragmaticas».

21. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio 144*, núm. 6: «Rescriptum contra ius non debet exequi, nec iudices tenetur dictis mandatis Regis obtemperare»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 25: «Rex veniam aetatis concedere in Regno, quia etsi juris civilis constitutionibus perspectis, posset princeps veniam aetatis concedere, cum in supradicto foro constituatur, principem non posse concedere hanc aetatis veniam in Regno, stari debet foro, cum in Regno foris standum sit, quia jus commune sunt, et non debet extante foro, juxta jus commune iudicari, sed juxta forum, ut late probavimus in praeludio».

Fur «De minorum restitutione»

Si aliquis minor XX annis veniam etatis [sic] pecierit, scilicet quod pro maiore XX annis habeatur per rescriptum vel per concessionem domini regis, volumus quod illud rescriptum vel illa concessio non habeat valorem, immo semper pro minore recipiatur donec XX annos habuerit.²²

Per contra, com la mateixa doctrina foral reconeixia, «in praxis inviolabiliter observata concedendi minoribus in Regno aetatis veniam per Principem».²³

Així, davant d'aquesta regla general, la doctrina valenciana sostingué, fent-se ressò de la tradició romanística medieval,²⁴ que el monarca, en virtut de la seva *plenitudine potestatis*, podia suprimir o revocar el dret civil «quando stat in puris terminis legis et non transivit in contractum»:²⁵ «Princeps, qui supra jus positivum est, et dispensare potest constitutiones, quae juris civilis sunt, et ipsi juri civili derogare».²⁶

Amb relació a aquest supòsit, Bas i Galceran diu que, si bé en la rúbrica «De minorum restitutione» se sosté que el rescripte del monarca no tenia valor quan «Principem in nostro Regno minoribus viginti annorum veniam aetatis concedere»,²⁷ calia entendre la validesa del *rescriptum contra ius* en virtut de les argumentacions següents.

22. Furs, 2, 13, 8.

23. P. BELLUGA, *Speculum*, rúb. 23, v. Dicamus, núm. 1-6: «Merum autem imperium est duplex. Unum est supremum et absolutum in principe: et istud duplex est. Unum in signum universalis domini eminentiae, et superioritatis, et istud non est acquisibile, etiam data potestate alienandi in principe, aliquo etiam contractu, consuetudine, vel praescriptione, ut supra diximus. Aliud est etiam supremum, quod in absoluta potestate consistit principis, et istud bene communicatur ex privilegio vel antiqua consuetudine, ut supra diximus. Et restituere in integrum per gratiam contra sententias criminales [...] Item concedere veniam aetatis»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 26: «His tamen minime suggerentibus non est recedendum a praxis inviolabiliter observata concedendi minoribus in Regno aetatis veniam per Principem. Contrarium tamen tenendum est».

24. A. de ROSATE, *Commentarii in Primam Digesti Veteris Partem*, rúb. «De iustitia et iure», *lex 8*, núm. 59: «Rescriptum impetratum contra lex non valet, nisi in eo dicatur non obstante tali lege». Vegeu J. VALLEJO, *Ruda equidad, ley consumada: Concepción de la potestad normativa, 1250-1350*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1992, p. 334 i seg.

25. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio 144*, núm. 21: «Princeps ius positivum de plenitudine potestatis tollere potest, hoc enim inest ex natura ipsius legis, et potestatis supraemae Princeps ut possit illam revocare quando stat in puris terminis legis et non transivit in contractum».

26. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, cap. 54, núm. 3.

27. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, cap. 54, núm. 24-25: «Ergo nequit Rex veniam aetatis condere in Regno, quia etsi juris civilis constitutionibus perspectis, posset Princeps veniam aetatis concedere, cum in supradicto foro constituatur, Principem non posse condere hanc aetatis veniam in Regno, stari debet foro, cum in Regno foris standum sit, quia jus commune sunt, et non debet extante foro, juxta jus commune iudicari, sed juxta forum».

En primer lloc, el precepte esmentat mai no obtingué la naturalesa de fur paccionat, «et hac de causa poterit contra illum a Domino Rege concedi aetatis venia».

En segon terme, s'afirma que, encara que hagués estat un fur paccionat, podria ser revocat perquè el seu ús no havia estat admès per la comunitat, «nam non sufficit quod lex constituatur, et publicetur, et fiat, sed usu debet recipi ad hoc et forus iste nunquam usu receptus fuit».

Així mateix, la doctrina sostenia que si hagués tingut vigència legal durant algun temps, un costum immemorial contrari l'hagués abolit,²⁸ perquè aquest prevaldria sobre tota norma escrita en els supòsits de concurrència normativa.²⁹

Seguint aquesta línia argumental, els juristes valencians reconegueren que, com que la concessió de la *venia aetatis* era una regalia de *primo grado mixti imperio*, el monarca no podia abdicar aquesta potestat en perjudici dels seus successors.³⁰

28. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 4: «quia illa Fori dispositio, vel nunquam fuit usu recepta, vel contraria immemoriali consuetudine fuit derogata, quod fieri posse, quamvis fuerint leges juratae, et contractus vim habentes»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, cap. 54, núm. 26-28: «Primo, quia forus iste est Domini regis Jacobi I, neque aeditus est in Curiis Generalibus; neque lex pactionata est, promulgata interveniente pecunia, et hac de causa poterit contra illum a Domino Rege concedi aetatis venia, per ea quae tradidi in praeludio. Secundo, quia etiam si forus praedictus esset lex pactionata, et jurata, potuit non admitti, et usu non recipi, nam non sufficit quod lex constituatur, et publicetur, et fiat, sed de usu debet recipi ad hoc, ut obliget, ut late probavimus, in praeludio. Et forus iste nunquam usu receptus fuit. Tertio, quia si aliquo in tempore forus iste usu admissus extitisset, potuit immemoriali consuetudine contraria aboleri».

29. J. B. TROBAT, *Tractatus de effectibus immemorialis, et consuetudinis, omnibus in scholis, et foro versantibus necessarius*, Valentiae, 1690, *quaestio* 14, art. 6, núm. 6: «quod immemorialis praevallet adversus foros, et per eam derogantur, non obstantibus dictis Privilegiis, et fororum dispositionibus»; L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine, lib.* 1, cap. 4, tít. 4, núm. 36: «Immemorialis consuetudo tollit dispositionem fori, aut legis»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1, praeludium*, núm. 39: «[...] sed non intelligas omnis consuetudinis allegationem, a foris in probatam esse, nam in primis praedicti fori, non loquuntur de immemoriali consuetudine»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1, praeludium*, núm. 43: «In Regno nostro propter fororum resistentiam, hujusmodi consuetudines ordinariae, non poterunt forales dispositiones abrogare, nisi fuerit immemoriales»; núm. 137: «Si consuetudo immemorialis fuerit, videtur non posse revocari a Principe, ex eo quod majoris efficaciae, quoad observantiam considerari debet immemorialis consuetudo, quam fori, nam ut vidisti, extante consuetudine immemoriali, contra foros, praevallet illa, et si Princeps nequit in Regno statuere contra foros, absque Curia generali, et populi consensu, ut jam probavimus, neque poterit derogare immemoriali consuetudini, quia si haec potior est foro, si potestas Regia non est potens ad stabilendum contra foros, minus potentes, neque erit potens ad stabilendum contra consuetudinem immemorialem magis potentem».

30. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 144, núm. 12: «Princeps non potest regalia concedere in praeiudicium successorum regalia est, veniam aetatis concedere quia solus Princeps potest mixti imperii»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 144, núm. 14: «Aetatis veniam concedere est de primo grado mixti imperii quod soli principi competit»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, cap. 54, núm. 28 i 29: «Facit etiam quod jus concedendi aetatis veniam minoribus, est de regalibus Principi

Finalment, aquesta potestat fou sancionada en les Corts del 1626:³¹ «quo jure expresse a Domino Rege reservatum invenitur jus concedendi aetatis veniam».³²

b) «*Domini vasallorum*»

Menor controvèrsia doctrinal hi hagué per a afirmar que, *certius est*, el senyor no podia atorgar aquesta dispensa als seus vassalls, cosa que implicava, en paraules de Baldo de Ubaldis, que ni els barons, ni els comtes, ni els ducs, ni cap altre superior, no podien concedir-la.³³

c) «*Proreges*»

En relació amb els virreis, s'admeté que tant al Regne de València com al de Nàpols, així com a les Índies, tenien la potestat per a concedir la *venia aetatis*. No obstant aquesta realitat jurídica, la doctrina del *mos italicus* reconeixia que ho podien fer, en la «praxis, nunquam audimus quod Proreges concedant hanc aetatis veniam», si havien obtingut una concessió especial i privilegiada del rei, amb la qual cosa posaven fi a tot possible dubte.³⁴

reservatis, et de primo gradu mixti imperii [...] Et istius modi regaliae non possunt a Principe concedi, diminui, aut abdicari in praejudicium successorum, imo poterunt successores in Regno, non obstantibus concessionibus, uti regaliis istis primi generis [...]».

31. Corts de l'any 1626, Fur 127.

32. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 4: «Et nunc jam expresse reservata est Principi nostro haec facultas». Vegeu el Fur 127, *Curiarum anni* 1626; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, cap. 54, núm. 30.

33. B. de UBALDIS, *In I, II et II Codicis Libros Commentaria*, «De his, qui veniam aetatis impetraverunt», Venetiis, 1615, *Lex* 1, «Eos, qui veniam», núm. 1: «Autoritate Principis nemo debet decipi»; A. GÓMEZ, *Ad Leges Tauri, Legem* 40, núm. 10: «Duodecimo, quia solus Rex vel Princeps potest veniam aetatis minoribus concedere [...] Et adde, quod licet Rex vel Princeps, concedat alicui Duci, Comiti, Magnati, vel cuilibet domino temporalis simpliciter et generice privilegia regalia, non videtur concedere ista quae concernunt supremam potestatem et dignitatem Regis vel Principis»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 19: «quod Duces, et Principes licet feudatarii sint, possint concedere hanc aetatis veniam, tamen verius, et certus est, quod Domini Vassallorum, ut Barones, Comites, Duces, Principes, et alii superiorem recognoscentes non possunt hanc aetatis veniam concedere».

34. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 20-21: «Neque Proreges nostri Regni habent potestatem ad concedendam hanc aetatis veniam, nam licet de Proregibus Sicolorum, et Regni Neapolitani tradatur posse hanc aetatis veniam concedere. Et de Proregibus Indiarum testatur Solorzano. Tamen in nostro Regno, nunquam audivimus, quod Proreges autem Regni

d) «*Magistratus*»

En relació amb els magistrats, els juristes tardomedievals, prenent com a referent els criteris i les regles del dret romà,³⁵ sostingueren que aquells no podien atorgar tal dispensa, perquè no tenien la potestat del monarca.³⁶

En virtut d'aquesta línia argumental, els *doctores legum* mantenien que «no devia torbar» que en la Novel·la 28 de l'emperador Lleó s'atorgués aquesta potestat als cònsols i als magistrats en general, perquè s'entenia que aquesta constitució, com que contradeïa el tenor del dret estatutari, únicament es podia considerar un referent doctrinal, però no legal.³⁷

1.2. EDAT

Admès que únicament el príncep tenia potestat per a atorgar la dispensa o el benefici de l'edat quan hi havia una causa que ho justificava, la doctrina advertia de la necessitat de la concurrència d'un segon requisit: l'edat.³⁸

Neapolitani, et sicolorum poterunt aetatis veniam concedere, quia specialiter hoc ipsis demandatur a Rege in suis privilegiis, [...] Et ipse Solorzano ait esse necessarium, ut in Proregum Indiarum titulis exprimat a D. Rege, jus istud concedendi veniam, ut cesset omne dubium».

35. D., 4, 4, 3, pr.

36. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 22: «Caeteri autem magistratus indubitatum est, non habere jus concedendi aetatis veniam, quia estis [...] videatur habuisse facultatem concedenti veniam Consules, et Praesides, cum ambitiosa dicantur Consulium, et Praesidum decreta, quibus concesserunt aetatis veniam, tamen certius est, quod neque consules neque Praesides, aut alii magistratus habuerunt potestatem concedendi veniam, sed fuisse solum reservatum Imperatori».

37. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 21: «Ulterius, quamvis relatio examinis, ubi adolescentes a curia principis absentes sunt, majoribus magistratibus committenda sit, ut diximus; concessio tamen veniae, quidquid Leo Imperator constituerit, soli nostro Regi, ejusque S.S.R.C. reservata est, et merito, cum sit de primo gradu mixti imperi»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 23: «Neque te turbet, novella 28 Imperatoris Leonis, ubi magistratibus cujuscumque loci videtur data facultas concedendi aetatis veniam. Nam constitutiones imperatoris Leonis, tamtum sunt validae, et debent observari, quando de rebus sunt, de quibus nihil antea constitutum erat, nam si contrarientur legibus, et constitutionibus, non debent observari, neque debent auctoritatem legis, sed solum auctoritatem doctrinalem. Et cum ante Leonis constitutionem, jam fuisset stabilitum, quod jus concedendi veniam, ad Principem privative spectaret, et de regalibus esset, haec juris dispositio intacta, et illaesa remansit, non obstante Leonis dispositione».

38. B. de UBALDIS, *In I. II. et III Codicis Libros Commentaria, Lex 2 Omnes*, núm. 2: «Imperans beneficium si non est legitimae aetatis, impetratio est ipso iure nulla».

En relació amb aquest requisit, la bibliografia jurídica valenciana³⁹ va exposar amb claredat que, en el dret romà⁴⁰ i en l'àmbit del *ius commune*,⁴¹ per a la seva concessió s'exigia que els barons tinguessin vint anys i les dones divuit. Aquesta diferència de dos anys a favor de les dones es devia, o bé, com s'afirmava en el Codi teodosià,⁴² al fet que les *foeminae* assolien la pubertat abans, o bé al fet que les seves vides eren més breus que les dels homes.⁴³

En l'àmbit dels *iura propria*, l'edat per a demanar el benefici, o la seva dispensa, variava en els distints regnes peninsulars. Així, si al Principat de Catalunya s'exigia l'edat de catorze anys per als barons i la de dotze anys per a les dones,⁴⁴ al

39. F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 144, núm. 1: «Veniam aetatis concedere solet imperator, vel Rex in suo Regno adolescentibus masculis, qui habent viginti annos, foeminis vero quando habent decem»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 5: «Haesitati igitur contingit in S.R.A.C. pluries quam aetatem habere deberet is, qui veniam impetrare potest Jure enim communi Constantinus statuit [...] ita demum mares illam impetrare audere, si viginti anni metas impleverint; et foeminas, si decimumoctavum annum egressae fuerint»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 8: «De jure communi non concedebatur haec aetatis venia minoribus masculis nisi habent vigesimum annum completu; foeminas vero nisi habuerint decimum octavum annum etiam completum».

40. C., 2, 25, 2 pr. i 1; C. Th., 2, 17, 1, 1.

41. AZÓ, *Summa Super Codicem*, «De his qui veniam aetatis impetraverint»: «Impetram autem causam masculus maior XX annis. Foemina autem maior XVIII»; B. de UBALDIS, *In I. II. et III Codicis Libros Commentaria, Lex* 2, núm. 1: «Masculus probata aetate 20 annorum, foemina vero 18. veniam consequuntur aetatis: per quam tamen immobilia alienare non poterunt»; A. BARBOSA, *Collectanea, lib.* 2, tít. 44, *Lex Omnes*, núm. 1: «Masculus probata aetate viginti annorum, foemina vero 18, consequuntur veniam, immobilia tamen alienare non possunt».

42. C. Th., 2, 17: «Foeminas quoque quarum aetas biennio viros non sera pubertate praecedit». D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars* 2, *lib.* 1, cap. 19, núm. 27: «Ideo autem in foeminis minor aetas octodecim annorum desideratur; quoniam in eis pubertas praematura est, et aetatis perfectio saltem biennio».

43. B. de UBALDIS, *In I. II. et III Codicis Libros Commentaria, Lex* 2 *Omnes*, núm. 2: «Quaerit glossae quae est ratio, a quare minus temporis requiritur in foemina, quam in masculo? Dicit Glossa quod mala herba citius crescit, quam bona, vel est ratio, sicut mulier citius moritur, citius perficitur, sicut videmus in plantis»; A. BARBOSA, *Collectanea, lib.* 2, tít. 45, *Lex Omnes*, núm. 8: «Notatur ad hoc, quod foeminae citius dicuntur senes quam masculi, quia sagaciores, nam mala herba cito crescit. Alii dicunt quod foeminae cum sint minoris vitae, quam masculi, citius perficiuntur, et ita contingit in quolibet animali, quia quanto res est brevioris vitae, tanto citius perficitur»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 9: «Foeminae obtinere possunt, ut vidisti, decimo octavo aetatis anno veniam aetatis, et per biennium antequam masculi, quia per spacium biennii citius pubescunt, quam masculi. Sed quare citius pubescant foeminae, quam masculi, et scire incipiant velotius, potest dubitari [...] Sed honestius potest dici ideo esse, quia cum foeminae sint brevioris vitae, quam masculi, citius perficiuntur, et ita evenit in quolibet animali, quia quanto res est brevioris vitae, tanto citius perficitur».

44. I., 1, 22; C., I. 130; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10 *in fine*.

Regne de València, seguint la Novel·la de l'emperador Lleó,⁴⁵ la *venia aetatis* no es concedia si no s'havia assolit l'edat de quinze anys —«sive masculis, sive foeminis»—,⁴⁶ perquè es considerava que a aquesta edat s'iniciava la pubertat⁴⁷ i, amb aquesta, els prejudicis i les cauteles que es tenien amb els impúbbers començaven a ser superats.⁴⁸

1.3. ESTAT CIVIL

En relació amb la necessitat que els menors estiguessin casats per a poder demanar la *venia aetatis*, la doctrina foral no establí una regla precisa. Així, mentre que Crespí de Valldaura sostingué la necessitat d'aquest requisit,⁴⁹ Bas i Galceran, en vista de la interpretació de l'expressió *omnes adolescentes* continguda en la rúbrica del *Codex* «De his qui veniam aetatis», entengué que en aquesta no s'excloïa els no casats, per la qual cosa, al seu entendre, en contreure matrimoni s'havia d'interpretar «com un consell, no com un precepte».⁵⁰

45. Nov. 28.

46. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 6: «Primum, in regno nostro Valentiae nunquam concedendam esse veniam ei, qui decimumquintum annum non compleverit, sive vir fuerit, sive foemina, et nupta fuerit, vel uxorem adolescens duxerit quae solent praecipuae causae esse, ultra motum honestatem, et mentis solertiam, quibus praediti esse debent, ut eo beneficio digni sint»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 10: «In nostra autem Regno sequimur novellam Imperatoris Leonis in qua non spectatur aetas ad concedendam aetatis veniam, sed prudentia inspicitur, et cum ante pubertatem nequeat in impubere prudentia considerari, admissum habemus quod adolescentibus, sive masculis, sive foeminis, non cededatur aetatis venia ante decimumquintum annum completum, taliter quod si obtinenti aetatis veniam aliqui dies deficerent ad complendum decimumquintum annum, solet Princeps, et illius Supremum Aragonum Consilium suspendere effectus concessionis veniae, usque ad complementum temporis praediti».

47. L. I., 4, 3, 1; Furs, 5, 6, 37; Furs, 6, 4, 43; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 7: «Ratio est, quia iuxta nostri regni Foros pubertas usque ad decimumquintum annum protenditur»; L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine, lib.* 3, cap. 9, tít. 1, núm. 303: «Sed foro Valentiae, quoad tutelam pupillus dicitur indistincte usque ad decimum quintum annum completum»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 11: «Non est enim dubitandum, prout jam alibi tradidi, quod in Regno non adimpletur pubertas, tam in masculino, quam in foemina, nisi decimoquinto anno completo, ad quem extenditur pupillaris substitutio, et prohibitio faciendi testamentum, et alia impuberibus impermissa».

48. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 17: «ut animum ad res gerendas, et prudentiam solidam habeat, aetatisque praejudicium morum honestare, et praematura sapientia superavit».

49. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 6 (*supra*).

50. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 13: «Sed ego credo, hoc esse consilium, et non praeceptum, nam licet in regno tantum soleat concedi aetatis venia minori-

1.4. SOLLICITUD

En relació amb la sol·licitud, en l'àmbit de la tradició romanística —*de iure*—,⁵¹ si el sol·licitant era un baró, aquest es traslladava personalment davant el príncep, qui, després d'una exploració visual,⁵² acostumava a concedir-la, excepte quan el peticionari es trobava absent o recorria a un procurador perquè actués en nom seu;⁵³ si, per contra, era una dona, en consideració al seu pudor i la seva natural timidesa, se li permetia que pogués actuar per mitjà d'un *procurator*.⁵⁴

En canvi, la necessitat que els barons demanessin personalment la concessió del benefici de l'edat fou suprimida en l'àmbit del *Regno Valentiae*, on aquells podien demanar-la o bé per si mateixos, o bé per mitjà d'un procurador, ja que els requisits d'idoneïtat, edat, judici o altres anàlegs, havien de constatar-se abans de la sol·licitud —«et haec est praxis inconcusse observata».⁵⁵

bus masculis, aut foeminis matrimonio copulatis, non est quia princeps adolescentibus non uxoratis, rectum habentibus iudicium, non possit veniam aetatis concedere, nam omnibus adolescentibus indistinctae huiusmodi beneficium impartiri potest [...] Et qui dicit omnes, non excludit non uxoratos, [...], sed quia intelligitur, melius, et securius comitti uxoratis posse rerum suarum administrationem».

51. C., 2, 45, 2; C. Th., 2, 17, 1 pr.

52. B. de UBALDIS, *In I. II. et III Codicis Libros Commentaria, Lex 2 Omnes*, núm. 1: «Procurator non admittitur, ubi requiritur examinatio personae»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 16: «[...] hanc praesentiam ideo necessariam fuisse, ut sermone, vultu, gestu, et aliis, ab ipso Principe conditio personae exploraretur».

53. A. BARBOSA, *Collectanea, lib. 2*, tít. 45, núm. 3: «Notatur ad hoc, quod ille qui tenetur manu, voce, et persona propria aliquid facere, non potest mediante alio per Procuratores, vel substitutos»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 19, núm. 9: «Sed per Procuratorem ad Principem missum, poterant hoc impetrare, et tunc tanquam maior reputabatur, quod quidem intelligendum est»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 20: «[...] praesentibus, et petentibus veniam a solo Imperatore concedi suspicor, ut ex aspectu ea melius inspicere possent et non ex aliorum sententiis, sive relationibus gubernarentur, nec ad id poterant procuratorem constituere»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 14: «De iure non cedebatur aetatis venia minoribus absentibus, et veniam per procuratorem petentibus, sed ipsi minores masculi personaliter coram Principe debebant comparere».

54. C. Th., 2, 17, 1, 1: «Has vero propter pudorem verecundiam in coetu publico demonstrari testibus non cogimus, sed precepta aetatis venia annos tantum probare tabulis vel testibus misso procuratore concedimus»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 15: «Foeminae autem propter pudorem, et verecundiam non tenebantur personaliter coram Principe comparere, sed poterant per procuratorem aetatis veniam petere et obtinere».

55. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 17: «Sed quia apud nos ante Principem, et ejus Supremum Consilium nihil ex his tenentur probare minores aetatis veniam petentes, sed illorum idoneitas, aetas, iudicium, et alia in nostro probantur Regno, et antequam petatur venia, ut infra dicam, admissum habemus in praxi, quod aetatis venia, non petetur personaliter per ipsos minores masculos in Senatu Supremo, sed quod per procuratorem petatur, et obtineatur, et haec est praxis inconcusse observata».

2. EFECTES

Els ordenaments jurídics baixmedievals reconeixien als menors púbers que obtenien el benefici de la *venia aetatis*, tant una sèrie de drets patrimonials i de relacions jurídiques, com un conjunt de limitacions en la seva capacitat d'obrar que no podien deixar d'observar. Vegem com quedava delimitada la seva condició jurídica.

2.1. «HABERI PRO MAIORE»

El primer benefici que obtenien aquests menors de vint-i-cinc anys era que deixaven d'estar sotmesos obligatòriament a la tutela o a la curatela.⁵⁶

Així mateix, se'ls permetia actuar lliurement en un judici,⁵⁷ tant durant la seva tramitació com interposant els oportuns recursos o apel·lacions.⁵⁸

Com que se'ls considerava majors, podien administrar tot el seu patrimoni.⁵⁹

Estaven facultats per a realitzar els mateixos actes, negocis o contractes que duïen a terme els majors d'edat.⁶⁰

56. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 32: «Minores viginti annorum, qui veniam obtinuerunt aetatis, liberantur a potestate curatorum et debet eis ratio tutelae, et curae reddi eodem modo, ac si majores viginti annorum fuerint».

57. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 33: «habentque legitimam personam standi in iudicio sine curatore». J. CÀNCER, *Variarum, pars 1*, cap. 7, núm. 15: «aliud impetratio veniae aetatis, ubi Princeps declarat illum minorem esse habilem ad iudicia, et ad omnes contractus gerendos [...] haberi pro maiore quoad contractus et iudicia [...]»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 10: «minores habeant administrationem bonorum, et legitimam personam standi in iudicio»; D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars 2, lib. 1*, cap. 19, núm. 55: «minor cui venia aetatis concessa legitimam habet personam standi in iudicio sine curatore».

58. C., 7, 62, 10 pr.: «Sin autem interim adolescens veniam aetatis impetraverit, vel ad legitimam aetatem pervenerit, potest suo nomine appellatione exerceret».

59. P. A. MORLÀ, *Emporium juris, pars 1*, tít. 5, *praeludio*, núm. 9; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 34: «Et suscipiunt rerum suarum administrationem, perinde ac si majores aetate fuerint».

60. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 8: «venia aetatis obtenta, contractus celebrare posset»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 35: «Possunt etiam minores habentes aetatis veniam, facere, et celebrare omnes contractus, et actus, obligationes, et conventiones que majores aetate possunt facere»; J. CÀNCER, *Variarum, pars 1*, cap. 7, núm. 15: «haberi pro maiore quoad contractus et iudicia».

I finalment s'afegia, perquè no hi hagués cap dubte, que podien fer qualsevol acte que poguessin fer els majors.⁶¹

2.2. «NON HABERI PRO MAIORE»

Davant d'aquests beneficis, en l'àmbit de la tradició romanística,⁶² l'obtenció de la *venia aetatis* comportava que els menors de vint-i-cinc anys perdessin la possibilitat de demanar l'auxili de la *restitutio in integrum*, fet que afavoria la seguretat dels negocis jurídics, que no podien ser rescindits encara que es pogués provar que el menor havia sofert una lesió en els seus interessos:⁶³

Senatus sententia publicata per Joannem Daza, die 28 junii 1626, inter Joannem de la Torre, et Joannem Baptistam Ordines.

[...] et quod minoribus habentibus aetatis veniam non competat beneficium restitutionis in integrum [...].⁶⁴

Aquesta restricció no s'aplicava únicament en dos supòsits:

— En els contractes realitzats abans de l'obtenció d'aquest benefici.⁶⁵

61. P. A. MORLA, *Emporium juris, pars 1*, tít. 5, *praeludio*, núm. 9, v. 4; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 36: «Et generaliter illa omnia possunt facere, quae majores aetate faciunt»; A. BARBOSA, *Collectanea, lib. 2*, cap. 45, *Lex 1*, núm. 3: «etiam quod minor quando veniam aetatis impetravit, quod omnis actus est habitus pro majore».

62. C., 2, 45, 1; AZÓ, *Summa Super Codicem*, «De his qui veniam aetatis impetraverunt»: «Huiusmodi autem venie is est effectus quia minori denegabitur restitutio de his que gessit post veniam aetatis, ne qui eorum eo contrahunt qui veniam meruit principali auctoritate decepti videantur»; T. MONTANUS, *Tractatus*, cap. 33, núm. 77: «Veniam aetatis licet tollat restitutionem in integrum»; A. BARBOSA, *Collectanea, lib. 2*, tít. 45, *Lex 1*, núm. 1: «Minores non restituuntur adversus gesta post impetratam veniam aetatis insinuatam judici»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 12: «Veniam autem aetatis, solum impetranti tribuit beneficium, alicui autem non debet esse dampnosa, ex quo, is qui obtinuit, impeditur uti beneficio restitutionis in integrum»; D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars 2*, cap. 19, núm. 32: «Et ea propter non restituitur minor adversus contractus, et actus gestos post veniam aetatis impetratam».

63. P. A. MORLA, *Emporium juris, pars 1*, tít. 5, *praeludio*, núm. 9; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 13: «Et cum veniam aetatis obtenta beneficium restitutionis amittant»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 37: «Et si in contractu a minoribus aetatis veniam habentibus celebrato, contingerit laesio, non datur eis beneficium restitutionis in integrum, sed contractus firmus, et validus remanet absque aliqua ipse rescindendi, seu invalidanti illum per beneficium restitutionis in integrum; non enim esset justum, quod deciperentur contrahentes».

64. ARCHIVO REAL DE VALENCIA (ARV), *Sentencias de la Real Audiencia*, caixa 498, signatura 1287.

65. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 38: «Non tamen

— Quan el menor no obtenia el benefici de la *venia aetatis*.⁶⁶
Tant la doctrina medieval⁶⁷ com la dels distints regnes hispans⁶⁸ sostingueren que aquests menors no podien alienar els béns immobles si no tenien el decret favorable del jutge, «non obstante veniae concessione»:⁶⁹

Senatus sententia publicata per Joannem Daza, die 28 junii 1626, inter Joannem de la Torre, et Joannem Baptistam Ordines.

[...] quod minores veniam aetatis habentes non possint immobilia bona alienare absque decreto durante minori aetate.⁷⁰

Amb tot, aquesta prohibició fou objecte de limitacions procedimentals i jurídiques:

— Des del punt de vista procedimental, la doctrina mateixa reconeixia que, perquè aquesta prohibició tingués efecte, el monarca havia d'incloure una clàusu-

intelligas ista respectu contractuum quos minor fecit ante veniae impetrationem, nam dabitur illi beneficium restitutionis in integrum, et tempus a foro praefixum ad implorandum in integrum restitutionem, hoc in casu, curret a tempore obtentae veniae». D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars 2*, cap. 19, núm. 44: «non obstat in contractibus validis factis a minore antequam per gratiam Principis».

66. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 39: «Possunt tamen adversus ipsius veniae impetrationem restitui in integrum minores»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 14.

67. AZÓ, *Summa Super Codicem*, «De his qui veniam aetatis impetraverunt»: «Sed tamen quantum ad alienanda immobilia sine decreto vel consimilia is qui meruit veniam omnio minoris iure censetur»; B. de SAXOFERRATO, *Codex*, «De his qui veniam aetatis impetraverunt», *Lex Eos qui*: «Qui veniam aetatis meruerunt non possunt alienare vel immobilia obligare sine decreto»; B. de UBALDIS, *In I. II. et III Codicis Libros Commentaria, Lex Eos qui*: «Sicut minor obtenta venia aetatis non potest alienare sine decreto immobilia, ita nec obligare»; T. MONTANUS, *Tractatus*, cap. 33, núm. 76: «Minor etiam obtenta venia, non potest sine decreto alienare immobilia»; A. BARBOSA, *Collectanea, lib. 2*, tít. 45, *Lex 2*, núm. 5: «Minor qui veniam aetatis impetravit, non potest alienare bona immobilia».

68. J. CÀNCER, *Variarum, pars 1*, cap. 7, núm. 15: «Unde communis resolutio est, minorem, qui veniam aetatis impetravit, amittere beneficium restitutionis in integrum»; J. GUTIÉRREZ, *Tractatus, lib. 2*, cap. 5, núm. 171: «Is namque absque decreto iudicis poterat bona sua immobilia alienare»; D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars 2*, cap. 19, núm. 46: «Etiam si sine decreto iudicis minor, qui aetatis veniam impetravit, bona immobilia alienare nequeat, et pereinde ac si venia impetrata non fuisset, alienatio erit nulla, et inutilis».

69. P. A. MORLÀ, *Emporium juris, pars 1*, tít. 5, *praeludio*, núm. 68; F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio 144*, núm. 40: «Minor cui fuit concessa aetatis venia, non potest alienare immobilia durant minori aetate»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 14: «Minor, cui venia aetatis conceditur, non potest immobilia alienare»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 40: «Solum minores habentes aetatis veniam, durante minori aetate, non possunt alienare bona immobilia non obstante veniae concessione».

70. ARV, *Sentencias de la Real Audiencia*, caixa 498, signatura 1287.

la en la concessió del benefici de la dispensa de l'edat en la qual s'establís, de forma taxativa, la prohibició de l'alienació dels béns immobles.⁷¹

— Des del punt de vista jurídic, es poden apreciar diferents excepcions, a saber:

- Es permetien les cessions i les consignacions dels béns immobles.⁷²
- El príncep podia concedir a un menor al qual hagués atorgat la *venia aetatis*, l'alienació de béns immobles «sine decreto iudicis»,⁷³ és a dir, quan així ho establís en el seu decret de concessió del benefici de l'edat —«et hanc opinionem jure commune».⁷⁴

En sentit anàleg, els menors privilegiats amb la *venia aetatis* no podien rebre les quantitats pels censos que tenien, si el monarca així ho estipulava en el decret en el qual s'atorgava el benefici.⁷⁵

71. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 41: «et istius modi prohibitio alienandi immobilia solet Dominus Rex, et Sacrum Supremum Aragonum Consilium in Regiis Privilegiis concessionis veniae aetatis apponere, non obstante quod de jure interdicatur haec alienatio bonorum. Et quod praedicta clausula prohibitionis alienandi debeat interponi in Regiis Privilegiis concessionis veniae».

72. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 40: «Cesiones autem iurium, et consignationes, recte poterunt facere».

73. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 44: «Intellige tamen supra tradita, independenter a limitatione, quando minor immobilia alienare desiderat sine decreto, nam cum decreto, et aliis solemnitatibus a jure requisitis, poterit minor aetatis veniam habens alienare immobilia, sicuti caeteri minores, non habentes aetatis veniam illa alienant». A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 17: «opus est quod decretum interveniat, quod non esset necessarium, si ad effectum alienandi fuisset venia aetatis concessa».

74. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 43: «Limita doctrinam a nobis traditam, si Dominus Rex in rescripto concessionis veniae specialiter concesserit minoribus facultatem alienandi immobilia minori aetate durante, nam tunc non est dubitandum, quod poterit minor bona alienare immobilia; Princeps enim potest habilitare minorem ad alienanda immobilia bona sine decreto durante minori aetate, sed haec dispensatio non intelligitur facta nisi specialiter a Principe exprimatür dicendo ad quos actus, seu alienationes»; D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus, pars 2*, cap. 19, núm. 46: «Quod limitandum est, nisi in gratia specialiter declaretur bona immobilia alienare posse, tunc enim decretum necessarium non est».

75. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 14: «sed etiam ut neque census redemptionem accipere possint sed durante minori aetate quantitates ex hac causa provenientes in loco tuto deponantur, ut pro arbitrio Regiae Audientiae in emptionem aliorum annorum censuum, vel alterius rei frugiferae convertantur»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 42: «Pariter in eisdem Regiis Privilegiis solet Princeps clausulam etiam interponere ad hoc, ut minores habentes aetatis veniam, non possint sortem census accipere, sed quantitates ex hac causa provenientes, in loco tuto deponantur, ut ad arbitrium Regiae Audientiae in emptionem aliorum censuum, aut reddituum convertantur».

Tant en l'àmbit del *ius commune*⁷⁶ com en el del dret valencià, els menors tenien vetada la facultat d'hipotecar els seus béns sense l'autorització judicial —«absque decreto iudicis».⁷⁷

No obstant això, segons la doctrina del *mos italicus* tardà, aquesta prohibició no s'aplicava quan el menor de vint-i-cinc anys prestava jurament, «quia iuramenti appositio in totum facit minorem majorem».⁷⁸ Aquest criteri no fou admès en el Regne de València, on es declarà nul el jurament proferit pel menor —tant si era especial com si era general—, el qual s'arribava a sancionar amb una multa de doscents maravedís per contravenir la regla que sancionava la prohibició d'hipotecar els seus béns sense el decret judicial.⁷⁹

Entre les restriccions més severes hi havia la de no poder accedir a un càrrec o ofici públic:⁸⁰

Senatus sententia publicata per Damianum Berbegal, die 5 Martii 1608, in favore Guilliermi Raymundi Anglesola contra Syndicum brachii militaris.

[...] quia huius Regnis fori viginti annorum aetatem tam quo ad bonorum administrationem, quam quo ad officia, et munera publica capessenda, legitimam, per-

76. C., 2, 45, 3; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 18: «veniam impetrantibus, non solum alienare sine decreto est prohibitum. Sed etiam hypothecare»; A. BARBOSA, *Collectanea*, lib. 2, cap. 45, *Lex* 3, núm. 4: «Notatur ad hoc, quod minor obtenta venia aetatis non potest bona im-mobilia pignori, vel hypothecae dare».

77. P. A. MORLA, *Emporium juris*, pars 1, tít. 2, *praeludio*, núm. 68; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 45: «Habet etiam impermissum minor aetatis veniam habens, hypothecare bona sua absque decreto, nam non solum illi prohibetur bona alienare immobilia, sed etiam hypothecare illa».

78. J. GUTIÉRREZ, *Tractatus*, lib. 2, cap. 5, núm. 72: «Juramentum minoris 25 annis, supplet defectum decreti iudicis»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 20: «in omnibus contractibus aponatur iuramentum, si minor hypothecam in bonis suis apponat et iuret, valebit obligatione, qui iuramenti oppositio, in totum facit minorem maiorem»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 46: «Haec tamen juris dispositio non potest hodie in practi observari [...] Quia cum in omnibus contractibus, juramentum apponatur, si minor aetatis veniam habens in contractu celebrato hypothecam in bonis suis apponat, et iuret, valebit hypothecae constitutio, quia iuramenti appositio in totum facit minorem majorem».

79. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, pars 1, cap. 54, núm. 47: «Haec tamen opinio nequit admitti in nostro Regno ea ratione, quod si minor viginti annorum contractum juret, remanet contractus ipso foro nullus, et invalidus taliter quod nullo in tempore habere validitatem potest, imo contractus, et iuramenti interpositio nullius efficacitiae, aut valoris erunt, et adhuc exigens a minore tale juramentum multari debet ducentis morabatinis».

80. J. CÀNCER, *Variarum*, pars 1, cap. 7, núm. 15: «nec quoad munera publica»; J. CÀNCER, *Variarum*, pars 2, cap. 1, núm. 191: «Et ita minor qui veniam aetatis impetravit quoad contractus et iudicia habetur pro maiore, non quoad munera publica»; A. BARBOSA, *Collectanea*, lib. 2, tít. 45, *Lex* 2, núm. 7: «Veniae impetratio non prodest ad solvenda munera publica».

fectam, et maiorem esse decernunt, et per illos specialiter non reperitur provisum, ut ad officium operarii murorum, et vallium pro brachio militari, de quo agebatur, obtiendum necessaria sit aetas viginti quatuor annorum expletorum.⁸¹

En concret, tant l'ordenament foral⁸² com la doctrina, després d'afirmar que «non potest minor aetatis veniam habens obtinere, aut regere officia, aut munera publica»,⁸³ establiren el següent catàleg de càrrecs públics als quals un menor no podia accedir, i consignaven l'edat en què s'hi podia accedir:

— Els menors de vint-i-quatre anys no podien accedir als distints oficis i càrrecs de la Diputació de València.⁸⁴

— S'exigia l'edat de vint-i-cinc anys per a detentar l'ofici de notari o escrivà.⁸⁵

— Es requeria que es tinguessin, almenys, vint anys per a ser tutor.⁸⁶

— El menor no podia accedir a cap substitució hereditària, a cap fideïcomís, així com a cap altre negoci o causa en què es requerís que el pupil hagués complert

81. ARV, *Sentencias de la Real Audiencia*, caixa 897, signatura 358.

82. Furs, 1, 3, 41; *Aureum Opus*, Alfons III, Privilegi 16.

83. L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine*, lib. 1, cap. 4, tít. 5, núm. 14: «a foro expresse requiritur, quod viginti quinque anni adimpleti sint ad officia Urbis»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 51, núm. 1: «Munera publica Reipublicae habere non possunt minores viginti quinque annorum»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, decisio* 51, núm. 3: «Et iure huius nostri Regni attento, prohibitum est ad ea eligi ante vigesimum quintum annum completum»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 50: «Pari modo, non potest minor aetatis veniam habens obtinere, aut regere officia, aut munera publica, quae obtineri, et exerceri non possunt nisi ab habentibus certam, et determinatam aetatem, ut apud nos in officiis juratorum, et aliis civitatis Valentiae, quae nequeunt a minoribus viginti quinque annorum haberi».

84. L. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine*, lib. 1, cap. 4, tít. 5, núm. 13: «Majores de 24 annis admittuntur ad officia Generalitatis»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 2: «et aliis civitatis Valentiae, ad quae requiruntur viginti quinque anni completi, et ad insaculationem officii deputationum viginti quatuor completi»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 50: «Aut in officiis Deputationum, quae nequeunt exerceri nisi a maioribus viginti quatuor annorum».

85. J. COMES, *Viridiarum artis notariatus*, cap. 1, núm. 31: «[...] qui hoc officium exercere desiderat, debet habere sufficientem aetatem, hoc est viginti quatuor annos completos; aetas enim iuvenilis huic non bene congruit officio, cum magis passione, quam ratione regatur»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio* 17, núm. 2: «Officium scribae viginti quinque»; F. J. de LEÓN, *Decisiones, lib. 3, Decisio* 22, núm. 4: «Notarius non potest esse in Regno Valentiae qui non habeat 25 annos»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 50: «ubi ad officium Scribae viginti quinque requiruntur anni».

86. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars* 1, cap. 54, núm. 51: «Quod intelligere etiam debes casu in quo ad officium publicum habendum solum viginti anni in Regno sufficienter, ut in tutela officio. Nam veniam aetatis habens dummodo minor viginti annorum sit, non poterit officium tutelae habere».

els vint-i-cinc anys, excepte si el testador havia disposat per escrit que s'admetés el menor subjecte al benefici de la *venia aetatis*.⁸⁷

Major controvèrsia doctrinal plantejà la qüestió de si un menor que tingués el benefici de la *venia aetatis* podia celebrar contractes sense el consentiment i la signatura del seu pare o, si aquest no hi era, amb l'antuència de dos parents pròxims.⁸⁸

Respecte a aquesta qüestió, el jurista Bas i Galceran, tot i que era conscient que el supòsit era excepcional —benefici que sols es concedia als casats—⁸⁹ i estava refusat per les fonts legals i per bona part de les doctrinals⁹⁰ —en les quals es mantenia que el menor cèlibe no podia celebrar contractes sense les solemnitats prescrites—,⁹¹ va mantenir que en la praxi jurídica s'admetia el criteri oposat: «major viginti, et minor viginti quinque, posse quemlibet facere contractum absque solemnitate forali».⁹²

87. C., 2, 45, 4. F. J. de LEÓN, *Decisiones, lib. 3, Decisio 22*, núm. 3: «Veniae aetatis concessio facta a Principe, non prodest ei, qui debet habere perfecta aetatem»; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 24: «veniam aetatis non esse concedendam, et existimo nunquam in nostro supremo concilio concessam, ut quis possit bona administrare, quae ei relicta fuerunt, dummodo certam aetatem attigerit, vel compleverit»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 52: «Et ex supradicta juris ratione tenendum est, quod in substitutionibus, fideicommissis, et aliis negotiis, et causis in quibus mentis fit legitima, seu perfecta aetatis, nequit ad impleri conditio perfectae aetatis, si minor aetatis veniam habeat, sed expectandus est viginti annorum terminus, nisi testator expresse dixerit quod minor veniam aetatis habens admitatur».

88. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 54: «Poterit non sine fundamento dubitari, an minor aetatis habens veniam possit legitime quemlibet celebrare contractum sine partis consensu, et firma quando patrem habet, et sine duorum proximiorum consensu quando patre caret».

89. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 6: «Primum, in regno nostro Valentiae nunquam concedendam esse veniam ei, qui decimumquintum annum non compleverit, sivi vir fuerit, sive foemina, et nupta fuerit»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 54: «et licet iste casus raro evenire possit, quia haec solemnitas foralis non est necessaria quando matrimonio copulati reperiuntur minores viginti quinque annorum, et majores viginti, et venia aetatis, ut jam dixi rarissime conceditur in Regno, nisi minoribus matrimonio copulatis».

90. Furs, 2, 13, 23; Corts de l'any 1626, Fur 127.

91. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 54: «Tamen quia, ut jam etiam tradidi, non est praecisse matrimonii copulatio ad veniae aetatis concessionem, et etiam potest evenire, quod veniam aetatis habens viduetur ante vigessimumquintum annum, non erit otiosum inquirere, an sine solemnitate forali possit contrahere minor aetate viginti quinque annorum aetatis habens veniam. Videtur ergo minorem aetatis veniam habentem contrahere non posse sine solemnitate forali, quia in Regno dispositum habemus, quod majores viginti annorum si non fuerint matrimonio copulati non possint usque ad vigessimumquintum aetatis annum aliquem celebrare contractum. Sed sic est quod minor aetatis veniam habens, solum jura majoris aetatis consequitur, et habetur pro majori: Ergo eodem modo, quod major viginti annorum completa vere hac aetate nequit contrahere absque supradicta solemnitate forali, non poterit veniam aetatis habens, qui solum pro majore ficte habetur».

92. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 55.

El plantejament de Bas i Galceran no fa més que recollir la línia argumental de l'escola estatutària. Així, Paulo de Castro, si bé reconeixia que els contractes celebrats entre menors havien de complir certes solemnitats, quan aquests demanaven la *venia aetatis*, encara que no se'ls concedís, les obligacions contractuals eren vàlides.⁹³ Criteri que veiem assumit per bona part de la doctrina tardomedieval hispana.⁹⁴

Finalment, la regla que afirmava que un menor no podia tenir accés a la majoria dels càrrecs públics fins que no assolía l'edat de vint anys⁹⁵ es veié limitada per la potestat del rei, qui podia habilitar —«ex certa scientia, et motu proprio»— un menor per a qualsevol càrrec, encara que no hagués assolit l'edat prescrita per la llei.⁹⁶

3. PROVA D'IDONEÏTAT

Exposats els requisits necessaris per a aconseguir la *venia aetatis*, la doctrina ens indica quins eren els òrgans competents per a apreciar las proves d'honestedat i de dignitat que havien de complir els menors que volguessin gaudir de la *firmitas aetas*.⁹⁷

En concret, els *doctores legum*, després d'informar-nos de com les proves dels *senatores* eren, en l'àmbit del dret romà, apreciades pel *praefectus praetorio*; les dels *perfectissimi*, pel *vicarius praefectorum praetorio*; les *equites romani* et

93. P. de CASTRO, *In Primam [-Secundam] Codicis Partem Commentaria*, Lugduni, 1585, «De his qui veniam aetatis impetraverunt», *Lege* 2, núm. 8: «quod si extet statutum ut in contractu minoris requiratur certa solemnitas, si minor impetravit veniam aetatis, et contraxerit sine illa solemnitate, valet talis contractus».

94. Amb caràcter exemplificador, J. CÀNCER, *Variarum*, *pars* 2, cap. 1, núm. 194: «Utrum filius minor emancipatus a patre qui veniam aetatis impetravit, possit contrahere absque consensu paterno? Censeo quod sic. Et sic cum habeatur pro maiore; et in contractu filii maioris emancipati non sit necessarius paternus consensus, per consequens nec in contractu filii emancipati minoris qui veniam aetatis impetravit».

95. A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 11: «quia ex sola concessione veniae aetatis, non censetur dispensatus ad exercendum officia»; F. J. de LEÓN, *Decisiones*, *lib.* 3, *Decisio* 22, núm. 2; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, *pars* 1, cap. 54, núm. 50: «ad haec ergo, et alia officia publica regenda quae absque certa, et determinata aetate excerceri nequeunt, indubitatum est quod minores viginti annorum aetatis veniam habentes non possunt admitti, neque illa obtinere».

96. F. J. de LEÓN, *Decisiones*, *lib.* 3, *Decisio* 22, núm. 8: «Dispensatum videtur cum aetate, ubi Princeps ex certa scientia, et motu proprio, creat magistratum eum, qui non habebat idoneam aetatem»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae*, *pars* 1, cap. 5, núm. 52: «Limita tamen resolutionem supra traditam, quando Princeps specialiter habilitaverit minorem completam aetatem non habentem ad regendum officium aliquod; hoc enim in casu poterit absque dubio illud habere, quia certum est, Principem concedere aetatis veniam posse ad excedana officia publica».

97. C. Th., 2, 17, 3.

ceteri, pel *praefectus vigiliam*; i les dels *navicularia*, pel *praefectus annonae*,⁹⁸ ens indiquen que aquest procediment se simplificava en els diferents regnes hispans,⁹⁹ on els menors que volien provar la seva idoneïtat, els seus costums, la seva edat o la celebració del seu matrimoni, havien de presentar-se davant del jutge ordinari de la ciutat.¹⁰⁰

La idoneïtat es provava presentant una informació testifical sumària, en la qual els testimonis havien de constatar l'edat del menor,¹⁰¹ el seu matrimoni¹⁰² i que gaudia del judici, l'enginy i la prudència suficients per a poder gestionar personalment el seu patrimoni.¹⁰³

98. C., 2, 45, 2; C. Th., 2, 17, 2.

99. D. ANTÚNEZ PORTUGAL, *Tractatus de donationibus*, tom. 1, *pars 2, lib. 1*, cap. 19, núm. 29: «coram Iudice ordinario probetur per testes omni exceptione majores minorem esse idoneum, et aptum ad propria bona administranda, et quod scientia, et prudentia pollet, estque honestis moribus imbutus». Si bé A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 27, diu que aquesta pràctica no es va observar al Principat de Catalunya: «absque informatione ista idoneitatis conceditur aetatis venia».

100. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 19: «Tertium, ut ea exacto examine pensentur, nec qualibet probatione iudices contenti sint, sed ea, quae ad rem adeo gravem, et seriam necessaria est, ne dando cedat venia, quae ad beneficium indulgetur. Id enim semper principaliter animadvertendum est, ne bona abefactentur. Atque ita, vel antea, vel postea, ut probatio examinis praesidi provinciae, sive nostris Regiis audientiis committatur, consulerem, quod et necessarium admonet Antonius Gomez»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 56: «Debet minor qui desiderat aetatis veniam a Principe, et illius S.S.A. Consilio impetrare antea quam ad S.S. Consilium accedat, probare idoneitatem suam, mores, aetatem, et matrimonium contractum, coram iudice ordinario nostrae civitatis, nam licet rectius foret quod haec omnia probarentur in Regiis senatibus [...]. Et de jure probanda essent a Senatoribus, et clarissimis viris apud praefectum urbis, et a caeteris in urbe apud praetorem, et in provinciis, apud praesides [...] traditur, haec etiam probari posse coram Praefecto vigiliam, et annonae; núm. 57. Tamen in nostra praxi coram iudice ordinario, et per usum voluntariae jurisdictionis, nemineque citatione haec fit probatione».

101. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 6, 17: «ut jam minor adultus sit, id est quindecim annos egressus»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 58: «Debet in hac summaria informatione testium, quae coram iudice ordinario fit, probare minor, aetatem, et quod est quindecim annorum major, nam de aetate debet constare».

102. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 6: «Primum, in regno nostro Valentiae nunquam concedendam esse veniam ei, qui decimumquintum annum non compleverit, sive vir fuerit, sive foemina, et nupta fuerit, vel uxore adolescens duxerit quae solent praecipuae causae esse, ultra morum honestatem et mentis solertiam, quibus praediti esse debent, ut eo beneficio digni sint»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 59: «Debet etiam probare matrimonium haere contractum. Et si foemina praetendant, aetatis veniam obtinere, probare etiam solet quod illius maritus solet, et diligens est in administratione rerum suarum».

103. C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 19 (*supra*); N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 60: «Tandem probare debet minor, prudentiam, iudicium, et bonos mores, et quod sufficientem capacitatem habet ad regenda, et administranda bona sua»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 25: «in formationem recipe de capacitate petentis».

La praxi procedimental era molt senzilla: el menor, personalment o mitjançant un procurador,¹⁰⁴ presentava una instància a la Cort de Justícia per la qual demanava la presència de cinc testimonis o de distintes proves documentals amb les quals podia provar el seu estat civil,¹⁰⁵ el seu recte judici i la seva diligència per a administrar els seus béns. Rebuda la informació i dipositada la còpia de les diverses proves en el Suprem Consell d'Aragó, si el rei i el seu Suprem Consell entenien que aquesta dispensa era útil per al menor, expedien un privilegi regi amb la seva concessió;¹⁰⁶ benefici que, això no obstant, es concedia amb escassa freqüència, ja que s'estimava que els menors de vint-i-cinc anys encara no estaven suficientment capacitats per a administrar els seus béns.¹⁰⁷

Si el benefici s'atorgava, els menors podien celebrar qualsevol contracte o negoci jurídic el mateix dia en què es lliurava el privilegi regi, «non a die factae gratiae vaniae».¹⁰⁸ Criteri que s'assemblava a les regles del dret canònic, on «gratiae Pontificae, non censetur facta nisi a die quo expeditae Bullae illius fuerint».¹⁰⁹

104. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 61: «Et non obstante quod minores, juxta juris regulas, legitimam persona non habeant standi in iudicio, quia istae informationes recipiuntur summarie. Et ipsa aetatis venia extrajudicialiter petitur, possunt minores ipsi per se, et absque curatore proponere instantiam, aut per procuratore coram iudice ordinario urbis ad faciendam, et recipiendam hanc testium summariam informatione»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 23: «Potest autem minor, habens curatorem, sine eo, veniam aetatis impetrare».

105. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 62: «Et adverte quod omnia supradicta poterunt probari, non solum testium informatione, sed etiam instrumentis. Solum singulariter dispositum extat quod testes ad probanda ista non sint minus quam quinque».

106. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 64: «Exhibita hujusmodi informatione, minor, aut per se, aut per procuratorem ponit supplicationem in Sacro Supremo Aragonum Consilio, ubi Domino Regi supplicat sibi concedi aetatis veniam, ex quo habilis, et idoneus reperitur ad regenda, et administranda bona sua, et si Domino Regei et ejus Supremo Aragonum Consilio videtur utile minori esse, fertur sententia in Supremo qua venia conceditur aetatis, et de concessione expeditur Regium Privilegium in forma solita».

107. D., 4, 4, 3, pr.; C. CRESPI DE VALLDAURA, *Observationes, observatio 17*, núm. 22: «Omnibus autem supradictis recte examinatis, et concurrentibus, non semper veniam concederem, ut inquit Ulpianus [...] nam inter omnes constat fragile esse, et infirmum hujusmodi aetatum consilium, et multis captionibus suppositum, multorumque insidiis expositum»; N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 64: «per raro esse concedenam dixerit».

108. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 65: «Expedito, et concessio Regio Privilegio poterunt minores contractus celebrare a die ipso quo expeditum fuerit privilegium, et gratia reperitur obtenta, nam non a die factae gratiae, sed a die expeditonis privilegii censetur facta, et obtenta gratia veniae»; A. RIPOLL, *Regaliarium tractatus*, cap. 10, núm. 15: «a die expeditionis gratiae, quo ad omnia, habuisse effectum gratiae concessionem».

109. N. BAS Y GALCERAN, *Theatrum jurisprudentiae, pars 1*, cap. 54, núm. 66-68: «Licet per solam decretationem, vel supplicationem signatam, perfectam dicant gratiam».

ELS ADVOCATS I ELS MEDIADORS AL SUD DE FRANÇA I CATALUNYA DEL SEGLE XI AL SEGLE XV

Thomas Gergen
Universitat del Sarre

Resum

L'article estudia la història de diversos grups de professions jurídiques a la França del segle XI al segle XV, juristes anomenats *causidicus*, *advocatus*, *iurisperitus*, sobretot els advocats, però també els notaris i mediadors que ajuden els senyors a redactar tractats polítics. A més, ens dediquem a unes biografies de juristes importants, per exemple Ausiàs d'Avinyó i Giraud Amic, Oleguer de Tarragona, Bonaguida Aretinus (d'Arezzo) i, finalment, Yves de Tréguier (sant Iu), el patró dels advocats francesos fins als nostres dies.

Paraules clau: *advocatus*, *causidicus*, *iurisperitus*, *magister*, advocats, corporacions, obligacions, Yves de Tréguier / sant Yves Hélorly.

LOS ABOGADOS Y LOS MEDIADORES EN EL SUR DE FRANCIA Y CATALUÑA DEL SIGLO XI AL SIGLO XV

Resumen

El artículo estudia la historia de varios grupos de profesiones jurídicas en la Francia del siglo XI hasta el siglo XV, juristas llamados *causidicus*, *advocatus*, *iurisperitus*, sobre todo los abogados, pero también los notarios y mediadores que ayudan a los señores a redactar tratados políticos. Además, nos dedicamos a unas biografías de juristas importantes, por ejemplo Auzias de Avignon y Giraud Amic, Oleguer de Tarragona, Bonaguida Aretinus (de Arezzo) y, finalmente, Yvo de Tréguier (San Yvo), el patrono de los abogados franceses hasta nuestros días.

Palabras clave: *advocatus*, *causidicus*, *iurisperitus*, *magister*, abogados, corporaciones, obligaciones, Yvo de Tréguier / Saint Yves Helory.

LAWYERS AND MEDIATORS IN THE SOUTH OF FRANCE
AND CATALONIA IN THE 11th-15th CENTURIES

Abstract

This paper looks into the history of several groups of legal professions in 11th-15th century France, including the jurists called *causidicus*, *advocatus*, *iurisperitus* and above all lawyers, but also notaries and mediators who helped the nobility to draft political treaties. It also presents biographical sketches of some important jurists, such as Auzias of Avignon, Giraud Amic, Oleguer of Tarragona, Bonaguida Aretinus (or of Arezzo) and, lastly, Ivo of Kermartin (or of Tréguier) – Saint Ivo –, the patron of lawyers in France to this day.

Keywords: *advocatus*, *causidicus*, *iurisperitus*, *magister*, lawyer, corporations, obligations, Ivo of Kermartin / Ivo of Tréguier / Saint Yves Hélorcy.

AVOCATS ET MÉDIATEURS DANS LE SUD DE LA FRANCE
ET EN CATALOGNE AUX XIe-XVe SIÈCLES

Résumé

Cet article étudie l'histoire de différents corps de métier juridiques en France, du XIe au XVe siècle : les juristes dénommés *causidicus*, *advocatus*, *iurisperitus*, les avocats notamment, mais aussi les notaires et les médiateurs qui aidaient les seigneurs à la rédaction des traités politiques. Il se penche également sur la biographie d'illustres hommes de loi, tels que Auzias d'Avignon, Giraud Amic, Oleguer de Tarragone, Bonaguida Arétin (d'Arezzo) et, enfin, Yves de Tréguier (saint Yves), patron des avocats français aujourd'hui encore.

Mots-clés : *advocatus*, *causidicus*, *iurisperitus*, *magister*, avocats, corporations, obligations, Yves de Tréguier / saint Yves Hélorcy.

Molt abans que s'institucionalitzés l'advocacia i el gremi és professionalitzés,¹ hi havia un seguit de personalitats destacades que s'encarregaven de dirimir i de fer complir la llei. El «crítat a ajudar» (és a dir, l'«ad-vocatus», denominació a partir de la qual es va formar el francès *avoué*) era un llec, és a dir, un membre seglar d'una comunitat religiosa que gaudia d'àmplia immunitat per a dur a terme funcions jurídiques, administratives i militars. En un principi, en temps de l'imperi carolingi, els *avoués* feien valdre l'autoritat monàrquica per tal de contrarestar la *potestas*

1. Hannes SIEGRIST, *Advokat, Bürger und Staat: Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz*, Frankfurt, 1996.

(capacitat d'exercir el poder), que havia estat delegada als comtes, i per a garantir la defensa del patrimoni de l'Església. L'*advocatia ecclesiae* circumscribia la protecció de l'Església, que els emperadors cristians consideraven una de les seves principals missions,² i permet entendre també el significat de la paraula *avoué* com aquell qui defensava amb èxit dones, menors, gent gran i malalts en els judicis de Déu. Aquestes funcions protectores van esdevenir un mecanisme de gran eficàcia que va permetre als advocats d'anar estenent gradualment el seu àmbit d'actuació.³ En aquest sentit, el mot alemany *Vogt* ('corregidor') ens serveix com a sinònim d'*avoué*. Tot i que també cal veure en la paraula *Vogt* la traducció d'*advocatus* (que, a més, té un ressò onomatopèic amb el mateix mot) utilitzada per Burcard de Worms a la *Lex familiae S. Petri* (aprox. 1023-1025):⁴ «[...] perquè cap advocat (*Vogt*), vescomte, vassall ni cap altra persona de vèrbola d'entre ells [...]» [«ne aliquis advocatus seu vicedominus aut ministerialis sive inter eos alia aliqua loquax persona»].

Amb la desaparició progressiva de l'imperi carolingi i gràcies al caràcter heretable de la seva funció, els *avoués* es van anar apoderant cada cop més dels béns de l'Església. Fou en aquest moment que va néixer la distinció entre *avoué* i *vidame*. El *vidame* acostumava a nomenar-lo el bisbe amb l'objectiu de protegir els drets seculars de l'Església o de la diòcesi.⁵ A partir del llatí medieval *vicedominus*, que ja apareixia en els textos de Burcard, va sorgir el francès *vidame*, una figura que no només s'encarregava d'administrar el patrimoni eclesiàstic, sinó també de les qüestions relatives a la guerra i la seva organització.⁶

Al segle XII, però, es va començar a oferir formació jurídica a les facultats de dret i a les universitats, i els llicenciats d'aquestes disciplines també van anar adqui-

2. A. STIEGLER, a Josef HÖFER i Karl RAHNER (ed.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 1, 2a ed., 1957, col. 164, paraula clau: *advocatia ecclesiae*.

3. François-Olivier TOUATI, *Vocabulaire historique du Moyen Âge (Occident, Byzance, Islam)*, 2a ed., París, 1997, paraula clau: *avoué*, p. 34.

4. El paràgraf íntegre amb què encapçala les seves lleis el bisbe de Worms diu: «In nomine sancte et individue trinitatis. Ego Burchardus Wormatiensis ecclesie episcopus propter assiduas lamentationes miserorum et crebras insidias multorum, qui more canino familiam sancti Petri dilacerabant, diversas leges eis imponentes et infirmiores quosque suis iudiciis opprimentes, cum consilio cleri et militum et totius familie has iussi scribere leges, ne aliquis advocatus seu vicedominus aut ministerialis sive inter eos alia aliqua loquax persona supradicte familie novi aliquid subinferre posset, sed una eademque lex diviti et pauperi ante oculos prenotata omnibus communis». Cf. *Monumenta Germaniae Historica, Constitutiones I*, núm. 438, i, per a la traducció a l'alemany, Karl KROESCHELL, *Deutsche Rechtsgeschichte*, vol. 1 (fins al 1250), 13a ed., Colònia, Weimar i Viena, 2008, p. 140-143.

5. Pierre-Clément TIMBAL i André CASTALDO, *Histoire des institutions publiques et des faits sociaux*, 8a ed., París, 1990, §. 246; Olivier GUILLOT i Albert RIGAUDIÈRE, *Pouvoirs et institutions dans la France médiévale*, vol. 1, París, p. 187.

6. En aquest context, el mot *hoste* (*hostis* en llatí) equival a *enemic*; cf. François-Olivier TOUATI, *Vocabulaire historique du Moyen Âge*, p. 205.

rint utilitat i visibilitat en la praxi jurídica. A partir d'algunes fonts provinents del sud de França (Llenguadoc-Rosselló) hem pogut tenir notícia d'alguns mediadors i consellers jurídics de la segona meitat del segle XII i la primera del XIII (apartat 1). Gràcies a un exemple concret de mediació de l'àmbit del sud de França i de Catalunya, farem paleses les seves pretensions i la seva capacitat d'aconseguir per escrit un pacte de conciliació entre parts enfrontades amb l'ajut de l'erudició jurídica (apartat 2). A continuació analitzarem la figura dels advocats i dels procuradors dins de la judicatura eclesiàstica a partir del segle XIII (apartat 3). I, finalment, glossarem la figura del patró dels lletrats francesos, sant Iu (Ivó, Yves) de Tréguier, que va viure al segle XIII i el qual al llarg del temps ha estat objecte d'una mitificació creixent (apartat 4).

1. ELS MEDIADORS DEL SUD DE FRANÇA DURANT ELS SEGLES XII I XIII

Els segles que analitzarem es caracteritzen per una romanització general dels àmbits socials més importants.⁷ Com a part d'aquest procés, es van configurar les administracions i els governs consulars, i el dret romà es va imposar.⁸ Una mirada a les biografies més destacades ens permetrà definir les característiques de la funció del conseller jurídic, com també les de la lenta professionalització de l'advocacia.

Avinyó, Marsella i Tolosa van ser les principals ciutats on van operar tot un seguit de juristes que en part duïen a terme funcions pròpies d'un advocat tal com les entenem avui dia.

1.1. AUSIÀS D'AVINYÓ

Un primer expert en lleis que pertanyia als anomenats *iuris periti*, denominació que en general els distingia dels notaris, fou Ausiàs d'Avinyó, que apareix sovint a les fonts. Membre d'una família de cavallers de Graveson, a mitjan segle XI

7. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux et la diffusion du droit romain dans le Midi», a *Recueil de mémoires et travaux, publié par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit écrit*, Montpellier, Faculté de Droit et des Sciences Économiques de Montpellier, col.l. «Mélanges Roger Aubenas», fasc. IX (1974), p. 613-635, esp. p. 633.

8. Jean GAUDEMET, «Le droit romain dans la pratique et chez les docteurs aux XIe et XIIIe siècles», a *Cahiers de Civilisation Médiévale* (1965), p. 365-380; Marie-Louise CARLIN, *La pénétration du droit romain dans les actes de la pratique provençale (XIe-XIIIe siècle)*, Paris, 1967, col.l. «Bibliothèque d'Histoire du Droit et Droit Romain», núm. XI; André GOURON, *Diffusion des consulats méridionaux et expansion du droit romain aux XIe et XIIIe siècles*, Bibliothèque École des Chartes, 1964, p. 26-77.

va iniciar la seva carrera com a jurista amb un laude arbitral, l'any 1168.⁹ En aquest cas judicial s'esmenten dos àrbitres que podien rebre l'ajut de dos consellers, un dels quals era Ausiàs. L'any 1192 Ausiàs, que fins aleshores actuava com a jutge parroquial, va ser substituït en el càrrec.¹⁰ Ausiàs apareix en les fonts consultades com a jutge consular els anys 1179, 1188, 1191 i 1194.¹¹ Va morir, probablement, entre els anys 1195 i 1196.¹²

1.2. GIRAUD AMIC

Giraud Amic va arribar a la cort d'Alfons el Cast el 1179. El mes de febrer de 1183, a Dinha, va ser testimoni de la donació del poble de Sant Canat al bisbe de Marsella per part d'Alfons I i de Sanç. El 1184 Amic va ser ambaixador de Ramon V, Guillem de Forcalquier i Sanç, i en nom seu va signar una aliança amb la República Lígur. A més, va ser portaveu i mediador de tres comtes, en els consells dels quals va treballar.

1.3. GUILLEM DE SABRAN

Guillem (Guilhèm/Guillaume) de Sabran, parent de Giraud Amic, va ser conseller del comte Ramon V de Tolosa i, com a tal, se li va encomanar de confegir i redactar tots els acords celebrats amb el rei d'Aragó (*rex Aragonum*) i el comte de Tolosa. El febrer de 1173, Guillem de Sabran fou l'encarregat de fer la compilació de totes les obligacions a què s'havia de sotmetre Ramon V a fi de preservar la pau signada amb Alfons I.¹³ Aquí Guillem va demostrar que era capaç d'oferir un assessorament jurídic sòlid, ja que calia trobar el desllorigador per a les difícils disputes que existien entre ambdues parts, així com solucions de futur, cosa que representava tot un repte per a un jurista acabat de sortir de la Facultat de Dret només amb coneixements de dret teòric. Guillem va morir el 1206.

9. Georges de MANTEYER, *La Provence du premier au douzième siècle: Études d'histoires et de géographie politique*, París, 1908, col·l. «Mémoires et Documents Publiés par la Société de l'École des Chartes», núm. VIII, p. 446.

10. Georges de MANTEYER, *La Provence du premier au douzième siècle*, p. 446.

11. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 619 i 622.

12. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 619.

13. Martin AURELL, «Els fonaments socials de la dominació catalana a Provença sota Alfons el Cast (1166-1196)», *Acta Historica Archaeologica Medievalia*, núm. v-vi (1984-1985), p. 83-110, esp. p. 93.

1.4. BERNAT D'AURIAC

Bernat d'Auriac va ser el primer dels canonges de la catedral d'Arles. Era de procedència aristòcrata, d'una família de la rodalia d'Ais de Provença, i a partir de 1151 va actuar com a conseller de l'arquebisbe d'Arles en un plet (*plaid* = *placitum*) d'aquell any juntament amb dos altres juristes que en aquell moment també eren canonges i oficiaven a la mateixa col·legiata: Guillem de Barreira i Peire de Cabannes.¹⁴ Bernard va pertànyer a la cúria del comte de Barcelona i va morir entre 1178 i 1186.¹⁵

1.5. GUILLEM DE BARREIRA

Guillem de Barreira també era d'origen cavalleresc i va iniciar la seva carrera judicial l'any 1146 sense tenir cap titulació en la matèria. Va formar part de la generació de juristes que van estudiar dret romà al capítol de Sant Tròfim, com Bernat d'Auriac o Peire Ferréol.¹⁶ Guillem apareix sovint exercint tant d'àrbitre com de conseller jurídic, normalment a Avinyó, Sant Canat, Ais, Marsella, Aurenja o Lo Pònt Sent Esperit. No va començar a exercir de *magister* fins que va començar a treballar amb regularitat al capítol, de 1177 a 1190.¹⁷ A més, Guillem fou professor del capítol d'Arles entre 1179 i 1190 i va jurar en nom del comte el compliment del contracte de juliol de 1193 entre Guillem de Forcalquier i Alfons el Cast.¹⁸

1.6. PEIRE FERRÉOL

Entre els anys 1150 i 1160, Peire Ferréol va ser estudiant de dret romà i va pertànyer a la mateixa generació de juristes que Bernat d'Auriac i Guillem de Barreira. Juntament amb el seu col·lega de professió Milon, procedent també d'Avinyó, Peire Ferréol va ser un dels primers legistes del capítol d'Arles.¹⁹ En aquella època, la figura del legista no era gaire comuna. Es dedicaven en especial al dret romà, i a França van començar a adquirir significació política amb Lluís IX, conegut també com a sant Lluís (1214-1270). A més, els legistes van contribuir a

14. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 615.

15. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 615.

16. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618.

17. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 615-616.

18. Martin AURELL, «Els fonaments socials de la dominació catalana», p. 98.

19. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618 i 634.

unificar les lleis, refermar l'autoritat monàrquica i centralitzar l'administració. En època de Felip el Bell van gaudir d'un ampli reconeixement, en concret Pierre Flote i Guillem de Nogaret.²⁰

1.7. RAINAUD DE SAINTE-CROIX

Com Bernat d'Auriac i Guillem de Barreira, Rainaud de Sainte-Croix va ser membre del capítol d'Arles. En època d'Alfons I, va ser nomenat legista al capítol catedralici.²¹

1.8. PONS ASTOAUD

Pons Astoaud, també de família noble, apareix com a jutge consular els anys 1187, per primer cop, i 1189 i, com Ausiàs d'Avinyó, fou partidari del comte de Tolosa, de qui va ser conseller i més endavant canceller.²²

1.9. MICHEL DE MORIÉS

Michel de Moriés, com Bertran de Niom i Gervais de Tilbury, provenia de la segona generació del capítol de Sant Tròfim, tots els membres de la qual al final del segle XII havien estudiat dret romà.²³

1.10. OLEGUER DE TARRAGONA

Oleguer de Tarragona (1069-1137), abat de Sant Ruf²⁴ (1111-1116), bisbe de Barcelona (1116-1137) i arquebisbe de Tarragona (1118-1137), va pertànyer al

20. François-Olivier TOUATI, *Vocabulaire historique du Moyen Âge*, p. 159, paraula clau: *légiste*.

21. Martin AURELL, «Els fonaments socials de la dominació catalana», p. 105.

22. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 619, 620 i 622.

23. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618.

24. Sant Ruf es trobava a la diòcesi d'Avinyó; cf. Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Saint-Ruf und Spanien: Studien zur Verbreitung und zum Wirken der Regularkanoniker von Saint-Ruf in Avignon auf der iberischen Halbinsel (11. und 12. Jahrhundert)*, París-Tournhout, 1996. Ressenya de Thomas Gergen a *Revue Historique*, núm. 2 (2000), p. 479-483.

grup dels anomenats *juristes canonges* que s'havia format a Sant Ruf. Oleguer va ser mà dreta i conseller de Ramon Berenguer III, comte de Barcelona.²⁵

2. ELS CAUSIDICI COM A ADVOCATS I PROCURADORS

Causidicus, advocatus i iuris peritus són diferents conceptes que s'empren en les fonts consultades per tal de descriure la funció de consellers jurídics que exercien determinades figures.

2.1. PRESENCIA A LES FONTS

Durant la segona meitat del segle XII es van consolidar els termes *magister* i *magistri* per a referir-se als juristes en general,²⁶ al costat de denominacions més específiques, com ara l'expressió *iuris peritus*, que descrivia els experts o perits en lleis, o els termes *advocatus* i *causidicus*.²⁷

Troblem dos exemples del concepte d'*advocatus* el 1155 i el 1197, respectivament: Uc, de la ciutat provençal d'Apte, va ser *advocatus* del bisbe Raybaud de Niça.²⁸ A més, també ens ha arribat notícia de Bozo, *advocatus*, que va exercir a Sieis Forns (Six-Fours) l'any 1197.²⁹ El mateix any s'esmenta un tal Boso com a *causidicus* d'Arles.³⁰ També es té notícia d'altres *causidici* els anys 1155, 1178, 1180, 1194, 1199, 1200, 1203 i 1206, amb un ús equivalent dels termes *causidicus* i *iuris peritus*. Peire Audebert (1178-1219) apareix el 1178 com a *causidicus*, però el 1219 ja se li atribueix el títol de jutge.³¹ Giuffré d'Apte, que provenia de la mateixa família de cavallers que Uc d'Apte, va exercir múltiples funcions: de *causidicus* a Ais el 1180; posteriorment, de prebost (*prévôt*) de 1190 a 1204, i, finalment, de bisbe del 1223 al 1229.³² A Arles, hi trobem un *causidicus* anomenat Alexandre que

25. Thomas GERGEN, *Pratique juridique de la paix et trêve de Dieu à partir du concile de Charroux*, Frankfurt, 2004, col·l. «Rechtshistorische Reihe», núm. 285, p. 176.

26. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 614-615.

27. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 614-615.

28. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 625, cita DOUBLET, *Actes des évêques d'Antibes*, París, 1915, núm. 101.

29. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618, cita GUERARD, *Cartulaire de St. Victor*, París, 1857, núm. 1023.

30. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618, esmenta ALBANES, *Gallia Christiana Novissima*, Montbéliard i Arles, 1899, núm. 729.

31. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 622.

32. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 625.

també apareix com a jutge.³³ El *causidicus* de l'arquebisbe va ser un tal Berengarius que també era llec.³⁴

Cal fer esment, així mateix, d'Isnard Audiguier, documentat a partir de 1187 i de qui apareixen referències en qualitat de jutge els anys 1191, 1206, 1209 i 1215. Com a *iuris peritus*, el seu nom és citat el 1201, i com a *causidicus*, el 1203, com a conseller del bisbe.³⁵ Finalment, el 1195 identifiquem Bernat Ferréol en qualitat de jutge consular. Bernat va rebre el títol de *causidicus* durant un litigi en què va actuar com a conseller de l'arquebisbe Miquel d'Arles.³⁶

Rostaing de Codolet va estar en actiu del 1198 al 1222. D'origen noble, va exercir de jutge el 1205 i de *causidicus* el 1222.³⁷ Al principi del segle XIII, els *causidici* constituïen un col·lectiu de tant pes que un notari d'Avinyó els va consignar en els documents com a integrants d'una categoria superior a la dels *milites*: «Multorum etiam civium Avinionis, tam causidicorum et militum quam et aliorum proborum virorum requisito et habito consilio».³⁸

Ja en la segona meitat del segle XII, en els capítols catedralicis comencem a trobar els primers juristes que figuren en els cartularis amb el títol de *magister* o *causidicus*. Els canonges estudiaven tant dret canònic com dret civil. Osbert de Llombardia i Rogerius (també anomenat Placentin), procedents del nord d'Itàlia, els van introduir a la lectura del *Codex Iustiniani*, del qual va aparèixer una traducció al provençal (*Lo codi*) pels volts del 1150 a Arles.³⁹

2.2. TRACTATS D'ALIANÇA

Cap al final del segle XII i durant la primera meitat del XIII, normalment trobem els *causidici* o els *iuris periti* en qualitat de consellers de sobirans i de mediadors entre

33. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618. Fou l'any 1194.

34. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618. Berengarius apareix esmentat com a *causidicus* el 1200.

35. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 620.

36. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 618.

37. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 620.

38. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 620, cita la Biblioteca d'Avinyó, manuscrit 2834, f. 20.

39. Martin AURELL, *La chevalerie urbaine en Occitanie*, p. 71-118, esp. p. 104-105; André GOURON, *La science du droit dans le Midi de la France au Moyen Âge*, Londres, 1984; Johannes KABATEK, *Die Bolognesische Renaissance und der Ausbau romanischer Sprachen. Juristische Diskurs-traditionen und Sprachentwicklung in Südfrankreich und Spanien im 12. und 13. Jahrhundert*, Tübingen, 2005; cf. la ressenya de Thomas Gergen a *Informaciones, Zeitschrift für den deutsch-spanischen Rechtsverkehr/Revista Jurídica Hispano-alemana* (INF), núm. III (2006), p. 194-195.

prínceps territorials particulars. Ajudaven a posar fi a les disputes d'aquests sobirans i prínceps per mitjà de tractats, de manera que quedaven resoltes de cara al futur. Ausiàs d'Avinyó, esmentat anteriorment, era present a Ais quan el rei i els senyors feudals provençals van celebrar un acord de pau.⁴⁰ El 1885 també el localitzem a Avinyó, on exercia la mateixa funció. La signatura el 1190 del tractat de pau entre Alfons II, rei dels Aragons (*rex Aragonum*), i Ramon V, duc de Narbona, comte de Tolosa i marquès de la Provença, va ser possible gràcies a la mediació del bisbe de Besiers, Jofré de Marsella. A més d'Ausiàs d'Avinyó, també apareixen anomenats en qualitat de *judices et cancellariū* Guillem de Sabran, Giraud Amic i altres juristes de gran renom.⁴¹

Un altre exemple del fet que els juristes, en aquest cas els *magistri*, actuaven com a consellers en matèria de lleis en els tractats d'aliança entre els senyors de la Provença, el trobem en l'acord entre Pere II, Alfons II i Ramon VI, en virtut del qual es van prometre ajut mutu contra els seus enemics. L'acord es va tancar a l'abril del 1204 a Millau i s'hi esmentaven els *magistri* Pere i Guillem; aquest darrer fou canceller del comte de Provença.⁴²

3. ELS ADVOCATS I ELS PROCURADORS EN LA JUDICATURA ECLESIASTICA (SEGLES XIII-XV)

A més de les denominacions concretes per a l'advocacia, és a dir, *advocatus* i *causidicus*, en la judicatura eclesiàstica de França s'empraven especialment els termes llatins següents: *assertor*, *clamator*, *legis doctor*, *legum magister*, *miles legalis*, *postulans*, *defensor*, *togatus* i *patronus*. En francès antic trobem *parlier*, *emparlier*, *avant-parlier*, *plaidieur conteur* i *chevalier de lois*.⁴³

3.1. L'ADVOCAT DE LA JUDICATURA ECLESIASTICA TOLOSANA AL FINAL DE L'EDAT MITJANA

Els reculls de decisions dels oficialats, sobretot els de París, Marsella, Ais de Provença i Tolosa, ofereixen informació sobre les funcions i els serveis prestats pels

40. Jean-Pierre POLY, «Les légistes provençaux», p. 619, cita un document de l'Arxiu de les Boques del Roine, 56 H 4626 = 56 H 849 bis.

41. Henry de GÉRIN-RICARD i Émile ISNARD (ed.), *Actes concernant les vicomtes de Marseille et leurs descendances*, París i Mònaco, 1926, núm. 288, p. 81-83. Consulteu-ne el text original en l'annex; Martin AURELL, «Els fonaments socials de la dominació catalana», p. 92-93.

42. DEPARTAMENT DE LES BOQUES DEL ROINE, ILLA DE MARSELLA (ed.), *Inventaire sommaire des archives communales antérieures à 1790*, sèrie AA, Marsella, 1907, núm. 32, p. 40-41.

43. P. GILLET, paraula clau: *avocat*, a R. NAZ (ed.), *Dictionnaire de droit canonique*, París, 1935, col. 1524-1535, esp. col. 1524.

advocats a la baixa edat mitjana i fins al principi de l'edat moderna. Les resolucions de la judicatura eclesiàstica tolosana (*Décisions de la Chapelle toulousaine*) ens ofereixen la jurisprudència de l'oficialat de Tolosa de tombant del segle XIV i principi del XV, època en què l'oficial de Tolosa era Jean Corsier, i també la del final del segle XV, moment en què era Etienne Aufreri qui figurava al capdavant de l'oficialat de Tolosa.⁴⁴

Gràcies a la compilació de decisions de Tolosa podem donar resposta a diverses qüestions sobre el reglament procedimental. En el cas número 482, per exemple, trobem reglaments relatius als serveis dels advocats, que es considerava que havien d'acceptar com a clients i d'assistir totes les persones que necessitessin una protecció especial; entre aquests destacaven: els nens, les dones, els febles d'esperit i tots els qui, atesa la significació de la part adversària, no trobessin ningú que els defensés. En tots aquests casos pertocava al jutge d'encarregar els serveis d'un advocat («debet iudex providere»). A més a més, si la part era solvent, el jutge havia de fixar els honoraris de l'advocat. La remuneració depenia de les capacitats d'oratória (*facundia*), de la importància del litigi i de la casuística comparable. En cas que el client no es pogués permetre els honoraris, l'advocat l'havia d'assessorar de franc, perquè el lligava un deure de base teològica. Per a justificar-ho se citava l'Evangelí segons sant Mateu (22,39), que diu que s'ha d'estimar els altres com a un mateix («dileges proximum tuum sicut te ipsum»). En cas que l'advocat renunciés a oferir defensa jurídica, el jutge podia arribar a prohibir-li l'exercici professional. La glossa afegeix que l'advocat que denegava l'ajut a algú de qui sabia que era massa pobre per a pagar-li i, per tant, el perjudicava de manera considerable, fins i tot cometia un pecat mortal. El jutge que en el mateix supòsit no proporcionés defensa jurídica era considerat culpable dels mateixos pecats.⁴⁵

Pel que fa a la incompatibilitat dels càrrecs, llegim (cas 278) que ningú que hagués actuat de jutge en la primera instància tenia prohibit exercir d'advocat durant la fase d'apel·lació. Malgrat que es desaconsellava, no es fa esment de cap prohibició clara.⁴⁶

3.2. CORPORACIONS I OBLIGACIONS PROFESSIONALS DELS ADVOCATS

De la mateixa manera que en els judicis del dret romà, on existien corporacions d'advocats, als tribunals eclesiàstics cada cop es van anar constituint més

44. Jean-Louis GAZZANIGA, «Droit et pratique: Notes sur les décisions de la Chapelle toulousaine», a *L'église et le droit dans le Midi (XIII-XIV s.)*, Tolosa, 1994, p. 321-337, esp. p. 322-323.

45. Jean-Louis GAZZANIGA, «Droit et pratique», p. 326-327.

46. Jean-Louis GAZZANIGA, «Droit et pratique», p. 328.

associacions d'advocats, de les quals ja tenim constància al segle XIII, dotades de reglaments i estatuts inspirats en les disposicions del dret romà. Entre aquestes normes hi havia les epístoles decretals papals, les decisions conciliars i els estatuts de cada població en particular.

En acotar la professió d'advocat respecte d'altres modalitats d'assistència jurídica, toquem amb l'expressió *in judicio*. Es partia del principi que en privat tothom podia assessorar sobre matèries jurídiques. Tanmateix, qui hagués d'assumir la funció de defensa dels seus clients davant del tribunal havia de pertànyer a l'advocacia: «eo quod in judicio dicant causam sui clientuli». ⁴⁷ Ja en el *Digest* es diu clarament: «postulare est pro tribunali petere et non alibi». ⁴⁸ L'advocacia no la podien exercir ni les dones, ni els esclaus, ni els excomunicats, etcètera. Una de les regles que es complia amb un rigor implacable era que un sacerdot no podia exercir en cap moment d'advocat si no era que fent-ho afavorís la seva església o els *pauperes*, per la qual cosa tampoc no podia rebre cap mena de remuneració. En aquests casos, tots els clergues necessitaven el permís del seu superior. L'ofici de procurador i el d'advocat eren totalment incompatibles. ⁴⁹ En diversos concilis s'exigia una preparació formal per a exercir d'advocat, que passava per una dedicació prèvia de tres anys al dret eclesiàstic i civil i a la pràctica jurídica. ⁵⁰

Els lletrats també estaven obligats professionalment a prestar jurament i al secret professional, i els estava prohibit associar-se amb altres advocats i procuradors, defensar judicis injustos, recórrer a procediments deshonestos, tractar el jutge irrespectuosament o insultar la part contrària durant l'al·legat. El concili de Sant Quintí de l'any 1231 (cànon 45) i els de Tours de 1231 (cànon 36) i 1236 (cànon 2 i seg.) subratllaven aquestes restriccions. Els advocats tenien dret a rebre uns honoraris que s'estipulaven en un màxim de vint lliures per cada causa (concili de Lió de 1274, cànon 19). ⁵¹

No obstant això, el paper de l'advocat no se cenyia només a l'al·legat. Havia d'assessorar el seu client al llarg de tot el judici. L'elaboració de l'al·legat introductor (*libellus*) era competència seva. ⁵² L'advocat assignat al demanat redactava les

47. «Postulantes alieno nomine, sive pro alio communiter dicuntur advocati, patroni causarum, oratores et causidici, eo quod in judicio dicant causam sui clientuli, et pro eodem postulent, desiderium eius exponentes, aut alterius desiderio contradicentes». Cf. Anaklet REIFFENSTUEL, *Jus canonicum universum, juxta titulos decretalium in quaestiones distributum*, París, 1865, vol. II, tít. XXXVII, núm. 4.

48. GILLET, col. 1525.

49. GILLET, col. 1526, i Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, París, 1880, p. 33.

50. GILLET, col. 1526.

51. GILLET, col. 1526.

52. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 142.

objeccions a l'al·legat de la part demandant.⁵³ A més a més, l'advocat del demandant també havia de preparar les *interrogationes* i les *positiones*, que tenien per objectiu simplificar el procediment probatori enumerant fil per randa els punts principals del litigi que exigien la presentació de proves materials.⁵⁴ L'advocat no podia declarar com a testimoni en una causa judicial per a la qual ja hagués estat designat advocat, ni tan sols en procediments d'apel·lació.⁵⁵ A més, se li reservava una funció important en l'interrogatori dels testimonis, perquè era a ell a qui corresponia la redacció dels *articuli* o *capitula*. Avui dia els *articuli* i els *capitula* rebrien el nom de «qüestions probatòries», és a dir, els punts sobre els quals el demandant interrogarà els testimonis que ell mateix ha convocat. En la formació dels advocats, l'art de formular les qüestions probatòries (*ars articulandi*) adquirí molta importància. En alguns indrets era també el jutge qui interrogava els testimonis sobre els punts del *libellus* disputats pel demandat; en aquests casos no calien *articuli*.⁵⁶ L'advocat del demandat, per la seva banda, formulava els *interrogatoria* o els *tituli*, és a dir, una llista de preguntes que el jutge havia de plantejar als testimonis. Trobem definida aquesta regla a *Summa introductoria super officio advocationis in foro ecclesie*, de Bonaguida d'Arezzo, obra que es remunta a l'any 1263.⁵⁷

Bonaguida Aretinus, o Bonaguida d'Arezzo, fou un advocat canonista de l'època d'Innocenci IV que el 1251 ja estudiava dret canònic a Arezzo. La seva darrera citació data del 1258 i l'any de la seva mort no s'ha pogut determinar amb seguretat.⁵⁸

Competia als advocats de les parts discutir la validesa de les declaracions dels testimonis tan bon punt acabava la vista i tenia lloc la *publicatio attestacionum*. En aquell moment era quan els advocats exposaven les seves respectives interpretacions judicials sobre els diferents punts tractats. Evidentment, la seva missió era incidir en les declaracions dels testimonis que resultessin favorables a la defensa del seu client, així com fer visibles les mancances i contradiccions dels testimonis de la part contrària. Els advocats acostumaven a escriure amb tinta vermella (*rubrum*) per a marcar, d'una banda, les declaracions que se sustentaven les unes a les altres i, de l'altra, les contradiccions. A partir d'aquí presentaven al jutge un exemplar de l'expedient, consignat d'aquesta manera, sobre els fets de la causa.⁵⁹

53. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 169.

54. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 178-180.

55. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 187.

56. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 189-190.

57. A. WUNDERLICH, *Anecdota quae ad processum civilem spectant*, Göttingen, 1841, p. 132-345, aquí *Summa*, 3a part, títols VII i X.

58. Hans van de WOUW, a *Lexikon des Mittelalters*, vol. II, Munic, 1983, col. 401.

59. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 192; BONAGUIDA, *Summa*, 3a part, p. 6-9, «De rubricis».

Els al·legats eren encara més importants que aquestes primeres intervencions personals dels advocats en el procés i no es presentaven fins que ja s'havien exposat tots els mitjans probatoris i totes dues parts hi havien tingut accés. Finalitzades la discussió i la vista oral (*conclusio in causa*), el jutge emetia una resolució sobre la matèria i tot seguit dictava sentència.⁶⁰

En línies generals, la legislació relativa als advocats de l'àmbit religiós no va experimentar cap variació fins a la publicació del *Codex iuris canonici* el 1917.⁶¹

El manuscrit *L'ordinaire maistre Tancrez* es troba a la Biblioteca Nacional Francesa, 1048, f. 14, anvers. Conté un exemplar de l'assaig de Tancrez, *De ordine judiciorum*, redactat en francès del segle XIII. El text parla en especial de les associacions d'advocats (*avocations*) que prestaven jurament davant del jutge o del seu representant; en paraules del *magister* Tancrez: «Avocations est quant aucuns conte sa parole ou la son ami par devant le juge ou par devant celui qui est en son leu».⁶²

3.3. LA FORMACIÓ DELS ADVOCATS

En general una formació jurídica de tres anys es considerava acceptable per a poder exercir d'advocat. Aquest temps s'havia de dedicar a l'estudi tant del dret canònic com del dret secular (civil) i a la praxi jurídica. Per a exercir l'ofici, l'any 1295 el sínode de Canterbury exigia un temps de preparació de quatre o cinc anys d'estudi i un any de pràctiques en un jutjat.⁶³ Ja el 1281, al concili de Lambeth, que va fixar el temps de formació reglada en tres anys, els participants es van queixar de la insuficiència de la formació jurídica exigida. Textualment deien: «amb prou feines han llegit el comentari d'un manual de dret, que els advocats es llencen de cap a defensar casos de dret eclesiàstic en un judici. I com que encara no dominen aquesta disciplina, cometen uns errors del tot reprovables que posen en perill tot el procés».⁶⁴

Els concilis atribuïen un gran valor al jurament professional, que s'havia de prestar davant del bisbe o l'oficial, és a dir, el seu representant. D'ençà del 1231, els concilis de Rouen i de Château-Gontier ja havien prescrit la pràctica del jurament.

60. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 204-206; GILLET, col. 1527-1528.

61. GILLET, col. 1528.

62. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 32.

63. Philippe LABBE, XI, p. 1409.

64. Concili de Lambeth, cànon 26 (1281), LABBE, XI, 1171.

El segon concili general de Lió, del 1274, va conservar aquesta obligació i fins i tot va imposar una renovació anual del jurament.⁶⁵ Als qui l'incomplissin, se'ls condemnava a pagar el doble dels danys que haguessin causat a les parts del judici per aquest incompliment. Els estatuts de Bayeux fins i tot obligaven els advocats a assistir a cursos d'ètica professional.⁶⁶

Bonaguida d'Arezzo explica que l'advocat defensava la causa dempeus i, sempre que el jutge li ho permetia, duia capell (birret). Havia d'anar vestit decentment, mostrar una actitud humil i un to moderat. Els advocats havien de seure per ordre d'antiguitat. Era recomanable l'ús d'una túnica llarga, *vestes talaris*, d'un sol color, com la dels capellans, per tal com en certa manera també exercien un càrrec clerical.⁶⁷ Bonaguida ofereix consells sobre les relacions entre client i advocat, la moderació de les discussions, la brevetat de l'al·legat, etcètera. D'aleshores ençà, la brevetat de la defensa cobrà molta importància, fet que es palesa també en els concilis. Per exemple, el concili de Canterbury del 1295 ordenava penalitzar els advocats i els procuradors massa xerraires («de puniendo advocatos et procuratores garrulos»). Havien de ser penats davant del tribunal, *arbitrio iudicis*. En cas d'insubordinació i incorregibilitat, fins i tot se'ls podia suspendre de càrrec indefinidament.⁶⁸ Rebien constantment la recomanació de parlar per torns i no exposar-ho tot de cop. Quan diversos advocats representaven un mateix client, s'exigia que els que no fessin ús de la paraula parlessin sempre en veu baixa entre ells: «Aliis basse et sine strepitu consultantibus». Aquí, la paraula *strepitus* feia referència al xivarri que es generava durant els debats jurídics, tot i que en general feia referència a qualsevol mena de soroll, enrenou o rebombori que calia evitar: «Ad evitandum strepitum advocatorum».⁶⁹

El concili de Lió del 1274 fixava la remuneració dels advocats pels serveis prestats en una única causa, amb un import màxim de vint lliures. El concili de Saint-Brieuc, a la Bretanya, va disposar que els fos concedida una suma de dotze o vint escuts, així com les costes de les al·legacions.⁷⁰ Cobrar una retribució massa elevada es podia penar amb una suspensió de fins a tres anys d'exercici.

A les *miserabiles personae*, sempre que no aconseguissin trobar assistència jurídica pel fet de ser insolvents, el jutge els assignava un advocat d'ofici.⁷¹ Un dels

65. Concili de Lió, cànon 19 (1274), LABBE, XI, 986 i 890.

66. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 33.

67. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 35.

68. «Et si super hoc incorrigibilis maneat, a consistorio perpetuo suspendatur», LABBE, XI, 1410.

69. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 35-36.

70. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 36.

71. Concili de Tolosa, cànon 44 (1229), LABBE, XI, 436.

clergues que defensava *miserabiles personae* fou el sant bretó Ivó (Iu) de Tréguier (Costes del Nord).

3.4. ELS PROCURADORS

A diferència dels advocats, durant molt de temps els procuradors no van formar cap associació pròpia.⁷² No obstant això, al segle XIII ja era habitual apoderar un procurador a qui no lligués cap compromís envers les parts.⁷³ El concili de Lió del 1274 situava els procuradors si fa no fa al mateix nivell que els advocats.⁷⁴ A més, els estatuts de Bayeux i de Reims recollien uns reglaments propis per als procuradors.⁷⁵ D'aleshores ençà, els procuradors també van començar a formar les seves unions sota l'autoritat del jutge eclesiàstic. Sovint succeïa que una mateixa part era representada per diversos procuradors. En aquests casos, calia que treballessin de manera mancomunada (*in solidum*). Per tal que no tots els procuradors representessin una de les parts i, per tant, la part contrària quedés sense procurador, el sínode de Canterbury va regir en contra d'aquesta possibilitat.⁷⁶ Es permetia la presència de procuradors en qualsevol àmbit del dret, llevat dels processos incoats per l'acusació. En aquests casos, tant la part acusadora com l'acusat havien de fer-hi acte de presència.⁷⁷

S'arribava a procurador per procediment escrit o per nomenament del jutge. És a dir, el procurador havia de poder demostrar el seu mandat. Hi havia persones que també podien prestar serveis de representació sense aquesta formalitat, com ara un pare en els afers del seu fill, un marit en els de l'esposa o un clergue en els de la seva església. Després de la litispèndia (*litis contestatio*), el mandat només se'ls podia retirar en casos de molt de pes. Els procuradors havien de declarar sota jurament que complirien les seves obligacions. Procurador i advocat havien de posar-se d'acord sobre la manera com plantejarien la causa i no els era permès d'arribar a un acord que fos perjudicial per al seu client. El procurador tampoc podia redactar cap *libellus* ni cap objecció que fossin contraris a la posició de l'advocat, ni retenir la remuneració reservada a l'advocat. Els procuradors estaven obligats a proporcionar als advocats qualsevol documentació necessària que resultés fa-

72. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 36.

73. Charles BATAILLARD, *Origines de l'histoire des procureurs et des avoués depuis le ve siècle jusqu'au xve siècle*, París, 1868, vol. III.

74. Cànon 19 (1274), LABBE, XI, 986.

75. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 37.

76. Cànon 18 (1295), LABBE, XI, 1412; Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 38.

77. Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 38.

vorable a la causa. Tampoc podien assumir algunes de les tasques dels notaris, en especial l'aixecament de l'acta. Els procuradors rebien els seus honoraris de les parts que havien sol·licitat els seus serveis i el concili de Lió va fixar un import de dotze lliures com a honoraris màxims aplicables per cas.⁷⁸

A mesura que s'anaven formant experts jurídics en facultats de dret, es va anar constituint no tan sols un únic estament de juristes, sinó també una consciència d'una professió diferenciada en l'àmbit jurídic. El fet que la religió i la justícia guardessin una relació tan estreta, és a dir, que molts clergues estiguessin en condicions de demostrar que també tenien estudis jurídics, el veiem clarament il·lustrat en una figura que a França encara avui dia és venerada com a sant i que a partir d'aleshores és considerada patró dels juristes i, sobretot, dels advocats. Es tracta de sant Iu (Ivó, Yves).

4. SANT IU, PATRÓ DELS LLETRATS FRANCESOS

4.1. CAP A UNA RECONSTRUCCIÓ DE LA VIDA D'IU A PARTIR DE LES FONTS CONSULTADES

El sant Yves Hélorey de Kermatin, o Yves de Tréguier, va néixer el 1250 i va morir el 1303. Fou sacerdot i oficial, i jutge eclesiàstic de la diòcesi de Tréguier, i va dedicar la vida a la justícia i als *pauperes*, és a dir, les persones sense mitjans socials ni econòmics que necessitaven protecció i de les quals s'encarregava la seva església des que així ho havien establert els capitulars carolingis. El papa Climent VI va santificar Iu el 1347.

Tot i que Iu havia escrit profusament, no ens ha arribat cap document del seu llegat, ni dels expedients judicials del bisbat de Tréguier ni de textos privats.⁷⁹ Les úniques fonts sobre la seva trajectòria són els documents de la seva canonització, que tingué lloc entre el 23 de juny i el 14 d'agost de 1330, així com un certificat, que data del 2 d'agost de 1297, on s'afirma que Iu va fer un donatiu per a la capella que ell mateix havia fundat a Kermartin quatre anys abans.⁸⁰

78. Concili de Lió, cànon 19 (1274), LABBE, XI, 886; Paul FOURNIER, *Les officialités au Moyen Âge*, p. 39-40.

79. Jean-Christophe CASSARD, *Saint Yves de Tréguier: Un saint du XIIIe siècle*, París, Beauchesne, 1992, p. 36-37. Convé consultar també les publicacions de Jean le MAPPIAN, «État actuel des recherches sur Yves de Tréguier», *Mémoires de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Bretagne*, núm. 48 (1968), p. 15-30.

80. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur saint Yves de Kermartin», *Analecta Bollandiana: Revue Critique d'Hagiographie*, vol. 92 (1974), núm. 3-4, p. 409-423, esp. p. 409.

Iu provenia d'una família noble de la parròquia de Minihi-Tréguier, a la Bretanya. Va estudiar dret a la Universitat d'Orleans i més endavant a París, i va dur una vida de pobresa i humilitat. Un cop acabats els estudis, va tornar a la Bretanya, on va exercir com a conseller jurídic de la seva diòcesi. Les seves sentències i el seu sentit de la justícia eren admirats per tota la població. Ha perviscut fins als nostres dies una representació de la seva recerca de justícia entre els rics i els pobres: tres figuretes de fusta del segle XVI el presenten entre un home ric i un de pobre, que ell tracta igual. En les arts plàstiques, se'l sol representar amb una bossa de diners en una mà, per a evidenciar que al llarg de tota la vida va fer donació de tots els seus diners als pobres, i un rotlle de paper a l'altra, que simbolitza el seu càrrec de jutge eclesiàstic. El monument fúnebre dedicat a sant Iu es va erigir just a l'indret de la catedral de Tréguier on Iu havia estat enterrat l'any 1303; el monument actual data del 1890.⁸¹

Louis Duval-Arnould⁸² va arribar a la conclusió que les anècdotes que ens han arribat sobre Iu provenien de Bouchart⁸³ i que són diversos els autors que van donar continuïtat fins als nostres dies a aquestes històries basades en la tradició oral o possiblement escrita. En tots els casos, Iu impedeix la condemna injusta d'una dona pobra (és a dir, d'una de les *miserabiles personae*) que ha estat víctima de dues estafes, i els culpables són castigats.⁸⁴ Duval-Arnould proposa el cronograma següent per a resumir la vida d'Iu:

- 1247-1261 o 1248-1262: Kermartin, infantesa i primers estudis
- 1261-1267 o 1262-1268: París, formació universitària bàsica (Faculté des Arts)
- 1267-1271 o 1268-1272: París, carrera universitària de Dret (Faculté de Décret)
- 1271-1273 o 1272-1274: Orleans, Facultat de Dret (estada de dos anys), mínim d'un any d'estudi de les epístoles decretals sota la direcció de Guillem de Blaia
- 1273-1277 o 1274-1277: París, Facultat de Teologia

81. Jean-Christophe CASSARD, Jacques DERVILLY i Daniel GIRAUDON, *Les chemins de saint Yves*, Morlaix, Skol Vreizh, 1994; Marie-Paule SALONNE, *Saint Yves, patron des avocats, avocat des opprimés*, París, 1945; François SEMUR, *Yves de Kermartin, Magistrat et avocat du XIIIe siècle*, Chateaulin, Jos Le Doaré, 1983; Jean-Christophe CASSARD i Georges PROVOST, *Saint Yves et les Bretons: Culte, images, mémoire*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2004.

82. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», *Analecta Bollandiana: Revue Critique d'Hagiographie*, vol. 92 (1974), núm. 3-4, p. 409-424.

83. *Les grandes chroniques de Bretagne*, París, 1514.

84. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», p. 409-410.

1277-1279/80:	Orleans, Facultat de Dret, estudi de les <i>Institutiones</i> sota la direcció de Pierre de la Chapelle
1280-1284:	Rennes, oficial de l'arxidiaca Mauritiu, estudis de Teologia al convent dels minorites
1284:	oficial (delegat) del bisbe de Tréguier i, alhora, sacerdot i rector de Trédrez
1290:	sermons públics
1292:	rectoria de Louanec fins a la seva mort
1293:	funda la capella de Nôtre-Dame de Kermartin
1297:	ratifica i amplia aquesta fundació
1298-1300:	renuncia al seu càrrec d'oficial del bisbe de Tréguier
1309 (19 de maig):	mort ⁸⁵

Iu va defensar el patrimoni de l'església de Tréguier, una missió que va haver de dur a terme bo i respectant les regles de compatibilitat dels càrrecs de sacerdot i advocat, tal com estipulaven els concilis.⁸⁶ I és que el rei Felip el Bell havia amenaçat els béns de l'església, que estaven destinats a les *miserabiles personae*. En aquest cas, Iu va tenir un doble motiu per a actuar com a representant legal.

Un aspecte discutit és si Iu va arribar a finalitzar la doble carrera de Dret Canònic i Teologia.⁸⁷ Se sospita que no va ser així, per tal com aquesta opció no estava permesa. A més a més, les declaracions de testimonis en aquest sentit són molt esparses.

De la mateixa manera, tampoc no queda clar si Iu va arribar a fer pràctiques durant un any en un jutjat eclesiàstic. En tot cas, el cànon 4 del concili de Tours del 1236 no ho estipulava com a obligatori. Tan sols afirmava que una formació pràctica en un jutjat era equivalent a uns estudis universitaris. Un oficial, però, havia de demostrar que havia cursat cinc anys d'estudis reglats de dret.⁸⁸

4.2. NOTORIETAT D'IU FINS ALS NOSTRES DIES

Antigament fins i tot s'havia arribat a lloar la figura d'aquest sant i patró benefactor de tots els advocats amb la frase «Advocat i no pas lladre, costa de

85. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», p. 411 i 417-418.

86. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», p. 421.

87. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», p. 423.

88. Louis DUVAL-ARNOULD, «Note chronologique sur Saint Yves de Tréguier», p. 424, i Giovanni Domenico MANSI (ed.), *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florència i Venècia, 1759-1798 (reimpressions: París, 1899-1927; Graz, 1961), vol. 23, col. 412 E; per a altres tesis, vegeu Jean le MAPPAN, «État actuel des recherches sur Yves de Tréguier», p. 15-30.

creure!», en francès «Avocat et pas voleur, chose à peine croyable!». Encara avui dia se'l venera extensament, sobretot a la Universitat de la Sapienza de Roma, on l'església de Sant'Ivo dei Bretoni, ubicada al mateix campus, duu el seu nom.⁸⁹ Crida l'atenció, també, el fet que el segell del Departament de Dret de la Universitat de Trèveris, que és la versió revisada del segell de l'antiga Facultat de Juristes de Trèveris del 1473 al 1798, presenti sant Iu com un erudit assegut davant del seu faristol. Així és com actualment la Facultat d'Estudis Jurídics de Trèveris continua retent homenatge a Iu pel seu compromís com a defensor dels desemparats, els pobres⁹⁰ i els oprimits⁹¹ davant dels jutjats seculars i eclesiàstics.

La commemoració festiva té lloc el 19 de maig, dia de la seva mort, en què a Tréguier desfilen les seves relíquies en processó i se celebra un acte de perdó.

5. ANNEX

Tractat de pau, de 26 de gener de 1190, entre Alfons II, rei d'Aragó, i Ramon V, duc de Narbona, comte de Tolosa i marquès de Provença:⁹²

Anno ab Incarnatione Domini M^oC^oLXXXIX, vii kalendas februarii. Propter discordias et contentiones, que inter dominum Ildefonsum, regem Aragonum, comitem Barchinonie et marchionem Provincie, et dominum Raymundum, ducem Narbonie, comitem Tolose et marchionem Provincie, longo tempore fuerant, super pactionibus et conventionibus quas antea apud Narbonam habuerant, ex consensu utriusque partis, mediatores sive arbitros elegerunt, scilicet G., Bitterrensem episcopum; B., vicecomitem Massilie; Hugonem, Bonarum Vallium abbatem; P. de Rigaldo, magistrum militie Templi, et P. R., Hospitalis Gerosolimitani in villa Sancti Egidii preceptorem. Quorum arbitrio et consilio firma pax et concordia inter

89. També s'hi esmentava l'església de Sant'Ivo alla Sapienza, construïda del 1642 al 1664 per Francesco Borromini; sobre el tema, consulteu Hans OST, «Borrominis römische Universitätskirche S. Ivo alla Sapienza», *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, núm. 30 (1967), p. 101-142, i Martin RASPE, «Borromini und die Antike», a *Borromini, Architekt im barocken Rom*, catàleg de l'exposició per al 400 aniversari del naixement de l'arquitecte (12 d'abril - 25 de juny de 2000, Viena, Albertina im Akademiehof), Milà, 2000, p. 89-100.

90. Les figuretes de fusta de la catedral de Tréguier, que daten del segle XVI, són un motiu habitual a les postals i representen sant Iu entre l'home ric i l'home pobre.

91. Deganat del Departament V de Dret de la Universitat de Trèveris, cf. la descripció del segell de la Facultat: «S. Iuridicæ Facultatis Treverensis» («S» significa *sigillum* = segell); consulteu <www.uni-trier.de/uni/fb5/fb5.html>. Darrerament, sobre la història de la Facultat de Juristes de Trèveris, vegeu Peter KRAUSE, «Die Geschichte der juristischen Fakultät von 1473 bis 1798», *Rechtsgeschichtliche Schriften* (Colònia), núm. 23 (2007).

92. Font: nota 41.

eos facta fuit in hunc modum: scilicet quod, bona fide et sine dolo, omni fraude et calliditate esplosa, deinceps veri amici sint et de corpore, vita et membris et omnibus honoribus et facultatibus suis fideles sibi invicem existant, ita quod nullus eorum facto vel verbo sive consensu, alterius mortem sive corporis sui seu dominacionis seu vel quarumcumque rerum suarum seu facultatum jacturam vel detrimentum seu diminutionem operetur, struat, aut aliquomodo machinetur. De omnibus quoque malefactis et guerris, que inter eos emeruerunt vel ad invicem sibi fecerunt, in presenti, sub jurejurando corporaliter prestito, bona fide et absque ingenio malo, perpetuum et sincerissimum finem sibi et coadjutoribus suis faciant, eo addito quod de cetero sibi invicem fideles existant, nec pro aliquo homine seu pro aliqua re vel qualicumque occasione, quilibet eorum alteri guerram faciat vel fieri faciat. Si vero aliquo in tempore contingerit aliquem eorum habere querimoniam cum homine alterutrius, homo ille, contra quem querimonia habebitur, per se in propria persona satisfactionem vel justicie plenitudinem faciat conquerenti; aut, si hoc complere noluerit, dominus ejus querelanti contra eum operam et auxilium bona fide omnimodo impendere studeat, usque dum ei satisfactum sit judiciali sententia vel amicabili compositione. Item, si quando ambo vel alter eorum quid petere vel exigere voluerit in civitate Avinionis, sint super hoc sibi invicem boni et fideles amici et coadjutores; et quidquid ibidem adquirere poterint comunititer dividant. Quod si forte inter eos de supradictis conventionibus et pactis questio vel discordia aliqua oriatur, arbitrio B., archiepiscopi Tarraconensis, qui constitutus arbiter pro parte domini regis est, et arbitrio B., Narbonensis archiepiscopi, qui constitutus arbiter pro parte domini comitis est, in partibus illis que ultra flumen Erarium sunt, terminetur. Si vero in partibus que citra predictum flumen sunt usque ad Alpes montis jam questio vel discordia inter eos oriatur, arbitrio Droconati et Rascacii, qui pro comite sunt, et Barralli et Blacacii, qui pro rege sunt, questio similiter terminetur, de coadjutoribus eorum idem similiter statuentes. Cum supradictis cognitoribus pro utraque parte electi sunt mediatores G., Bitterensis episcopus, et P. de Rigaldo, magister militie Templi, et prior Hospitalis. (El text va seguit del segell del notari).

INTRODUCCIÓ A LA HISTÒRIA DEL DRET MEDIAMBIENTAL CATALÀ: LA SALUBRITAT DE LES AIGÜES EN LES FONTS JURÍDIQUES DE BARCELONA I TORTOSA A L'EDAT MITJANA I L'EDAT MODERNA¹

Patricia Zambrana Moral
Universitat de Màlaga

Resum

En el present treball ens ocupem de les normes del dret històric de Barcelona i Tortosa dirigides a protegir de manera directa o indirecta les aigües i evitar-ne la contaminació. Ens centrem en la tutela jurídica d'un dels elements que integren el concepte de *medi ambient* tal com el concebem avui dia. Repassem els antecedents en el dret antic i en l'ordenament jurídic romà, el *Liber iudiciorum* per la seva importància en el territori català i les fonts pròpiament catalanes, com les cartes de poblament i franquesa, el *Recognoverunt proceres*, les *Ordinacions d'En Sanctacília*, els *Costums de Tortosa*, així com els *Usatges* i, a l'edat moderna, les Corts de Montsó de 1585 i les de Barcelona de 1564, 1599, 1702 i 1706.

Paraules clau: aigües, medi ambient, contaminació, història del dret ambiental, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCCIÓN A LA HISTORIA DEL DERECHO MEDIOAMBIENTAL CATALÁN: LA SALUBRIDAD DE LAS AGUAS EN LAS FUENTES JURÍDICAS DE BARCELONA Y TORTOSA EN LA EDAD MEDIA Y LA EDAD MODERNA

Resumen

En el presente trabajo nos ocupamos de las normas del derecho histórico de Barcelona y Tortosa dirigidas a proteger de manera directa o indirecta las aguas y evitar su contaminación. Nos centramos en la tutela jurídica de uno de los elementos que integran el

1. El present treball ha estat realitzat en el si dels projectes «Derecho europeo uniforme de contratos marítimos: fundamentos históricos. Implicaciones medioambientales y económicas» (P09-SEJ-4827, Proyecto de Excelencia de la Junta de Andalucía), «Acción urbanizadora y derecho urbanístico romano: ordenación del territorio, urbanismo, vivienda y medio ambiente» (P08-SEJ-3923, Proyecto de Excelencia de la Junta de Andalucía) i «Espacio único de sistemas de información ontológica y tesauros sobre el medio ambiente: ecoturismo» (FFI2008-06080-C03-03, Proyecto I+D del Ministerio de Ciencia y Tecnología).

concepto de *medio ambiente* tal y como lo concebimos hoy en día. Repasamos los antecedentes en el derecho antiguo y en el ordenamiento jurídico romano, el *Liber iudiciorum* por su importancia en el territorio catalán y las fuentes propiamente catalanas, como las cartas de población y franquicia, el *Recognoverunt proceres*, las *Ordinacions d'En Sanctacília*, las *Costums de Tortosa*, así como los *Usatges* y, en la edad moderna, las Cortes de Monzón de 1585 y las de Barcelona de 1564, 1599, 1702 y 1706.

Palabras clave: aguas, medio ambiente, contaminación, historia del derecho ambiental, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCTION TO THE HISTORY OF CATALAN ENVIRONMENTAL
LAW: THE CLEANLINESS OF WATER IN THE LEGAL SOURCES
OF BARCELONA AND TORTOSA IN THE MIDDLE AGES
AND THE MODERN AGE

Abstract

This paper deals with the historical provisions of law in Barcelona and Tortosa addressed directly or indirectly to protecting water and preventing its pollution. It focuses on the legal guardianship of water, one of the elements comprised by the concept of environment as we know it today. A review is made of the antecedents in ancient law and in the Roman legal system, with references to the *Liber Iudiciorum* because of the importance it held in Catalan territory and to specifically Catalan legal sources, such as the charters of settlement and franchise, the *Recognoverunt proceres*, the *Ordinacions d'En Sanctacília*, the *Costums de Tortosa* and the *Usatges*, and in the modern age the *Cortes* or Estates-General of Monzón in 1585 and those of Barcelona in 1564, 1599, 1702 and 1706.

Keywords: water, environment, pollution, history of environmental law, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCTION À L'HISTOIRE DU DROIT ENVIRONNEMENTAL
CATALAN : LA SALUBRITÉ DES EAUX DANS LES SOURCES
JURIDIQUES DE BARCELONE ET TORTOSE AU MOYEN
ÂGE ET À L'ÉPOQUE MODERNE

Résumé

Cet article traite des normes destinées à garantir la protection de l'eau et à en prévenir la pollution dans l'histoire du droit à Barcelone et Tortose. Il se focalise sur la protection juridique de l'un des éléments qui composent la notion d'environnement telle que nous la concevons aujourd'hui. Il fait un retour sur les exemples existants dans le droit antique et le système juridique romain, notamment dans le *Liber Iudiciorum*, du fait de son importance sur le territoire catalan, et dans les sources proprement catalanes, comme

les chartes de peuplement et de franchise, le *Recogoverunt proceres*, les *Ordinacions d'En Sanctacília*, les *Costums de Tortosa*, ainsi que les *Usatges*, et à l'époque moderne, sur les Cortes tenues à Monzón en 1585 et à Barcelone en 1564, 1599, 1702 et 1706.

Mots-clés : eau, environnement, pollution, histoire du droit de l'environnement, *Recogoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelone, Tortose.

1. INTRODUCCIÓ

La tutela del medi ambient² des del punt de vista jurídic és molt recent. El dret ambiental,³ tal com l'entendem avui en dia, és relativament nou, fins al punt que el primer text de caràcter internacional que analitza la problemàtica medi-

2. Sense pretendre conceptualitzar, podem dir, en general, que el medi ambient és tot el que ens envolta i que està integrat per un conjunt variat d'elements i fenòmens: l'aire, el sol, la fauna, la flora, els elements culturals, etc. i, naturalment, l'aigua. La doctrina maneja diferents conceptes de *medi ambient* i d'*ambient* des d'una noció àmplia que inclouria «toda la problemàtica ecològica general» i «el tema capital de la utilització de los recursos, a disposició del hombre», pròpia dels pronunciaments dels organismes internacionals. Davant la necessitat d'aconseguir una delimitació més estricta i, a la vegada, més operativa que ens reconduiria als «elementos naturales objeto de una protección jurídica específica», de «titularidad común y características dinámicas» (aigua i aire), ens en parla Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, vol. I, Madrid, Trivium, 1991, p. 81-86 (3a ed., revisada i posada al dia: Cizur Menor, Aranzadi, 2003). Altres autors apunten un concepte estricte, reduït exclusivament a allò físic, en contraposició amb un de més ampli que abastaria també elements culturals: José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, València, Tirant lo Blanch, 2001, p. 29-32. A la dificultat de delimitar el contingut del medi ambient i de concretar el concepte jurídic de *medi ambient*, al·ludia María Encarnación GÓMEZ ROJO, «Precedentes de protección medioambiental en el derecho histórico español de la edad moderna», a Jaime ARANCIBIA MATTAR i José Ignacio MARTÍNEZ ESTAY (coord.), *La primacía de la persona: Estudios en homenaje al profesor Eduardo Soto Kloss*, Santiago de Xile, Legal Publishing i Abeledo Perrot, 2009, p. 641-642. Francesca Llodrà Grimalt, a l'hora de delimitar el contingut del dret ambiental, afirma que, des d'un punt de vista restrictiu, el dret ambiental té com a objecte el control de les pertorbacions que en el medi ambient produeix la contaminació; mentre que, des d'una òptica àmplia, l'objecte és el conjunt d'elements físics, psíquics i socials que condicionen la vida de l'ésser humà, és a dir, totes les circumstàncies físiques, culturals, econòmiques i socials que envolten una persona; vegeu Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 17; Aníbal José FALBO, *Derecho ambiental*, La Plata, Librería Editora Platense, 2009, i Catherine ROCHE, *L'essentiel du droit de l'environnement*, París, Gualino, 2009.

3. Martín Mateo opta per la rúbrica «Derecho ambiental» en lloc de la de «Derecho del medio ambiente», «saliendo expresamente al paso de una práctica lingüística poco ortodoxa que utiliza acumulativamente expresiones sinónimas o al menos redundantes, en lo que incide el propio legislador» (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, p. 80).

ambiental i tracta de donar-hi resposta és la famosa Declaració d'Estocolm de l'any 1972.⁴ Estem davant una matèria de caràcter interdisciplinari en la qual s'imbriquen actualment diferents branques del dret: internacional,⁵ comunitari,⁶ civil,⁷

4. En la Declaració de la Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient Humà d'Estocolm (5-16 de juny de 1972) es conceptualitza el medi ambient com «el conjunt de components físics, químics, biològics i socials capaços de causar efectes directes o indirectes, en un termini curt o llarg, sobre els éssers vius i les activitats humans».

5. Vegeu Tuomas KUOKKANEN, *International law and the environment: Variations on a theme*, La Haia i Londres, Kluwer Law International, 2002; Alexandre KISS, *Los principios generales del derecho del medio ambiente*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1975; Alexandre KISS, *Droit international de l'environnement*, París, Pedone, 1989; Alexandre KISS i Dinah SHELTON, *A Guide to International Environmental Law*, Leiden i Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2007; José JUSTE RUIZ, *Derecho internacional del medio ambiente*, Madrid, McGraw-Hill Interamericana, 1999; Jacques BALLENEGGER, *La pollution en droit international: La responsabilité pour les dommages causés par la pollution transfrontière*, Lausana, Imprimerie Vaudoise, 1975; Allen L. SPRINGER, *The International Law of Pollution*, Westport i Londres, Quorum Books, 1983; Carlos FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE ROMANI, *La protección del medio ambiente en derecho internacional, derecho comunitario europeo y derecho español*, Vitòria, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 1992; Patricia JIMÉNEZ DE PARGA Y MASEDA, *El principio de prevención en el derecho internacional del medio ambiente*, Madrid, La Ley, 2001; Rosario DOMÍNGUEZ MATÉS, *La protección del medio ambiente en el derecho internacional humanitario*, València, Tirant lo Blanch, 2005, i Trinidad LÁZARO CALVO, *Derecho internacional del medio ambiente*, Barcelona, Atelier, 2005. En matèria d'aigües fluvials i amb perspectiva internacional, es pot consultar el treball de María Teresa PONTE IGLESIAS, *La contaminación fluvial: Cuestiones de responsabilidad internacional*, Santiago de Compostel·la, Xunta de Galicia, Consellería da Presidencia e Administración Pública, Servicio Central de Publicaciones, 1989, i el d'Adela M. AURA Y LARIOS DE MEDRANO, *La regulación internacional del agua dulce: Práctica española*, amb pròleg de Carlos Jiménez Piernas, Cizur Menor, Thomson-Aranzadi, 2008.

6. Vegeu Anthony R. ZITO, *Creating environmental policy in the European Union*, Basingstoke, MacMillan, 2000; Alexandre KISS i Dinah SHELTON, *Manual of European Environmental Law*, 2a ed., Cambridge, Grotius, 1997; José Manuel RUIZ-RICO RUIZ, Gerardo RUIZ-RICO RUIZ i Nicolás PÉREZ SOLA (coord.), *Derecho ambiental: Análisis jurídico y económico de la normativa medioambiental de la Unión Europea y española. Estado actual y perspectivas de futuro*, València, Tirant lo Blanch, 2007; Enrique ALONSO GARCÍA, *El derecho ambiental de la Comunidad Europea*, Madrid, Fundación Universidad Empresa i Civitas, 1993, 2 vol.; Ludwig KRÄMER, *Derecho ambiental y Tratado de la Comunidad Europea*, trad. de la 3a ed. de Luciano Parejo Alfonso i Ángel Manuel Moreno Molina, Madrid, Marcial Pons, 1999; Agustín GARCÍA URETA (coord.), *Estudios de derecho ambiental europeo*, Bilbao i Pamplona, Pamiela, 2006; Mar CAMPINS I ERITJA i Isabel PONT I CASTEJÓN (coord.), *Perspectives de dret comunitari ambiental*, Bellaterra, Institució Universitària d'Estudis Europeus, 1997; Ángel Manuel MORENO MOLINA, *Derecho comunitario del medio ambiente, marco institucional, regulación sectorial y aplicación en España*, Madrid, Marcial Pons, 2006; Antonio VERCHER NOGUERA, *El derecho europeo medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2005, i Antonio VERCHER NOGUERA, *El derecho europeo medioambiental: la protección del medio ambiente en la Unión Europea. Aspectos críticos*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2008.

7. Esther ALGARRA PRATS, *La defensa jurídico-civil frente a humos, ruidos y otras agresiones a la propiedad y a la persona*, Madrid, McGraw-Hill, 1995; María Ángeles PARRA LUCÁN, *La protección del*

penal,⁸ constitucional,⁹ administratiu¹⁰ i financer.¹¹ Tanmateix, això anterior no impedeix que en el dret històric existeixin normes que, en certa manera, estan dirigides a evitar danys en els elements que integren el medi ambient, tal com el con-

medio ambiente: Orientaciones de la jurisprudencia civil, Madrid, Tecnos, 1992; Raquel LUQUÍN BERGARECHE, *Mecanismos jurídicos civiles de tutela ambiental*, Navarra, Aranzadi, 2005; l'obra citada de Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*; Íñigo Alfonso NAVARRO MENDIZÁBAL, *Las inmisiones y molestias medioambientales: tutela preventiva civil*, Madrid, Dykinson i Universidad Pontificia de Comillas, 1997; José Ignacio HEBRERO ÁLVAREZ, *El aseguramiento de la responsabilidad civil por daños al medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 2002; Mercedes ZUBIRI DE SALINAS, *El seguro de responsabilidad civil por daños al medio ambiente*, amb la col·laboració de Carlos González Martínez i pròleg d'Ignacio Quintana Carlo, Elcano (Navarra), Aranzadi, 2005; Ignacio SIERRA GIL DE LA CUESTA (dir.), *Responsabilidad civil medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2006; Albert RUDA GONZÁLEZ, *El daño ecológico puro: La responsabilidad civil por el deterioro del medio ambiente, con especial atención a la Ley 26/2007, de 23 de octubre, de responsabilidad medioambiental*, amb pròleg de Miquel Martín-Casals, Cizur Menor (Navarra), Thomson-Aranzadi, 2008, i Agustín VIGURI PEREA, *Globalización y defensa del medio ambiente en el derecho privado: Aplicación del principio «quien contamina paga» y régimen de responsabilidad civil objetiva: Derecho español, europeo, norteamericano y japonés*, Madrid, Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España, 2009.

8. Carlos GRANADOS PÉREZ, *Problemas derivados de la delincuencia medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2004; Álvaro MENDO ESTRELLA, *El delito ecológico del artículo 325.1 del Código penal*, València, Tirant lo Blanch, 2009; Carlos BLANCO LOZANO, *La protección del medio ambiente en el derecho penal español y comparado*, Granada, Comares, 1997; Manuel CANCIO MELIÁ i Agustín JORGE BARREIRO (coord.), *Estudios sobre la protección penal del medio ambiente en el ordenamiento jurídico español*, Granada, Comares, 2005; Núria MATELLANES RODRÍGUEZ, *Derecho penal del medio ambiente*, Madrid, Iustel, 2008; Juan Antonio MARTOS NÚÑEZ (et al.), *Derecho penal ambiental*, Madrid, Exlibris, 2006; Juan Antonio MARTOS NÚÑEZ, *El delito de contaminación acústica*, Madrid, Iustel, 2010; Antonio MATEOS RODRÍGUEZ-ARIAS, *Derecho penal y protección medioambiental*, Madrid, Colex, 1992; Juan TERRADILLOS BASOCO (ed.), *Derecho penal del medio ambiente*, Madrid, Trotta, 1997, i Cristóbal Javier CANTERO CERQUELLA, *La responsabilidad penal de los funcionarios por delitos ambientales*, amb pròleg d'Agustín Jorge Barreiro i Manuel Cancio Meliá, Madrid, Reus, 2010.

9. Raúl CANOSA USERA, *Constitución y medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 2000, i Guillermo ESCOBAR ROCA, *La ordenación constitucional del medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 1995.

10. Cfr. Tomás Ramón FERNÁNDEZ, *Estudios de derecho ambiental y urbanístico*, Elcano (Navarra), Aranzadi, 2001; Beatriz SETUAIN MENDÍA, *El saneamiento de las aguas residuales en el ordenamiento español: Régimen jurídico*, Valladolid, Lex Nova, 2002; Eduardo ROCA ROCA, «La contaminación de las aguas públicas (sus problemas y régimen jurídico administrativo)», *Revista General del Derecho*, núm. 336 i 337-338 (octubre-novembre 1972), 28 p. de la separata; Blanca LOZANO CUTANDA, *Derecho ambiental administrativo*, 9a ed., Madrid, Dykinson, 2008 (11a ed.: Madrid, La Ley, 2010); Antonio FORTES MARTÍN, *Vertidos y calidad ambiental de las aguas: regulación jurídico-administrativa*, Barcelona, Atelier, 2005; Blanca LOZANO CUTANDA i Juan Cruz ALLI TURRILLAS, *Administración y legislación ambiental*, 5a ed., Madrid, Dykinson, 2009, i María MARTÍNEZ MARTÍNEZ, *Medioambiente y uso del suelo protegido: Régimen jurídico civil, penal y administrativo*, Madrid, Iustel, 2010.

11. Cfr. Ana YÁBAR STERLING, *Fiscalidad ambiental*, Barcelona, Cedecs, 1998, i Pedro Manuel HERRERA MOLINA, *Derecho tributario ambiental: La introducción del interés ambiental en el ordenamiento tributario*, amb pròleg de Carlos Palao Taboada, Madrid i Barcelona, Marcial Pons, 2000.

cebem avui en dia, i concretament en l'aigua (que és l'objecte del nostre estudi) com un d'aquests elements¹². Des de la més remota antiguitat, l'home ha pres contacte amb el medi que l'envolta, l'ha utilitzat i, sobretot, ha tractat de dominar-lo. Aquesta constant interacció ha provocat contínues agressions i un deteriorament progressiu de dit entorn, fet que ha posat en perill la seva existència.¹³ Quan es desenvoluparen les ciutats, es féu necessari establir certs límits en l'ús (fins aleshores indiscriminat) dels elements naturals i del medi mateix.¹⁴ A partir d'aquest moment, es començà a sentir la necessitat que el dret intervingués per a solucionar conflictes derivats de la concentració de persones en els nuclis urbans (per exemple, el problema dels residus).¹⁵ Tot i que la magnitud del problema de la contaminació aleshores no és comparable amb l'actual, seria un error pensar en la seva inexistència en el món antic.¹⁶

Malgrat que la matèria mediambiental té avui, com hem dit, un caràcter interdisciplinari i es mou entre el dret públic i el dret privat, històricament s'ubicava més aviat en aquest últim (sobretot el dret civil), ja que tractava de protegir interessos i drets particulars (bàsicament el dret de propietat), més que no pas col·lectius, especialment en el dret romà i el dret històric espanyol.¹⁷

12. Vegeu Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica: L'esperienza del mondo antico*, Torí, Giappichelli Editore, 2009, en concret, sobre la contaminació de l'aigua en el món antic i el seu règim sancionador, p. 58-66.

13. Cfr. David L. CALLIES, *Historic preservation law in the United States*, Washington, Environmental Law Institute, 2002; Manuel GONZÁLEZ DE MOLINA, *Historia y medio ambiente*, Madrid, Eudema, 1993, i Sergio FEDEROVSKY, *Historia del medio ambiente*, Buenos Aires, Capital Intelectual, 2007.

14. Consulteu Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica*, p. 79-81.

15. Vegeu Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, Barcelona, Bosch, 1995, p. 17.

16. Entre els grecs es refereix la història d'Hèracles com el primer cas que revela una consciència del problema ecològic (Paolo FEDELI, *La natura violata: Ecologia e mondo romano*, Palerm, Sellerio, 1990, p. 66).

17. Les primeres solucions als problemes ambientals les proporciona el dret privat, de manera que el dret civil sempre ha estat present en la matèria. Tanmateix, el desenvolupament del dret ambiental va estar presidit per l'aspecte públic i administratiu d'aquest (Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*, p. 21). Fernández Gimeno i Gamborino Martínez insisteixen en aquesta mateixa idea, però reconeixen que al costat dels interessos privats apareixia a vegades l'interès públic i el supraindividual, encara que estigués limitat a l'àmbit higiènic sanitari o estètic (José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, p. 12). Una opinió similar sosté Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 18-19. Cfr. María Encarnación GÓMEZ ROJO, «Precedentes de protección medioambiental», p. 642, i Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica*, p. 130-140.

Els primers vestigis de la tutela mediambiental es trobaren en els pobles orientals. Així, en el Codi d'Hammurabi¹⁸ es protegien els animals, ja que es prohibien la seva sobreexplotació i la seva utilització indeguda o negligent,¹⁹ encara que aquestes normes anaven dirigides a defensar la propietat o els animals com a instruments de treball per a l'agricultura, més que no pas l'espècie o els animals en si mateixos com a elements del medi ambient.²⁰ Tanmateix, són escasses les disposicions d'aquest cos legal relacionades amb les aigües²¹ i no n'hi ha cap de relacionada amb la seva contaminació.²²

Major atenció prestà el dret romà, al marge d'altres aspectes mediambientals, a les aigües i la seva protecció davant de la contaminació.²³ Fins i tot hi ha qui as-

18. Achille BOSCHERON, *Babylone et la Bible: Code de Hammourabi et Livre de l'Alliance*, Caen, Imprimerie Charles Valin, 1906, i Rodolphe DARESTE DE LA CHAVANNE, «Le Code babylonien d'Hammourabi», *Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. XXVII (1903), p. 5-34, i *Nouvelles Études d'Histoire Du Droit*, París, Librairie de la Société du Recueil J.-B. Sirey & du Journal du Palais, Ancienne Maison L. Larose & Forcel, 1906, p. 1-40.

19. Vegeu, per exemple, el Codi d'Hammurabi, apartats 245, 246, 247, 248, 254, 263, 264 i 267 (edició en francès a <<http://www.micheline.ca/doc--1730-hammourabi.htm>> i en anglès a <<http://public.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM>>). Vegeu Èxode 21, 37 i 22, 13-14. Resulta interessant la comparació entre l'Èxode i el Codi d'Hammurabi que fa Achille BOSCHERON, *Babylone et la Bible*, p. 27-31.

20. Cfr. Silvia Susana JAQUENOD MARTÍNEZ, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, Madrid, Universidad Complutense, 1989, p. 71.

21. Resulta estranya l'escassa importància que dedica el Codi d'Hammurabi a les construccions i instal·lacions de recs, que foren indispensables per a la civilització mesopotàmica. Lara Peinado suposa que el dret consuetudinari es devia ocupar d'aquesta qüestió. La xarxa de séquies i canals derivats dels rius Eufrates i Tigris permetia la prosperitat de l'agricultura, atès que es tractava d'una zona amb escasses pluges. No obstant això, com a conseqüència negativa es produïa una progressiva salinització del sòl (Federico LARA PEINADO, *Código de Hammurabi*, Madrid, Editora Nacional, 1982, p. 66 i 187-188, n. 214).

22. Es tracta de normes concernents als danys ocasionats per l'aigua en les terres de llaurar, pròximes al dret penal. En concret, són quatre els articles del Codi d'Hammurabi que regulen la irrigació dels camps (ap. 53-56). Comenta aquests preceptes Manlio Sargenti en analitzar el règim jurídic de l'aigua en els drets mediterranis. I assenyala que aquest cos legal té com a pressupòsit, a l'hora de sancionar, la negligència o la culpa del propietari de l'heretat de la qual procedeix el menyscabament, i l'acció prevista per a diversos casos de perjudicis ocasionats per l'aigua és una acció de rescabament que es mesura pel dany produït i que només en cas d'insolvència és substituïda per una «expropiació» general dels béns i de la mateixa persona, seguida de la venda destinada a satisfer les demandes dels perjudicats (Manlio SARGENTI, *L'actio aquae pluviae arcendae: Contributo alla dottrina della responsabilità per danno nel diritto romano*, Milà, Giuffrè, 1940, p. 15-16). Dels delictes relatius a l'ús de canals i de problemes hidràulics, en parla Lara Peinado, però adverteix que no hi ha cap al·lusió a la sanció per robar l'aigua destinada al rec, per la qual cosa, en aquests casos, es recorre a les normes consuetudinàries (Federico LARA PEINADO, *Código de Hammurabi*, p. 188-189, n. 223).

23. Sobre les aigües en el dret romà, podem citar els treballs de Georges ALLARD, *Legislation romaine sur les eaux*, tesi doctoral, Lille, Imprimerie L. Danel, 1874, p. 5-72; Alfredo MAZZA, *Dei diritti sulle acque: Manuale teorico pratico*, Roma, Athenaeum, 1913, p. 1-9; Emilio COSTA, *Le acque nel*

senyala que la preocupació dels romans per la puresa de l'aigua i per mantenir la qualitat i la salubritat de les aigües significa tot un sistema de principis i postulats ambientals en la matèria,²⁴ en els quals no entrarem perquè queden fora del nostre objecte d'estudi.²⁵ No obstant això, no podem obviar, per la seva transcendència

diritto romano, Bolonya, Nicola Zanichelli Editore, 1919; i els més recents d'Enrique GÓMEZ ROYO, *El régimen de las aguas en las relaciones de vecindad en Roma*, València, Tirant lo Blanch, 1997; Gabriel M. GEREZ KRAEMER, *El derecho de aguas en Roma*, Madrid, Dykinson, 2008; Gabriel M. GEREZ KRAEMER, «La distinción en España entre las aguas públicas y las aguas privadas desde el derecho romano hasta nuestros días», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GEREZ KRAEMER i Belén MALAVÉ OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, Madrid, Dykinson, 2011, p. 275-285, i María de las Mercedes GARCÍA QUINTAS, «Algunas implicaciones jurídicas de la conducción del agua a la Roma Antigua», *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, núm. XLIV (2011), p. 49-72. Ningú no planteja la qüestió ambiental. Sense entrar en els aspectes jurídics, sí que incideix en el medi ambient l'obra citada de Paolo FEDELI, *La natura violata*. Tan sols un parell de referències a la neteja del clavegueram per a evitar males olors i no perjudicar els aqüeductes fa Alfred-Henri PLOCQUE, *Du régime legal des eaux servant a l'alimentation de la ville de Rome*, tesi doctoral, París, Typographie de Henri Plon, Imprimeur de l'Empereur, 1868, p. XLII i XLVI. Per contra, dedica en el seu llibre un capítol complet a l'estudi de la contaminació de les aigües en el dret romà José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental: La contaminación de las aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*, Madrid, Edisofer, 2003, p. 19-67. D'una «experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», ens en parlen Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GEREZ KRAEMER i Belén MALAVÉ OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, p. 409-426, en particular, respecte a la protecció jurídica de les aigües públiques, p. 422-426.

24. Cfr. José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 21.

25. Respecte a aquesta qüestió, es pot consultar el Digest (D.) D., 39, 3, 3, pr. - Ulp., 53 *ad ed.*, sobre la contaminació de les aigües de la finca veïna per causa de la instal·lació de rentadors de tintoreria (*fullonicae*) al costat d'una font en l'heretat pròpia per a conduir fins a aquella altra l'aigua bruta, i D., 43, 20, 1, 27 - Ulp., 70 *ad ed.*, on es prohibeix fer qualsevol cosa en una finca (cavar, podar, edificar, plantar, talar...) que pugui perjudicar (embrutar, corrompre, deteriorar, alterar, espatllar...) l'aigua canalitzada (hem consultat l'edició del Digest de Theodor MOMMSEN i Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 13a ed., vol. I, Berlín, Apud Weidmannos, 1920). En el D., 43, 13, 1, pr. i 1 - Ulp., 68 *ad ed.* hi ha un interdicte específic per a impedir que en els rius públics o en les seves vores es faci o s'introdueixi quelcom que alteri el curs de l'aigua i ocasioni una desviació no autoritzada o una disminució del cabal. En relació amb la protecció de les vores dels rius públics mitjançant l'interdicte «De ripa munienda», cfr. D., 43, 15, 1, pr. - Ulp., 68 *ad ed.* Aquesta protecció es fa extensiva a les vores dels llacs i estanyes a D., 43, 15, 1, 6 - Ulp., 68 *ad ed.* Sobre l'obligació de netejar i conservar els aqüeductes, vegeu C. 11, 43 [42], 1; C. 11, 43 [42], 10, i C. 11, 43 [42], 6, 1. Es prohibeix de manera expressa que les legions acampin amb els seus cavalls en els marges dels rius per a evitar que embrutin les aigües (C. 12, 35 [36], 12, i C. Th. 7, 1, 13) (hem seguit l'edició del Codi de Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 11a ed., Berlín, 1954 [reed. anastàtica: vol. II, Hildesheim, Weidmann, 1997], i del Codi teodosià hem seguit l'edició de Theodor Mommsen i Paul Krueger, reed. anastàtica, Hildesheim, Weidmann, 1990). En el D., 43, 24, 11, pr. - Ulp., 71 *ad ed.* trobem un passatge d'Ulpia que sotmet a

en el tema que ens ocupa, que la primera disposició dirigida, de forma tal vegada més directa, a preservar el medi ambient amb base en un interès general més que no pas individual, apareix en el Digest i té com a objecte, precisament, la tutela de les aigües. Es tracta d'un text de les sentències de Paulo que se situa en el títol «De extraordinariis criminibus», en el qual es recull la paraula *contaminaverit*. No s'hi conté una prohibició expressa, ni una sanció concreta, sinó que es considera injúria contra els bons costums tot acte dirigit a llençar fems o embrutar algú amb llot o fang o embrutar les aigües, les canonades i els llacs, i, en general, contaminar en perjudici públic.²⁶

Del que no hi ha dubte és del menyscabament sofert pel medi ambient al llarg de la història. Això no obstant, el nostre objectiu en aquest treball no és constatar aquest fet, sinó analitzar, des del dret històric medieval²⁷ i modern de Barcelona i

l'interdicte «Quod vi aut clam» qui hagi abocat quelcom al pou d'un veí per a corrompre (contaminar) l'aigua i s'entén que ho ha fet de forma violenta o clandestina. Sobre la neteja i la reparació de séquies, canals, preses, fonts, pous, llacs i piscines, vegeu D., 43, 21, 1, pr. - Ulp., 70 *ad ed.*; D., 43, 21, 4 (*Ven. 1 de interd.*); D., 43, 22, 1, 6, 7, 8 i 10 - Ulp., 70 *ad ed.* Quant a la neteja i la reparació de clauvegues, en les quals després ens detindrem, cfr. D., 39, 1, 5, 11 - Ulp., 52 *ad ed.*, i D., 43, 23, 1, pr., 2, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 15 i 16 - Ulp., 71 *ad ed.* Vegeu Fernando BETANCOURT, *El libro anónimo «de interdictis»*: *Codex Vaticanus Latinus, n° 5766*, Sevilla, Universidad de Sevilla, Secretariado de Publicaciones, 1997. Alguna cosa apunta sobre les servituds relacionades amb l'aigua Ludwig ARNDTS RITTER VON ARNESBERG, *Lehrbuch der Pandekten*, 7a ed., Stuttgart, 1872 (9a ed.: Stuttgart, 1877; reimpr. anastàtica: Frankfurt am Main, 1983; 10a ed.: Stuttgart, 1879; 14a ed.: Stuttgart, 1889; trad. italiana de F. Serafini, Bolonya, 1877-1880, 3 vol.; en concret, vol. 1, 3a ed., Bolonya, Tipi Fava e Garagnani, 1880, p. 392).

26. D., 47, 11, 1, 1 (Paul. 5 *sent.*).

27. Pel que fa a les característiques de l'urbanisme medieval a la zona mediterrània, els problemes d'higiene i la seva repercussió en la salut pública i en el medi ambient, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 174-182. En especial, és interessant la nota 136, relativa a la visió de la medicina de l'Antic Règim sobre l'origen de les malalties epidèmiques i la seva connexió amb les condicions mediambientals, sobretot amb la corrupció de l'aire (més que no pas la de l'aigua), per la combinació de la calor i la humitat. Ribalta recull les idees de Tomás Valeriola sobre la necessitat de netejar els carrers, les places públiques i les cases. Respecte a aquestes últimes, la neteja es resumeix en quatre punts: tenir latrines, no guardar «porqueria corrompida», «no criar animals que causen alguna putrefacció» i no infectar l'aire amb alguna «exhalación maligna». Una altra mesura que es recomanava era evacuar ràpidament les aigües estancades en cas d'inundació. Amb tot, es posa de manifest que a l'Antic Règim s'identificava la policia sanitària amb la higiene i que en cap moment no es va plantejar la possibilitat de reformar la configuració urbana, encara que hi havia consciència de la seva importància. En tot cas, Ribalta conclou que les solucions que s'adoptaven no implicaven una política urbanística de caràcter estructural, sinó simples mesures cojuturals que resultaven ineficaces a l'hora de resoldre i evitar els brots epidèmics, fins al punt que el problema de la higiene a les ciutats es mantingué al llarg dels segles fins que la indústria contemporània assumí el paper de principal agent causant de la contaminació ambiental (Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 180-182).

Tortosa, la tutela jurídica d'un dels seus elements. Així, ens ocupem de les normes concretes dirigides a protegir de manera directa o tangencial les aigües i a evitar-ne la contaminació,²⁸ partint sempre de concepcions actuals, és a dir, del que avui s'entén per *medi ambient* i per *contaminació*.²⁹ Són pocs els que s'han dedicat a aquest tema,³⁰ i els que, abans d'examinar el dret ambiental des de qualsevol punt de vista, s'han detingut en els antecedents històrics, bàsicament s'han limitat a l'ordenament jurídic romà o al dret històric castellà, i han obviat, entre altres, el dret històric català.³¹ En qualsevol cas, l'estudi històric de les aigües s'ha fet

28. S'entén per *contaminació* «la acción y el efecto de introducir materias o formas de energía, o inducir condiciones en el agua que, de modo directo, o indirecto, impliquen una alteración perjudicial de su calidad en relación con los usos posteriores, con la salud humana, o con los ecosistemas acuáticos o terrestres directamente asociados a los acuáticos; causen daños a los bienes; y deterioren o dificulten el disfrute y los usos del medio ambiente» (art. 93 del Reial decret legislatiu 1/2001, de 20 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'aigües, en la seva redacció donada per la Llei 62/2003, de 30 de desembre).

29. Històricament, no es pot parlar d'un dret ambiental, sinó que les normes que recollim i que, des d'una perspectiva actual, ens semblen clarament mediambientals, s'ubicaven en altres sectors de l'ordenament jurídic (ordenació del territori, urbanisme, sanitat, propietat, servitud, relacions de veïnatge...), o bé obeïen a diferents motivacions i fins i tot a interessos econòmics. Cfr. Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16 i 22.

30. Com afirma Gerez Kraemer, això no és estrany, ja que en el nostre propi ordenament, i fins a la Llei del 1866, les aigües no tenien una normativa específica i autònoma malgrat la seva importància (Gabriel M. GEREZ KRAEMER, *El derecho de aguas en Roma*, p. 18). Per contra, Francisco Javier Teira Vilar considera que «la regulación de la conducta humana respecto al agua debe ser tan antigua como la misma existencia del hombre sobre la tierra, pues éste precisa indudablemente de aquélla por naturaleza, y si bien en algún momento la relación de sujeto a objeto pudiera ser libre, y lo fuese, no tardaría en quedar sometida a normas, cuando menos al hacerse sedentario el hombre, y hallar en el agua posibilidades de utilización no solo personales, sino también agrarias, esto es económicas». Tanmateix, sí que apunta el caràcter bàsicament local de les antigues regulacions jurídiques en la matèria. Vegeu Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida (siglos XII a XVIII)*, amb pròleg de Josep M. Font i Rius, Barcelona, Universidad de Barcelona, Facultad de Derecho, Cátedra de Historia del Derecho Español, 1977, p. 17-18.

31. Vegeu, per exemple, els treballs de Silvia Susana JAQUENOD MARTÍNEZ, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, p. 69-92; Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16-31; José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, p. 11-14, i José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 87-93. Tots aquests treballs analitzen, en les pàgines indicades, l'evolució històrica del dret ambiental, però no citen cap font catalana. Sí que fa referència a algunes disposicions del dret històric català M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas. Malos usos y contaminación en el derecho andalusí», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXXVI (2006), p. 323-407. Al·ludeix a la importància de la normativa hidràulica espanyola, pels nombrosos rius i cabals d'aigua existents a la Península, Alfredo Mazza, el qual menciona la legislació catalana però sense apuntar cap norma concreta (Alfredo MAZZA, *Dei diritti sulle acque*, p. 41). Per la seva banda, Gerez Kraemer estudia de forma escarida la tradició jurídica espanyola en

normalment des del punt de vista administratiu i econòmic, sobretot en relació amb el seu aprofitament,³² en especial per a l'agricultura, i s'ha limitat al rec³³ o a séquies concretes,³⁴ sense atendre, amb algunes excepcions, la seva salubritat.

matèria d'aigües des de la diferència entre aigües públiques i aigües privades, però tan sols es deté en els drets castellà i valencià (Gabriel M. GEREZ KRAEMER, «La distinción en España entre las aguas públicas y las aguas privadas», p. 278-285). Centrada en el dret català, bé que al marge del dret ambiental (almenys directament), sí que resulta de consulta obligada la completa i documentada obra, esmentada abans, de Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, en la qual l'autor examina de manera detallada el règim de les aigües a l'horta ilerdense. S'ocupa de la titularitat dels drets, de l'administració (règim i organització), de la gestió eficient del servei de subministrament (construcció i manteniment de séquies, aprofitaments i policia) i dels aspectes processals i financers.

32. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», a *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de nova planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Barcelona-Lleida, 7-12 setembre del 2000, Actes*, vol. 1, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 2003, p. 539-555. Riu es basa, sobretot, en ordenances municipals i cartes de poblament i reconeix que ningú ha investigat en els arxius de textos medievals referents a les aigües (p. 539).

33. Sobre l'aprofitament de l'aigua per al rec (origen del dret a l'ús, regulació i prestacions per als agricultors), vegeu Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 245-294 i 320-323. Quant al rec de l'horta, la construcció de noves séquies i la reorganització dels recs, consulteu Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 548-551. Cfr. Jean Pierre CUVILLIER, «L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 20 (1984), p. 145-187; Maurice AYMARD, *Irrigations du Midi de l'Espagne: études sur les grands travaux hydrauliques et le régime administratif des arrosages de cette contrée*, París, 1964; Joaquín CERDÀ RUIZ-FUNES, «Características histórico-jurídicas de los riegos», a *El libro de la huerta de Murcia*, Múrcia, Ayuntamiento de Murcia, 1973, i a *Estudios sobre instituciones jurídicas medievales de Murcia y su Reino*, Múrcia, Academia de Alfonso X el Sabio, 1987, p. 487-504; Ramón GARRABOU SEGURA i José Manuel NAREDO PÉREZ (ed.), *El agua en los sistemas agrarios: Una perspectiva histórica*, Madrid, Fundación Argentaria i Visor Distribuciones, 1999; A. LLAUDADÓ, *Tratado de aguas y riegos*, Madrid, Imprenta de Moreno y Rojas, 1884, 2 vol.; José Ángel SESMA MUÑOZ (et al.), *Agua y paisaje social en el Aragón medieval: Los regadíos del río Aguasvivas en la edad media*, Saragossa, Confederación Hidrográfica del Ebro, 2001; Miquel BARCELÓ (coord.), *The design of irrigation systems in al-Andalus*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998; T. F. GLICK, *Regadío y sociedad en la Valencia medieval*, València, 1988, i A. LÓPEZ GÓMEZ, *Estudios sobre los regadíos valencianos*, València, Universitat de València, 1989. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, «La consideración jurídica de las aguas en el derecho medieval hispánico», *Anales de la Facultad de Derecho de la Universidad de La Laguna*, núm. VI (1965), p. 43-94.

34. Cfr. Rafael TASSO YZQUIERDO, *Algunos datos sobre la historia, descripción y actuación de la Acequia Real del Júcar*, València, 1945 (2a ed.: 1964); Miguel GUAL CAMARENA, *Estudio histórico-geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, València, Instituto de Geografía, Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia i Acequia Real del Júcar, 1979; Juan BELANDO, *Estudio sobre el río Segura y la huerta de Murcia*, Múrcia, 1878; Pedro DELGADO, *La real acequia del Jarama*, Madrid, Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente, Centro de Publicaciones, 1995, 2 vol.

Tenint en compte la importància del dret visigot i, en concret, del *Liber iudiciorum*³⁵ en el territori català, repassarem algunes disposicions d'aquest cos legal relacionades amb la matèria que ens ocupa abans d'analitzar les fonts catalanes pròpiament dites. Es prestava atenció als grans rius (aquells en els quals entraven els salmons o altres peixos de mar, o que eren navegables amb fins comercials) i s'establia que no podien ser tancats per ningú de manera que s'impedís el seu aprofitament per altres persones.

Tanmateix, sí que era permès encerclar-los amb una tanca fins a la meitat allà on l'aigua tingués més força, de manera que quedés lliure l'altra meitat per a l'ús dels altres. L'incompliment d'aquesta disposició es castigava amb la demolició de la tanca i amb una multa de deu sous si es tractava d'un home de condició noble, i de cinc sous i cinquanta assots si l'home era de condició social inferior.

Quan hi havia un home a cada costat del riu, aquest no s'acotava fins que cada un demostrés que anava a encerclar la seva meitat, però un havia de tancar la meitat de dalt i l'altre, la de baix, amb la qual cosa deixaven que el riu passés pel mig. El tancament s'havia de fer, en tot cas, de manera que es permetés el pas de les naus i de les xarxes de pesca. Si un senyor o un jutge demolia la tanca que s'havia aixecat, havia de pagar deu sous al seu propietari; si qui el destruïa era un home lliure, la sanció era de cinc sous i cinquanta assots, i si era un serf, rebia cent assots.³⁶ Tot i que en aquesta disposició es tractava de protegir el dret de tots a utilitzar el riu amb objectius econòmics (pesca o transport de mercaderies), podem intuir-hi una tutela indirecta de la riquesa piscícola del riu i del medi fluvial en general.

Menor impacte ambiental tingué el precepte que assenyalava que qui destruïa un molí³⁷ o una presa tenia trenta dies per a tornar a construir-lo i reparar el

35. Hem utilitzat la versió del jutge Bonsom de Barcelona, de l'any 1011. No es tracta d'una transcripció literal del *Liber*, sinó que incorpora idees pròpies i elements del dret del seu entorn, de manera que delimita aspectes que havien quedat en desús a la Catalunya del segle XI (*Liber iudicum popularis: Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, edició a cura de Jesús Alturo, Joan Bellès, Josep M. Font i Rius, Yolanda García i Anscari M. Mundó, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003). Una altra edició que hem seguit és la dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I, Madrid, Imprenta de la Publicidad, 1847. Així mateix, hem consultat la traducció catalana moderna del *Liber* (versió crítica de Karl Zeumer): *Llibre dels judicis: Traducció catalana moderna del Liber iudiciorum*, edició a cura de Joan Bellés i Sallent, amb la col·laboració de Jesús Alturo, Josep M. Font i Rius, Anscari M. Mundó i Alexandre Olivari, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2008. Vegeu Anscari M. MUNDÓ, «El "Liber iudiciorum" a Catalunya», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, p. 13-22, i sobre el *Liber iudicum popularis*, p. 19.

36. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 29 (p. 61 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 548-549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 256 en la traducció catalana de Joan Bellés).

37. Sobre l'evolució històrica dels molins, vegeu Andreas WACKE, «Molinos y tahonas: evolución histórica y derecho romano», a *Liber Amicorum Juan Miquel: Estudios romanísticos con motivo*

dany i, a més, havia de pagar una multa de vint sous. Si no ho feia en el termini previst, la multa es duplicava i se li imposava una pena corporal de cent assots. El mateix es disposava per a qui destruïa una bassa d'aigua, i si era un serf, havia de reparar els danys i rebia cent assots.³⁸ L'escassetat de pluja i els períodes de sequera obligaren a regular el furt d'aigua, ja que d'aquesta depenien el rec i l'èxit de les collites, al marge de les conseqüències ambientals. Si algú robava aigua o desviava el curs del riu amb engany, era sancionat amb un sou per cada quatre hores del dia que la feia córrer per un altre costat. Si la quantitat furtada era petita, la multa es reduïa a un terç d'un sou per cada quatre hores, i havia de tornar-la a qui legítimament pertanyia. Quan l'autor del delicte era un serf, la pena pecuniària se substituïa per una pena corporal de cent o de cinquanta assots segons la quantitat d'aigua furtada.³⁹ Així mateix, es protegien els molins, ja que els qui prenien *ferros* o altres peces es castigaven amb la devolució d'allò robat, la sanció corresponent al furt i cent assots.⁴⁰

Si entrem en el dret català pròpiament dit, creiem necessari fer referència a les cartes de poblament i franquesa.⁴¹ Entre les seves modalitats, hi havia les que fixaven establiments agraris col·lectius, en les quals la concessió no solament comprenia el sòl cultivable, sinó també els béns d'ús comú, com les aigües, els prats i els boscos.⁴² Quelcom semblant succeïa amb les que anaven dirigides a crear establi-

de su emeritazgo, edició a cura de José L. Linares, Tomàs de Montagut, Encarnació Ricart i Victoria Sansón, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2006, p. 1051-1086. Quant a la importància dels molins hidràulics a l'edat mitjana, vegeu M. Elisa ÁLVAREZ LLOPIS, «Molinos hidráulicos en Cantabria, siglos X al XIII», a *El Fuero de Santander y su época: Actas del Congreso conmemorativo de su VIII centenario*, Santander, Diputación Regional de Cantabria, Ayuntamiento de Santander, Universidad de Cantabria i Ediciones de Librería Estvdio, 1989, p. 411-423. Respecte a l'activitat industrial dels molins a Lleida, cfr. Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 52-57, 294-303 i 323-325.

38. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 30 (p. 62 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 256-257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

39. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 31 (p. 62 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

40. *Liber iudiciorum*, VII, 2, 12 (p. 51 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 514 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

41. Sobre el concepte i la significació de les cartes de poblament i de franquesa, vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, *Estudio: Apéndice al vol. I*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Geografía, Etnología e Historia, 1983, p. 3-65. Sobre la trajectòria històrica de la concessió de les cartes de poblament i de franquesa, consulteu les p. 67-153.

42. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, *Textos*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita, Escuela de Estudios Medievales, 1969, p. XXIV. Desenvolupa aquesta modalitat Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, vol. II, p. 184-206.

ments rurals o veïnals amb el propòsit d'establir-hi una autèntica comunitat veïnal, més enllà d'una vila o un poblat.⁴³ Així, dites cartes de poblament i de franquesa contenien disposicions sobre l'ús i l'aprofitament de les aigües (incloent-hi la pesca) i d'altres béns comunals que eren invocats en plets fins i tot als segles XVIII i XIX.⁴⁴

No trobem res respecte a la contaminació. Recollim alguns exemples que evidencien això anterior i que resulten il·lustratius encara que es tracti de documents de territoris que no formen part de l'objecte d'estudi d'aquest treball. Així, el juny del 1182 Alfons I atorgà cartes de franquesa als habitants de Puigcerdà per les quals els concedia el lliure ús de les pastures, la llenya i les aigües del terme, sense límit de cap mena i per a l'ús que estimessin oportú.⁴⁵ En el mateix sentit es pronunciaven la carta de poblament i franquesa dispensada el 26 de desembre de 1225 per Nuño Sanç, comte de Rosselló i Cerdanya, als pobladors de Bellver, al Baridà, per la qual els permetia el lliure aprofitament d'aigües i boscos,⁴⁶ i la carta de franqueses que concedí el 19 d'abril de 1250 Roger, comte de Foix i vescomte de Castellbò, als habitants de Meranges, en termes idèntics respecte a l'aprofitament d'aigües i boscos, encara que en aquest cas s'especificava que s'havien de respectar les servituds.⁴⁷

Per la seva part, la carta de poblament atorgada per Jaume I el 21 de juny de 1267 als pobladors de Figueres, ordenava, entre altres serveis veïnals, el règim de rec.⁴⁸ A Canet, feu nobiliari proper a la desembocadura del riu Tet, el 1244 el tutor dels fills menors de Ramon de Canet concedí als habitants de la vila una carta de franqueses per la qual es fixava, entre altres aspectes, l'aprofitament de les aigües

43. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. XXV, i Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, p. 206-215.

44. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. XLIII.

45. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 233-235. Un privilegi del 1181 autoritzava la vila de Puigcerdà a prendre l'aigua d'on fos necessari per a conduir-la a la localitat (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 542).

46. Cfr. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 353-355, i Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544.

47. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 427-428. Cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544.

48. Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 464-467. Tots els veïns podien utilitzar la quantitat necessària d'aigua per a regar els cereals, les vinyes i els horts, però cada veí només podia retenir l'aigua durant un dia a la setmana i havia de distribuir-la correlativament, a més que havia d'entregar al rei una lleuda de cebes, cols i altres herbes o hortalisses (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544).

de rec. Vint anys després, el seu successor en el senyoriu concedia un privilegi més ampli i favorable als veïns, sobretot en relació amb l'aprofitament dels béns comunals.⁴⁹ El vescomte Arnau de Castellbò signà el 9 de gener de 1196 la carta de concessió perpètua a tots els habitants de Castellbò de tots els boscos, pastures, herbes, aigües, molins, prats, etcètera de la localitat.⁵⁰ En la carta de poblament dispensada per Pons de Rigaldo, mestre del Temple, el 25 de novembre de 1205, es feia donació als habitants de Batea dels aprofitaments comunals del terme, entre els quals s'inclouien les aigües i els aqüeductes.⁵¹

De la mateixa manera, les cartes de poblament catalanes solien regular alguns aspectes relatius a l'ús, l'aprofitament i la utilització de les séquies, però no tractaven la seva neteja.⁵² Normalment, la séquia tenia com a finalitat el rec de les terres.⁵³ Ermengol VII, comte d'Urgell, en la carta de poblament atorgada als habitants de Menàrguens el desembre del 1163 feia lliure donació del castell, del qual

49. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 632.

50. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 281-282. Font i Rius indica que «el señalamiento de un ámbito geográfico para el ejercicio de los aprovechamientos comunales por los vecinos de la villa, adquiere el significado relevante de identificarse prácticamente con todo el valle, es decir, el dominio señorial de Castellbó, contribuyendo a la consolidación de la villa como cabeza del vizcondado, aspecto que, en tiempos modernos, ha resurgido en cierto modo en la formulación oficial del término municipal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 652).

51. Cfr. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 301-303.

52. Solia haver-hi uns oficials encarregats d'inspeccionar la neteja de les séquies. Aquesta missió corresponia a Lleida als visors o «vehedores del escombe». El «sequier» era l'òrgan bàsic d'administració i els «tancadors» vigilaven l'estat de conservació de les séquies i el curs de l'aigua (Francisco JAVIER TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 170-172 i 240-241). Segons Riu, el sequier era el responsable de la neteja i la conservació en perfecte ús de les séquies (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 549). A Múrcia, era potestat del Consell la designació anual dels diferents oficials, com els sequiers, els sobresequiers i els homes bons encarregats d'ordenar i inspeccionar la neteja anual de séquies, assarbs i assarbets. En el Llibre de l'aigua es determinava que l'home que prengués aigua que no fos seva seria castigat pel sobresequier i hauria de pagar una calònia (Joaquín CERDÁ RUIZ-FUNES, «Características histórico-jurídicas de los riegos», p. 486-797). Aquest tipus d'oficials ja existien en l'Espanya musulmana. Respecte del càrrec de sobresequier i la seva falta d'uniformitat, consulteu Maria Teresa de DIEGO VELASCO, «Las ordenanzas de las aguas de Granada», *En la España Medieval*, núm. 4 (1984), p. 254.

53. Explica de manera detallada l'estructura tècnica i el funcionament de la xarxa hidràulica del pla de Lleida, de la qual la séquia és l'eix, Francisco JAVIER TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 57-65. Quant a la construcció i l'evolució de la xarxa de séquies, abans i després de la Reconquesta, vegeu-ne les p. 77-97, i sobre el canvi de titularitat, que transforma la propietat privada de les séquies en propietat pública detentada per la comunitat ciutadana de Lleida, vegeu-ne les p. 97-109. La carta de poblament de Lleida també contenia la donació de «fuentes y aguas», i en aquesta donació Teira entén incloses les séquies (p. 91). Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 129-132.

assenyalava els límits, amb les seves terres i pertinences, a canvi de la prestació del delme i les primícies, i els assignava un lot individual de terra de cultiu subjecte a un cens anual i amb dret a l'ús de la séquia. El comte es reservava la justícia domini­cal i els molins.⁵⁴ El gener del 1165 Alfons I concedia als habitants d'Horta una carta de poblament per la qual els feia donació dels castells dels termes d'Horta i Bene amb la finalitat que fossin repoblats i edificats, i cultivades les seves terres. A més, els atorgava els furs de Saragossa i hi incloïa diverses disposicions sobre se­guretat del tràfic, responsabilitat civil i criminal dels nous pobladors, règim de les séquies, elecció de funcionaris i exempció de lleuda i peatge.⁵⁵ Igualment, Alfons I dispensà l'abril del 1185 als habitants de Vilagrassa una carta de poblament per la qual, entre altres qüestions, els concedia la possessió de les seves cases, terres i horts, a canvi d'un cens anual, i l'aprofitament de pastures, boscos i séquies de rec. En concret, els veïns podien utilitzar l'aigua per al rec dos dies i dues nits per set­mana (dimecres i dissabte), tot i que aquest ús es podia ampliar si era necessari i no s'ocasionaven danys a ningú.⁵⁶ D'aquesta manera es garantia un ús equitatiu de l'aigua i que tots hi tinguessin accés.

2. LA SALUBRITAT DE LES AIGÜES EN EL DRET DE BARCELONA I TORTOSA

En el dret històric de Barcelona i Tortosa descobrim normes disperses en què es protegeixen les aigües i s'intueix certa finalitat de tutela mediambiental, tot i que sigui de manera indirecta o tangencial en relació amb la defensa d'altres inter­essos. La majoria de les disposicions es troben en l'àmbit de les servituds i es di­rigeixen a regular l'ús i el gaudi de l'aigua, sobretot per a garantir el rec i per a evitar-ne el malbaratament o que algú la utilitzi sense dret tot perjudicant tercers. També hi ha normes relacionades amb la prohibició d'embrutar les aigües, amb la neteja, el condicionament i el manteniment de canals, lleres, séquies i, especial­ment, latrines i clavegueres, amb la pesca i, indirectament, amb la protecció de la fauna.

54. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 179-180. Cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 543.

55. Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 184-185.

56. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 243-245. La comenta Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 543-544. Riu indica que és el text més explícit que coneixem sobre el règim d'aprofitament de les aigües en poblacions catalanes fins a la darrerria del segle XII. S'hi concreta l'amplària i la longitud dels horts.

Dins les fonts del dret barcelonès, cal recordar que Pere II el Gran (Pere III d'Aragó) concedí a Barcelona un privilegi pel qual confirmava els usos i costums de la ciutat: és el document conegut com a *Recognoverunt proceres*.⁵⁷ S'hi establí el manteniment dels antics privilegis relatius al dret d'utilitzar i gaudir l'aigua per al rec procedent del rec Comtal, sense cap retribució. Els qui no gaudien d'aquests privilegis havien de comprar l'aigua o arribar a un acord amb el batlle reial, ja que, si no, els molins eren enderrocats.⁵⁸ El motiu era que la referida séquia pertanyia a la Corona i qui en fes un ús indegut hauria de pagar multes elevades. D'altra banda, si algú tenia sobre la finca d'altri un canal per a passar-hi l'aigua i l'ensorrava, després no podia tornar-lo a construir perquè s'entenia que havia perdut la servitud.⁵⁹ Certa repercussió en la salut pública tenia la prohibició de fer una latrina prop de la paret del veí, excepte si es construïa una altra paret amb bons materials i un pam i mig de ciment, i amb una altura fins on poguessin arribar les immundícies i les aigües fecals.⁶⁰

57. «De las consuetuds de Barcelona, vulgarment ditas lo Recognoverunt proceres. Pere Segon en lo Privilegi concedit a la ciutat de Barcelona. Dat en Barcelona a 3 dels idus de Ianer 1283» (en endavant *Recognoverunt proceres*), a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmaticas y altres drets de Catalunya*, I, 13, 1 (Barcelona, 1704; reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 39-51). Hem consultat també *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, ed. anastàtica amb un documentat «Estudi introductori» de Josep Maria Font i Rius, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1988, f. 277v-286v, p. 632-650 de l'ed. anastàtica. També es recull a *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, edició preparada per Antonio M. Aragó i Mercedes Costa sota la direcció de Federico Udina Martorell, Barcelona, Imprenta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, 1971, «Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», vol. XLIII, p. 8-17. Aquí es parla del privilegi pel qual el rei Pere el Gran i el príncep primogènit confirmen els usos i costums de la ciutat, compilats sota el títol *Recognoverunt proceres*, i es daten l'11 de gener de 1284. Aquesta mateixa data és la que apunta Jesús LALINDE ABADÍA, «Recognoverunt proceres», a *Documentos jurídics de la història de Catalunya*, p. 163-171, *ad casum* p. 163.

58. *Recognoverunt proceres*, 92 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 48; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 284r-284v, p. 645-646 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 14).

59. *Recognoverunt proceres*, 61 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 45; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 14). Martínez Almira fa una interpretació a *contrario sensu* i intueix aquí una limitació per a «levantar o modificar libremente cualquier conducción o cañería sobre la que haya un derecho de uso previo». També relaciona aquesta disposició amb el dany que puguin ocasionar certes conduccions que portin aigües fecals o impures a zones pròximes a la mesquita. Si aquestes construccions ocasionaven perjudicis, eren prohibides i inclús enderrocades a càrrec del causant del dany. Per a Martínez Almira, aquesta responsabilitat s'exigia en diferents ordenaments jurídics de l'època i refereix expressament el *Recognoverunt proceres* (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 340).

60. *Recognoverunt proceres*, 65 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 45; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios*

En els costums de la ciutat de Barcelona sobre les servituds urbanes i rústiques, coneguts com a *Ordinacions d'En Sanctacília*,⁶¹ es recollen diverses disposicions relacionades amb les aigües, si bé sense relació, almenys directa, amb la protecció d'aquestes davant de la contaminació. El que es regulava eren les servituds, i es tractava de garantir els drets dels propietaris de les finques confrontants en el marc de les relacions de veïnatge respecte de possibles danys o immissions.⁶² Amb caràcter

reales concedidos a la ciudad de Barcelona, p. 14). En alguns furs medievals castellans també es presta va atenció a les latrines. Per exemple, en el Fur de Béjar, el qui tenia una latrina descoberta a la vista havia de pagar cinc maravedís diaris fins que la cobria (Fur de Béjar, 412; vegeu Juan GUTIÉRREZ CUADRADO (ed.), *Fuero de Béjar*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1974, p. 95). Quan de la latrina sortien males olors al carrer o a casa dels veïns, el seu propietari havia de ser avisat i, si no ho evitava en un termini de tres dies, havia de pagar un maravedí diari fins que solucionava el problema. Per aquest fet, el mostassaf podia agafar penyores i repartir-se-les amb el demandant (Fur de Béjar, 413; edició de Juan Gutiérrez Cuadrado, p. 95).

61. «Consuetuds de la ciutat de Barcelona, sobre las servituds de las casas, e honors, vulgarment ditas den Sanctacília» (en endavant *Ordinacions d'En Sanctacília*), a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 93-98, i a *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-309v, p. 699-706 de l'ed. anastàtica. Cfr. *Constituciones de Sanctacília, o costumbres de la ciudad de Barcelona sobre las servidumbres de los predios rústicos y urbanos, con la adición de algunos capítulos de los privilegios conocidos bajo el nombre del Recognoverunt proceres relativos a las mismas servidumbres y añadidas con el arte de edificar sin agravio del vecino; o sea: prontuario jurídico y elementos prácticos para ejercer este arte escrito por el Dr. Poncio Cabanach, abogado de la Audiencia de Cataluña*, Girona, Imprenta i Librería de Joaquín Grases, 1841 (en endavant *Prontuario*). El *Prontuario* conté les regles sobre com s'ha de construir a la ciutat de Barcelona sense causar perjudicis als veïns i comenta algunes disposicions de les *Ordinacions d'En Sanctacília*. Consulteu Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'En Sanctacília», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 173-181. Quant a la importància de les referides *Ordinacions* i la seva relació amb el *Recognoverunt proceres*, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 33-38, el qual menciona diferents edicions i manuscrits en les p. 35-37, n. 24 i 25.

62. D'aquestes immissions, ens interessarien les de l'aigua. Sobre les immissions com un problema natural en la convivència urbana i la seva connexió amb l'urbanisme a través de les relacions de veïnatge, consulteu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 19-23 i 133-141, on estan més desenvolupades i on s'exposa el concepte d'*immissio* a partir de l'experiència jurídica del dret romà clàssic. El text bàsic és D., 8, 5, 8, 5 - Ulp., 17 *ad ed.*, on s'al·ludeix al problema dels fums procedents d'una fàbrica de formatges, que es permetia que es tressin sobre edificis superiors si hi havia una servitud en aquest sentit, i es prohibia en cas contrari. Evidentment, la qüestió no radicava en el dany ocasionat al medi, sinó en la ingerència en el dret de propietat (Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 18). Examina amb deteniment el referit passatge del Digest Justo García Sánchez, el qual conclou que «salvo que exista una servidumbre constituida no son lícitas ni las inmisiones de sólidos (en concreto se habla de piedras), ni las de líquidos (se habla de agua) ni las de gases (se analiza el caso del humo)» (JUSTO GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, Madrid, 1975; 1a reimpr.: Oviedo, 1979; 2a reimpr.: Oviedo, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 1999, p. 48-59 i 96, cita en la p. 58). Aquest fragment del Digest és també el punt de partida de Carmen Jiménez Salcedo per a plantejar el concepte d'*immissio*, i afirma que és el nucli central del règim jurídic de les relacions de veïnatge, perquè conté les claus per a solu-

general, tothom podia llençar les aigües de la pluja al carrer,⁶³ i també les de les tavernes, sempre que no fossin públiques (la norma es referia als individus que tenien un celler de les seves pròpies vinyes).⁶⁴ Tanmateix, no es permetia conduir l'aigua per tremuges, ni per tubs, canals de teules, canals d'olles o conduccions de fang en parets mitgeres sense el consentiment del veí afectat.⁶⁵ Es prohibia encastar tubs en

cionar el problema de les immissions, que estaven prohibides «salvo que se haya constituido una servidumbre cuyo contenido sea precisamente la realización de una inmisión» (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad en derecho romano*, amb pròleg d'Antonio Fernández de Buján, Còrdova, Publicaciones de la Universidad de Córdoba i Obra Social y Cultural Cajasur, 1999, p. 36-38 i 54-59). Fedeli exposa la controvèrsia doctrinal entorn del D., 8, 5, 8, 5 - Ulp., 17 *ad ed.* (Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 72). No podem obviar que en el marc de les relacions de veïnatge, en principi, cap propietari hauria de suportar una immissió en la seva «esfera jurídica dominical», tot i que hi havia immissions que, «por su mínimo grado de intensidad o por la forma en que se producen, no suponen un grave perjuicio para el que las padece» i «el Derecho impone el deber de tolerarlas». Això es relaciona amb l'anomenada *teoria de l'ús normal* (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad*, p. 35 i, sobre la teoria de l'ús normal i les aportacions de Ihering, p. 71-100). Per a Justo García Sánchez, la teoria de l'ús normal permetia «inmisiones mínimas, en cuanto necesarias para el uso normal del fundo, a fin de que el derecho del propietario no se vea privado, en gran parte, de muchas facultades que en teoría le corresponden *iure dominio*» (Justo GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, p. 122).

63. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 4 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica). Brocà indica que aquest dret es va veure alterat en diverses localitats «por la prohibición establecida en las ordenanzas municipales respecto a los edificios de nueva construcción, y por medio del impuesto por razón de canalones respecto de los edificios ya existentes» (Guillem M. de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, vol. II, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1987, p. 114).

64. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 5 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica).

65. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 6 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica). Cal tenir en compte que en les *Ordinacions d'En Sanctacília* es distingeix la paret pròpia de la mitgera; la pròpia és «la exclusiva del dueño de una de las fincas» i la mitgera és «la levantada en la línea divisoria de dos inmuebles y utilizada por los dueños de ambos». A més, es podia diferenciar la mitgera en sentit estricte de la que era completament comuna, que era la que «cargan ambos edificios, en todo el espesor de la pared; es decir, que sostiene en más de la mitad del espesor los materiales, vigas y objetos análogos de ambas fincas, ora porque, construida la pared a costas de ambos dueños, su poco espesor no consienta que la carga de ambos objetos estribe únicamente en la mitad de aquélla, ora por constar documentalmente su condición, o por resultar del hecho de la enajenación de una casa por el que era propietario de dos contiguas, o del de la separación también de dos casas o división de una en las operaciones particionales de herencia u otro acto análogo». La «medianera en sentido estricto, es la pared cuya mitad del grueso es utilizada por el propietario del inmueble colindante» i és coneguda pels tractadistes com «común pro indiviso»: «común porque en cuanto a su totalidad es de los dueños de las dos fincas

parets mitgeres per a canalitzar tant aigües netes com aigües brutes, sense que ho autoritzés el veí, excepte quan algun dels propietaris tingués tubs similars en la referida paret.⁶⁶ Perquè es permetés passar l'aigua que sortia d'una pica o una pila a prop de la paret del veí, amb independència que fos mitgera o propietat d'aquell veí, s'obligava, per a garantir la seguretat, a construir una espècie de mur de pedra i morter adossat a la paret mitgera entre el rentador i la paret (per a separar-los) i, al costat d'aquesta, es podien situar dit rentador i el desguàs.⁶⁷ Així mateix, s'exigia la construcció d'una «contraparet» de morter d'un pam de gruix quan s'establí un hort a prop de l'envà del veí. Havia de construir-se entre la paret i l'hort i havia de ser un pam més alt que aquest. La finalitat era que les parets no es deterioressin, suposem que per la humitat derivada del rec.⁶⁸

Respecte a les séquies per a conduir aigua als predis, s'havien de fer deixant un espai o una senda de dos pams i mig de destre de la reguera per on passés l'aigua.⁶⁹ El qui canalitzava aigua pel peu o la part baixa de la paret veïna amb l'objectiu de regar les seves terres, estava obligat a protegir dita paret, per a evitar que sofrís danys a causa de l'aigua, mitjançant una filera de pedra i argamassa

contiguas, y pro indiviso en atención a que cada dueño tan solo la utiliza y puede utilizar en cuanto a la mitad del grueso» (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 99-100 i, sobre els drets i les obligacions dels propietaris de les parets mitgeres i les prohibicions, 102-104). Segons Lalinde Abadía, les *Ordinacions d'En Sanctacília* parteixen del fet que la paret edificada a càrrec d'una persona és pròpia i la construïda a càrrec de més d'una és comuna. És mitgera quan està construïda sobre un sòl que pertany a dos propietaris de terrenys limítrofs (Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'en Sanctacília», a *Documentos jurídicos de la història de Catalunya*, p. 176-177). Cabanach dedica el capítol IX del seu *Prontuario* a les conduccions d'aigua en parets. La regla general, seguint les idees de Bartolo da Sassoferrato, és que no és lícit fer res en una paret comuna que la corrompi o debiliti, i per aquest motiu no es permeten els conductes d'aigua. De la mateixa manera, ningú no pot tenir un canal en la part que és seva pel qual les aigües es vessin en un terreny aliè (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 86-87).

66. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 7 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-306v, p. 699-700 de l'ed. anastàtica). Comenta aquesta disposició Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 86-87.

67. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 8 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306v, p. 700 de l'ed. anastàtica). Vegeu el que diu respecte a aquesta qüestió Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 87.

68. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 35 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 307v, p. 702 de l'ed. anastàtica).

69. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 9 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306v, p. 700 de l'ed. anastàtica). Brocà aclareix que la distància exacta era de 583 mil·límetres i que tant la conservació de la senda com la reparació de l'aqüeducte corresponien a l'amo del predi dominant (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 121, n. 1). Cfr. M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 372.

d'un gruix suficient que s'havia de situar per on passava l'aigua al llarg de la paret i havia de tenir més altura que la que pogués assolir l'aigua.⁷⁰ Quant als pous, es podien construir a prop de la paret del veí sempre que s'allunyessin dels fonaments dos pams de destre.⁷¹ En relació amb les aigües fecals, si algú volia fer una latrina a prop de la paret del veí, havia d'aixecar «un revestimiento o contrapared» de pedra i argamassa d'un pam i mig d'altura, que és el que es preveia que podien pujar la immundícia i l'aigua de la latrina,⁷² o bé un mur de pedra i morter

70. *Ordinacions d'En Sanctaclia*, 57 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica). Brocà estima que aquesta disposició, que conté els requisits que ha de reunir la conducció d'aigua pel peu de la paret aliena, ha d'aplicar-se també quan l'aigua es destina a altres usos diferents del rec. Acudim a Josep PELLA I FORGAS (1852-1919), *Tratado de las relaciones y servidumbres entre fincas*, per a precisar que, malgrat que s'hagin complert aquestes prescripcions, el propietari de l'aqüeducte és sempre responsable dels perjudicis que s'ocasionin «al predio sirviente por filtraciones u otras causas, mas debe entenderse que esto no procede cuando se trate de lo que es consecuencia obligada de la forma como se presta la servidumbre, especialmente de las condiciones con que se pactó el acueducto o si éste existe con el transcurso del plazo de la prescripción» (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 115 i 121-122).

71. *Ordinacions d'En Sanctaclia*, 54 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica). Comenta la construcció de pous el capítol XIII de Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 93-94. Segons Martínez Almira, els dos pams de destre equivalien a 0,466 metres i l'objecte de la disposició era evitar danys per causa de l'edificació de pous en finques veïnes (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 354).

72. *Ordinacions d'En Sanctaclia*, 19 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 95, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 307r, p. 701 de l'ed. anastàtica). Cabanach glossa aquesta norma quan tracta de la latrina en el capítol xv del seu *Prontuario* i la denomina «la necesaria». Dubta de la seva existència generalitzada a les cases particulars en l'època romana, ja que les latrines eren públiques, s'utilitzaven de dia i se situaven en diferents zones de la ciutat. Per la nit, les aigües que corrien pels carrers de Roma permetien llençar-hi els excrements. Tanmateix, les persones de classe social elevada disposaven de serveis que els seus esclaus buidaven a les clavegueres que desembocaven en l'embornal major i, d'allí, al Tíber. En principi, tothom podia construir una latrina en una paret pròpia, però hi havia excepcions. Així, no es podia fer a prop de la paret del veí si se li ocasionaven danys. Tampoc en terreny públic, excepte si hi havia el costum contrari, ni en una propietat aliena «a no ser bajo del estilicidio de la casa del que fabrica la necesaria». D'altra banda, el pou subterrani que recollia les immundícies de la latrina no podia estendre's més enllà del terreny propi sota el sòl del veí «pues es justo que cada uno se contenga dentro de lo que es suyo». Una altra limitació era que no es permetia situar la latrina a prop del pou d'altri, excepte si hi havia entremig una paret de dos peus. Una latrina que es trobés «sin contra muro dentro del grueso de la pared» se suposava que era propietat de qui la va construir, perquè en cas contrari «no podría haberse fabricado asiento en la misma y mucho menos su hoyo perjudicándola con el continuo humor fétido». Cabanach refereix que en cap cas no es podia fer una latrina en una paret comuna quan aquesta era molt prima i es corria el risc de perjudicar-la per la corrupció o quan la mala olor arribava a la casa del veí. Encara que en les *Ordinacions d'En Sanctaclia* no es diu res de la neteja de les latrines, Cabanach apunta que els regidors eren els encarregats

d'un pam i mig de gruix i un pam més alt que el que poguessin pujar la terra i els excrements.⁷³ És evident que en les *Ordinacions d'En Sanctacília* s'observen dos tipus de disposicions en relació amb aquesta matèria: unes de relatives a la conducció i l'acumulació d'aigües, i unes altres de referents a l'acumulació de residus.⁷⁴

gats de fer-la, preferiblement de nit a l'hivern i de dia a l'estiu (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 97-99).

73. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 45 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Recordem que una cosa semblant es disposava en el *Recognoverunt proceres*, 65. Brocà indica que la prevenció es refereix també a la paret mitgera, tal com s'observa en el capítol 65 del *Recognoverunt proceres*. A més, assenjala que el capítol 45 de les *Ordinacions d'En Sanctacília* preval sobre el 19 perquè és més complet (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 106).

74. Així ho aprecia Jaume Ribalta i Haro en plantejar el problema de la conducció i l'acumulació d'aigües i residus i la distància i la separació amb la contraparet com a possibles solucions. Ribalta compara els preceptes de les *Ordinacions d'En Sanctacília*, 8-9, 19, 35, 45, 54 i 57 amb la font jurídica bizantina *Hexabiblos*, 2, 4, 75-80 i 82, que integra el tractat d'urbanisme de l'arquitecte Julià d'Ascaló, que alguns situen en la zona de Gaza entre el principi del segle V i mitjan segle VI, i altres ubiquen en l'època de Justinià. Al seu entendre, Ascaló utilitzava el terme *aigua* com a rúbrica d'una de les seccions de la seva obra de forma intuïtivament adequada, ja que englobava els problemes derivats d'allò que genèricament es podria denominar *humitats*. Justificava la necessitat d'acudir a un terme globalitzador el fet que permetria distingir els dos vessants que hi quedarien inclosos: d'una banda, la construcció de conduccions i dipòsits del líquid en si mateix considerat, i de l'altra, la construcció de conductes i dipòsits dels residus generats per l'activitat humana o animal, com femers o clavegueres, respecte als quals el vocable *aigua* resulta semànticament insuficient perquè la humitat procedeix de la fermentació de substàncies orgàniques en descomposició o perquè l'aigua va acompanyada de residus sòlids. En les *Ordinacions d'En Sanctacília* també es diferencien dos grups de disposicions: d'una banda, les relacionades amb la conducció i l'acumulació d'aigua (*Ordinacions d'En Sanctacília*, 8, 9, 35, 54 i 57), i, de l'altra, les relatives a l'acumulació de residus (*Ordinacions d'En Sanctacília*, 19 i 45). Ribalta intueix una considerable homogeneïtat entre les normatives referides, tant respecte al problema com, sobretot, respecte a la solució. Així, el problema era el previsible perill de filtracions i corrupció d'una paret sotmesa a una humitat constant, i la solució depenia del tipus d'humitat, ja que cada tipus requeria un nivell diferent de protecció. Si es tractava d'aigua sola, n'hi havia prou amb fixar una distància de separació. En el cas dels residus, s'havia de construir una contraparet, que era suficient per a les *Ordinacions d'En Sanctacília*, mentre que per a Julià d'Ascaló calia augmentar la defensa afegint a la contraparet una distància de separació. Segons Ribalta, les normes tracten de forma similar el mateix punt: el problema és la corrupció i/o destrucció de la paret (i Julià d'Ascaló pensa que la distància és una solució adequada perquè l'aigua es dissipa en l'interval) i s'estableix la necessitat de construir contraparets sòlides (de pedra o morter) i gruixudes. Les diferències són imputables a Julià d'Ascaló i corresponen a la mateixa qüestió, a saber, les mesures de protecció s'estableixen respecte d'una finca veïna edificada; però quan la finca veïna és un solar buit, cal distingir dos supòsits: si es vol construir un dipòsit de residus, n'hi ha prou amb observar la meitat de les distàncies fixades (*Hexabiblos*, 2, 4, 78), i si es volen construir canals o dipòsits sols d'aigua, el constructor pot fer lliurement el que vulgui (*Hexabiblos*, 2, 4, 76). Segons Ribalta, les humitats de l'aigua, tant si és sola com si conté residus, que filtren o corrompen les parets veïnes, constitueixen una «immissió d'imponderables». Com hem dit, la solució a aquesta immissió, tant en l'*Hexabiblos* com en les *Ordinacions d'En Sanctacília*, és la distància, si es tracta solament d'aigua; i si estiguéssim davant de residus, la distància i una

No es diu res sobre la neteja, ni sobre la conducció de les aigües fecals i el sistema de clavegueram.

D'altra banda, es permetia tancar els torrents secs en els quals no corregués l'aigua tot l'any, respecte de les terres que confrontessin amb aquests, sempre que no s'estrenyés la llera i, en conseqüència, el pas de l'aigua.⁷⁵ El qui tenia un canal en el predi d'un altre i el retirava per a edificar o realitzar qualsevol obra, perdia la servitud i, per tant, el dret d'abocar aigua en dit predi, i no el podia recuperar.⁷⁶ Les inundacions ocasionades per les aigües procedents de barrancs i rieres que rebentaven en una heretat tenien, sens dubte, un impacte ambiental considerable, però no obligaven a la reparació dels danys i perjudicis perquè es consideraven de caràcter accidental.⁷⁷

També a Barcelona, entre els privilegis reials concedits a la ciutat, podem referir-ne alguns de relacionats amb les aigües. El 17 de juliol de 1301 el rei Jaume II disposà l'elecció de dos prohoms entre els jurats de Barcelona per a administrar les obres públiques, entre les quals es trobaven les clavegueres.⁷⁸ Major incidència mediambiental tingué el Decret del mateix monarca de 15 de gener de 1320, pel qual es regulaven l'obra i la neteja, cada vegada que fos necessari, dels ponts del rec Comtal.⁷⁹ A fi de facilitar la conducció de l'aigua a la ciutat de Barcelona fins a la

contraparet, segons l'*Hexabiblos*, i únicament la contraparet, segons les *Ordinacions*, d'acord amb la certesa que la distància dissipa, esvaeix o, almenys, minora l'element pertorbador i la contraparet confina al seu lloc d'origen el focus emissor (Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 117-119, 142-144 i 165-166). Quant al possible contacte medieval entre el dret català i Bizanci, que du Ribalta a aquests plantejaments i comparacions, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 167-170.

75. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 56 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica).

76. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 42 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Cfr. *Recogoverunt proceres*, 61.

77. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 48 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Aborda el problema de les inundacions per pluges torrencials o provocades M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 361-366.

78. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 34. També apareixien disposicions sobre obres públiques i clavegueres a *Recogoverunt proceres*, 47 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 44; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 281r, p. 639 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 11).

79. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 42-43. Sobre el rec Comtal de Barcelona, cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 542. Riu indica que, en la baixa edat mitjana, el rec Comtal tenia una missió econòmica, ja que era utilitzat per a regar els horts i per a moure molins. L'ampliació del nucli urbà en el segle XIV féu que servís de col·lector i desguàs de les clavegueres. La neteja del llot acumulat perquè l'aigua corregués amb major rapidesa se solia fer la primera setmana després de Pasqua.

plaça de Sant Jaume, el 17 d'agost de 1350 s'atorgà una llicència per a enrunar el forn del Garrofar, situat al carrer dels Apotecaris i el qual es determinà que havia de construir-se en un altre lloc.⁸⁰ El 6 de desembre de 1443 el batlle general de Catalunya dispensà una llicència als consellers de la ciutat de Barcelona per a construir una sínia a Flix com a mitjà per a aprofitar millor l'aigua del riu Ebre.⁸¹ Poc abans, el 8 de desembre de 1438, se'ls concedia una altra llicència per a construir un port o un moll a la platja de Barcelona, però es deixava al seu arbitri la imposició d'un dret d'anchoratge.⁸² No es preveia res sobre les conseqüències d'aquest fet per al medi ambient marítim.

Respecte de Tortosa, el 30 de novembre de 1149 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, atorgà als seus habitants una carta de poblament per la qual els feia lliure donació de casa, terres, boscos i aigües, excepte la dècima dels estanys i les salines, els eximia de tot impost de trànsit i ordenava l'administració de la ciutat amb normes de dret civil, penal i processal.⁸³

Especial atenció prestaven a les aigües els *Costums de Tortosa*.⁸⁴ En principi, es consideraven d'ús i aprofitament comú de la ciutat, amb independència de

80. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 96-97.

81. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 242.

82. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 233-236.

83. La transcriu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 121-124. La traducció catalana apareix a les p. 124-126. Cfr. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881, p. 484-487, i Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 540. Quant als inicis de la repoblació urbana de Tortosa, vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, p. 106-108. Riu tracta dels establiments agraris senyorials de Tortosa en les p. 202-205, i dels establiments rurals o veïnals de la seva comarca en les p. 211-213.

84. Hem utilitzat l'edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881; i l'edició crítica de Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *Costums de Tortosa*, amb la col·laboració de C. Duarte i À. Massip i pròleg de Josep M. Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996. Vegeu Jesús MASSIP, «Els Costums de Tortosa», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 135-148. Per contra, en els *Costums de la batllia de Miravet* no descobrim cap disposició relacionada amb les aigües o amb la seva neteja i protecció davant la contaminació. Vegeu Josep SERRANO I DAURA, *Els Costums de la batllia de Miravet*, Tarragona, Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999 (conté les versions en català i en llatí). També hem consultat l'edició de Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, 1a i 2a ed., Barcelona, 1926 (3ª ed.: Saragossa, 1992). Vegeu, també, Galo SÁNCHEZ, *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Madrid, 1915; Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las "Costums" de Miravet y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, Tarragona i Gandesa, Diputació de Tarragona i Consell Comarcal de la Terra Alta, 2002, p. 239-325, i Ana María BARRERO GARCÍA, «El proceso de formación de las "Costums" de Miravet», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet*, p. 57-83.

la seva naturalesa, és a dir, tant les aigües corrents com les estancades, les superficials i les subterrànies.⁸⁵ Segons el dret romà, l'aire, el mar i el seu litoral eren elements comuns, pertanyien a tots i, en conseqüència, eren susceptibles d'aprofitament comú.⁸⁶ Tanmateix, els *Costums de Tortosa* estableixen que la navegació, la pesca i l'extracció de sal eren drets propis i exclusius dels ciutadans i habitants de Tortosa: el primer, sense restriccions, i els altres dos, com indicarem més endavant.⁸⁷

85. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. II, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1878, p. 412. En les *Consuetudines ilerdenses*, l'única declaració relacionada amb les aigües les inclou també entre els béns d'aprofitament comú: *Consuetudines ilerdenses*, 2 (Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1946, p. 19). Sobre els *Costums de Lleida*, vegeu Ferran VALLS I TABERNER, «Las "Consuetudines ilerdenses" (1227) [1228] y su autor Guillermo Botet», a Ferran VALLS I TABERNER, *Literatura jurídica: Estudios de ciencia jurídica e historia del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, PPU, 1986, p. 35-60; i Ferran VALLS I TABERNER, «Les fonts documentals de les "Consuetudines ilerdenses"», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XI (1926), p. 137-171. Consulteu l'edició de les *Consuetudines ilerdenses* de Ferran Valls i Taberner, versió que restava inèdita fins aleshores, publicada per Manuel J. Peláez, *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, p. 262-286, *ad casum* p. 263. Les explicacions entorn de la tesi doctoral i el treball respecte a les *Consuetudines ilerdenses* de Valls apareixen en les p. 247-252. Cfr. Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XLIV (1974), p. 485-536. Així mateix, en els *Costums d'Orta* s'assenyala que les pastures, les fonts, les aigües, els boscos, etc., estaven a disposició dels ciutadans tant per a ús propi com per a satisfer les necessitats dels seus animals. Cfr. *Costums d'Orta*, 1; es transcriuen en llatí i en català a *VII Centenari dels Costums d'Orta (1296-1996): Actes de les Jornades d'Estudi (Orta, 25-27 octubre 1996)*, Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997, p. 353-379, esp. p. 370-371. No hi ha cap altre article relatiu a les aigües. Vegeu *Els Costums d'Orta (1296)*, estudi introductor i edició de Josep Serrano i Daura, Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1996.

86. D., 43, 8, 3. El mateix es disposa en les *Partidas*, III, 28, 3 (edició glossada per Gregorio López, Salamanca, 1555) i en l'*Espéculo*, V, 8, 1 (edició de *Los códigos españoles concordados y anotados*, vol. VI, Madrid, 1849, p. 158). En concret, en les *Partidas* s'inclouen entre les «cosas que comunally pertenecen a todas las criaturas» l'aigua de la pluja i el mar, amb la seva riba, i l'aire, i tothom podia fer-ne ús segons el seu «menester» i sense cap límit. S'especifica que es podia utilitzar el mar i la seva riba navegant, pescant «e faziendo y todas las cosas que entendiere que a su pro son». Tanmateix, no es diu res respecte de les conseqüències d'aquest ús, ni tampoc de la probable contaminació derivada d'aquest. Segons Gregorio López, el dret de gents no havia introduït cap variació en el dret natural primitiu, per al qual totes les coses són comunes. López remet a Alberico de Rociate, per a qui l'ús de les coses que es mencionen en la norma és comú a tots els sers vius, però la facultat d'adquirir el domini que correspongui al primer ocupant pertany al dret de gents (Gregorio LÓPEZ, glossa «A las criaturas» *ad Partidas*, III, 28, 3). Cfr. Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16, i Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana», p. 416-419.

87. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 411.

Es declaraven d'ús públic, entre altres coses, les aigües, els aqüeductes, els rius i les seves riberes, lleres, preses, fonts, ports, mar, marges i basses d'aigua.⁸⁸ Aquesta situació implicava per als referits ciutadans de Tortosa el lliure exercici d'una sèrie de drets que es trobaven limitats o restringits en el compliment de diverses obligacions, algunes de les quals apareixien recollides en el mateix codi i altres se sobreenteniien, encara que resulta «innegable que todos aquellos derechos llevan consigo la obligación de conservar a su costa las obras que se construyan» i, sobretot, «observar las reglas de policía y salubridad».⁸⁹ De la mateixa manera, l'exercici d'aquests drets no havia de perjudicar la lliure navegació dels rius.⁹⁰

En conseqüència, tothom podia caçar, pescar i navegar en el mar i en els estanys, en aigua dolça i en aigua salada, en tot el terme de Tortosa.⁹¹ La pesca era totalment lliure en el mar, però es trobava limitada en llacunes i estanys, ja que sols estava permès pescar des de sant Miquel fins a la Pasqua de Resurrecció, amb la qual cosa es garantia la reproducció de les espècies, i sempre que s'abonés la novena part de les captures que es fessin. No obstant això, estaven exempts del pagament del tribut els qui pescaven per a consum propi o de la seva família i la caça en general.⁹²

88. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 426, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478). Es tractava de les aigües públiques que eren d'ús comú, i no de les existents en una propietat privada, que pertanyien al seu amo. També en les *Partidas* es declara que els rius, els ports i els camins públics pertanyen a tots els homes i que qualsevol persona pot utilitzar les riberes dels rius, encara que corresponguin al propietari del predi en el qual es troben (*Partidas*, III, 28, 6). Gregorio López aclareix, seguint Baldo degli Ubaldi, que els rius són del «dominio particular de aquellas ciudades por cuyos territorios pasan», amb independència que siguin navegables, encara que en general pertanyen al príncep. Si un riu passa per dues ciutats, segons Bartolo da Sassoferrato, és comú a ambdues (Gregorio LÓPEZ, glossa «Los ríos» ad *Partidas*, III, 28, 6). Vegeu *La Tiberiade di Bartole da Sasferrato: Del modo di dividere l'alluvioni, l'isole, e gl'alvei*, amb una anotació i una exposició de Claudio Tobaldutti da Montalboddo, Roma, 1587. López afegeix que, basant-se en el que es disposa, seria «lícito a todos pescar en los ríos», però la ciutat banyada per dit riu podria impedir la pesca als estranys. Els arguments esgrimits són clarament mediambientals, dirigits a la defensa de la riquesa piscícola i de les espècies, ja que es tractava d'evitar que els abusos a l'hora de pescar (i també de caçar) reduïssin la pesca (i la caça) i acabessin destruint-la. Així, si algú arrendava una llacuna, podia pescar-hi, però si en la llacuna hi havia un «lecho» o «una porción de tierra elevada sobre el álveo donde se meten los peces en invierno», l'arrendatari no podia obrir les lleres i agafar-ne els peixos, ja que amb això no estaria exercint el dret de pescar, sinó que l'extingiria perquè destruiria la pesca (Gregorio LÓPEZ, glossa «Pertenescen» ad *Partidas*, III, 28, 6).

89. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 412-413.

90. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

91. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9).

92. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7, i *Costums de Tortosa*, IX, 17, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13 i 409-410, i edició crítica de Jesús

Així mateix, era possible extreure o fabricar sal en el mar i en els estanys, però en aquests darrers s'havia de pagar també la novena part com a impost.⁹³

Igualment eren lliures l'ús i l'aprofitament de les riberes dels rius i torrents (a part de les planes, les muntanyes i altres terres), amb l'únic límit que no es podien ocasionar danys als predis cultivats o als qui passessin per allí.⁹⁴

Perquè el mar, les platges, els rius i els torrents poguessin ser utilitzats lliurement pels habitants de Tortosa, els propietaris de les finques riberenques estaven obligats a cedir part de les seves terres en concepte de servitud amb la finalitat de permetre o facilitar dit aprofitament.⁹⁵

Per altra banda, existia el dret de construir molins i banys en el riu Ebre i en altres aigües sempre que fos per a ús propi del propietari. És a dir, la construcció de molins moguts per l'aigua del riu Ebre o d'altres brolladors era lliure i tothom podia utilitzar aquest dret sempre que ho fes en un terreny de la seva propietat.

Massip i Fonollosa, p. 9 i 460-461). Cfr. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 411.

93. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7, i *Costums de Tortosa*, IX, 17, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13 i 409-410, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9 i 460-461). Recordem la carta de poblament del 1149.

94. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18). Dins d'aquest llibre s'inclouen en aquesta disposició, de manera específica, les següents accions: rentar, estendre, mesurar teles, tirar fems o femta, extreure i endur-se'n arena, grava o terra, i fer ges o calç. Així mateix, es podia agafar herba, grana o espart, caçar o agafar nius, sempre que no fossin terrenys de propietat particular (cfr. *Costums de Tortosa*, IX, 16, 8; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 408, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 458). També estava permès fer llenya, explotar pedreres o construir forns (*Costums de Tortosa*, I, 1, 8; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13-14, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9) i dur-hi els ramats a passejar i pasturar (*Costums de Tortosa*, I, 2, 1; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 19-20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 17). Oliver especifica que l'única excepció a aquest aprofitament comú i lliure es troba en els «terrenos cultivados situados a derecha e izquierda del Ebro hasta Amposta, en los cuales nadie puede entrar sin permiso del dueño», ja que en els «terrenos situados desde Amposta hasta el mar, puede entrarse libremente siempre que no se hallen sembrados». Els ramaders havien de respondre dels possibles danys causats pels animals en les terres cultivades indemnitzant els propietaris, a més de pagar la multa corresponent. La legitimació activa per a denunciar aquests danys pertanyia al perjudicat o a qualsevol persona. L'organisme competent per a conèixer la demanda era la Cúria. Una vegada admesa a tràmit la demanda, es prenia jurament al denunciant i s'elegien dos, tres o més ciutadans per a establir l'import de la indemnització «a cuyo pago era condenado el dueño del ganado junto con el del quinto per a la Curia. La multa (*ban*) se distribuía por partes iguales entre la Señoría, el perjudicado y el denunciante» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 414-415).

95. *Costums de Tortosa*, IV, 21, 12 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 203, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 239).

De la mateixa manera, es podien fer sínies, assuts, preses, pesqueres o séquies que facilitessin la presa de l'aigua i el rec d'honors i possessions, sempre que les referides aigües no minvessin ni s'hi causessin perjudicis, ni aquestes en causessin a les propietats.⁹⁶

D'acord amb el caràcter comunal de les aigües, tothom tenia el dret, tal com apuntàvem, de rentar a les riberes dels rius i torrents sense causar danys a les heretats en què aquests es trobessin,⁹⁷ així com la de dur els ramats als abeuradors.⁹⁸ Es permetia l'entrada en finques alienes «desde Amposta hacia abajo», sempre que no estiguessin sembrades, per a utilitzar-ne l'aigua; si estaven cultivades, es necessitava el permís del propietari.⁹⁹ Intuïm certa contradicció, excepte quan es refereix a

96. *Costums de Tortosa*, IX, 13, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 394, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 445). Bienvenido Oliver indica que també es podien fer les obres necessàries per a conservar honors i possessions, «como malecones y ribazos» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 412). De la possibilitat de fer preses en els rius i torrents per a la defensa d'honors i possessions, en parlen els *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18). A prop de Tortosa i al marge esquerre del riu Ebre hi havia un «malecón» en el qual fondejaven els vaixells. Es tractava de «la riba del rec». Segons Oliver, «la riba del rec» fa mèrit als *Costums* per a designar la part del riu Ebre pròxima a la ciutat, on carregaven els vaixells i des de la qual es feien a la vela; era la ribera o el marge del riu compresa entre la bateria de la Torre Llaó o Torrelló i Sant Roc, o sigui, a prop del punt en el qual desemboca «actualmente la gran cloaca anomenada *rech*». Per a arribar a la conclusió anterior, Oliver es basa «en que, según la tradición, el antiguo *rech* desemboca cerca de dicha batería en el paseo llamado hoy de la *Ribera o Plaza de armas*, y en que esta parte de la ribera se designa actualmente con el nombre de *La riba*». Oliver consulta l'etimologia llatina del terme *riba* i precisa, basant-se en aquesta, que «es evidente que debió darse este nombre a la parte de la margen del río en donde se había construido algún malecón u otra obra de defensa que resguardase la ciudad contra las fuerzas de las corrientes». A més, en el Digest es donava el mateix significat a la paraula *ripa*. Per altra banda, en el curs del mateix riu existia un moll de fusta o desembarcador que apareix mencionat en els *Costums de Tortosa* amb el nom de «estaca de riba del rec». Per a fonamentar aquesta opinió Oliver es basa en el fet que «frente al referido sitio de Torre-Llaó existen todavía [en el moment en què Oliver publicava la seva obra, el 1879] varios maderos que se dirigen desde la orilla al centro del cauce, cuyas cabezas se descubren cuando bajan mucho las aguas. Estos maderos forman lo que se designa actualmente con el nombre de *estacada de la riba*, y son indudablemente restos del antiguo muelle o desembarcadero» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. III, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1879, p. 234, n. a i b).

97. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

98. *Costums de Tortosa*, I, 2, 5 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 21, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

99. *Costums de Tortosa*, I, 1, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13-14, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9). Cfr. el que s'ha apuntat abans quant a la interpretació que realitza Bienvenido Oliver de l'expressió «d'Amposta a vayl».

terrenys sembrats, en la declaració que les aigües que naixien en un predi eren propietat del seu amo i ningú no podia entrar-hi ni sortir-ne per a fer ús o agafar-ne l'aigua sense el consentiment del seu propietari. Ara bé, en el moment que l'aigua sortia de la referida heretat, podia aprofitar-la tothom, sempre que no causés danys a altres camps o predis, i el propietari de la finca on naixia l'aigua no podia impedir-ho.¹⁰⁰

Quant al rec, s'establí que les aigües públiques (les emanades d'un riu o una font pública) fossin repartides entre les heretats en funció de la quantitat d'aigua que cada una necessités, excepte si algun propietari aconseguia demostrar que tenia millor dret que els altres. En tot cas, la conducció de les aigües s'havia de fer de forma que no es causessin perjudicis a les finques veïnes.¹⁰¹ Les despeses relatives a dita conducció eren a càrrec dels propietaris que s'aprofitessin de les aigües.¹⁰²

Per a poder utilitzar l'aigua d'un pou o una font aliena, era necessari constituir una servitud específica que atorgués el dret a treure aigua. Una vegada constituïda, el propietari de l'heretat on hi havia el pou o la font havia de permetre l'entrada i la sortida de la seva finca perquè el beneficiat per la servitud hi pogués accedir cada vegada que ho necessités. Si es negava l'exercici d'aquest dret, el perjudicat podia acudir al veguer, qui, amb dos prohoms, es dirigia al predi per a dictar una sentència en la qual es fixava el lloc exacte per on s'havia d'entrar i sortir i que fos més convenient per a ambdues parts.¹⁰³

S'admetia que dos veïns acordessin que un d'ells no obriria cap pou en la seva finca perquè podria assecar el pou del veí. En virtut d'aquest acord s'establí una servitud per a no construir cap pou.¹⁰⁴ *A contrario sensu*, tothom tenia el dret d'obrir un pou o una font en el seu predi sense que el veí pogués impedir-ho al·legant que aquesta acció podria afectar els seus pous minvant-ne el cabal, excepte quan ell hagués renunciat expressament al dret esmentat mitjançant el conveni referit.

100. *Costums de Tortosa*, III, 11, 3 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 128, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 159-160).

101. *Costums de Tortosa*, III, 11, 30 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 140, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 169).

102. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 481.

103. *Costums de Tortosa*, III, 11, 14 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 134, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 164-165). Bienvenido Oliver precisa el caràcter voluntari de la servitud de treure aigua i el caràcter perpetu de la servitud de pas establerta per sentència a favor del qui tenia la de treure aigua (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 483).

104. *Costums de Tortosa*, III, 11, 29 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 139-140, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 169).

Una qüestió distinta era la servitud d'aqüeducte,¹⁰⁵ que podia constituir un veí a favor d'un altre sempre que precisés el lloc exacte de la seva finca on havia de construir-se l'aqüeducte, ja que, en cas contrari, el beneficiat per la servitud podia edificar-lo on volgués.¹⁰⁶ El mateix criteri era aplicable a qualsevol servitud que impliqués l'entrada o la sortida d'una heretat aliena. Quan algú tenia constituïda a favor seu la referida servitud d'aqüeducte amb la finalitat de conduir aigua per al rec des d'una finca aliena fins a la pròpia, també estava facultat per a construir un camí al costat de l'aqüeducte des de la seva finca fins a la finca de la qual procedia l'aigua. A més, tenia el dret de fer les milleres necessàries o les que cregués convenients tant en el camí com en l'aqüeducte, i l'obligació de netejar i mantenir en bon estat l'aqüeducte i les séquies, i de dipositar a prop seu (a les vores) les immundícies,¹⁰⁷ amb la qual cosa s'evitava, indirectament, la contaminació de les aigües.

Més específica respecte a la tutela mediambiental es mostrava la disposició que obligava els propietaris de les finques (honor) a netejar a càrrec seu les séquies i les basses que existissin en la finca i no tinguessin un desguàs, sempre que fos necessari per a evitar que l'aigua es podrís i que les males olors, com a conseqüència de la manca de neteja, contaminessin l'aire i afectessin la salut pública de la ciutat.¹⁰⁸ L'obligació de netejar les séquies, present ja en el dret romà,¹⁰⁹ ha estat

105. Gregorio López puntualitza, citant Azó, que l'aqüeducte és «el derecho de conducir el agua por el fundo ajeno» (Gregorio LÓPEZ, glossa «Por do pasan aguas» *ad Partidas*, III, 31, 4). És a dir, la servitud d'aqüeducte era la facultat d'un particular de travessar terres alienes per a dur l'aigua d'un riu o d'un canal a la seva pròpia finca i s'havia de fer sense causar danys, per a la qual cosa s'adoptaven les mesures oportunes. Sobre l'origen de la institució de l'aqüeducte forçós, vegeu Álvaro d'ORS, *Parerga històrica*, Pamplona, Eunsia, 1997, p. 239-270.

106. *Costums de Tortosa*, III, 11, 7 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 130, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 161). Comenta la servitud d'aqüeducte i les seves servituds accessòries Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 482-483.

107. *Costums de Tortosa*, III, 11, 14 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 134, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 164-165). En les *Partidas*, qui tenia una servitud en un predi aliè per a conduir aigua, havia de mantenir el curs, la séquia o el canal per on passés l'aigua de forma que no el modifiqués ni causés dany al propietari (*Partidas*, III, 31, 4). Entenem que anaven incloses en el manteniment les tasques de reparació necessàries i la neteja. Així, Gregorio López indica que «aquel a quien se debe la servidumbre, está obligado a rehacer y limpiar las acequias por donde pasa el agua». Si l'aqüeducte era públic, l'obligació de la neteja corresponia de manera proporcional a tots els posseïdors de les terres per on passés (Gregorio LÓPEZ, glossa «El cauze» *ad Partidas*, III, 31, 4).

108. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 426, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478).

109. El dret romà prohibia que s'intentés impedir violentament la neteja i la reparació de séquies, canals coberts o preses per les quals corria l'aigua (D. 43, 21, 1 pr. - Ulp., 70 *ad ed.*), prohibició que es feia extensiva a les fonts (D., 43, 22, 1, 6, 7 i 8 - Ulp., 70 *ad ed.*) i als pous, els llacs i les piscines (D., 43, 22, 1, 10 - Ulp., 70 *ad ed.*).

una constant en els furs medievals castellans.¹¹⁰ S'acostumava a regular de forma minuciosa per la seva importància per a la viabilitat de les séquies,¹¹¹ més que no

110. El Fur de Molina de Aragón del 1154 establia l'obligació de netejar les séquies cada vegada que fos necessari i, com a mínim, dues vegades l'any (Fuero de Molina, 30, a Julián HURTADO DE MOLINA DELGADO, *Delitos y penas en los fueros de Córdoba y Molina*, Còrdova, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba i Ilustre Sociedad Andaluza de Estudios Histórico-Jurídicos, 2003, p. 378). El Fur de Béjar recollia el deure de netejar les vores de les séquies, que corresponia al seu propietari, el qual era sancionat amb dos maravedís per cada setmana que no ho fes (Fuero de Béjar, 196; edició de Juan Gutiérrez Cuadrado, p. 69). Això mateix disposaven el Fur de Cuenca, VIII, 12 (edició de Rafael de UREÑA i SMENJAUD, *Fuero de Cuenca (formas primordial y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del Fuero de Iznatoraf)*, Madrid, 1935) i el Fur d'Andújar, 150 (edició d'Emiliano GONZÁLEZ DÍEZ i Félix MARTÍNEZ LORENTE, *Fuero de Andújar: Estudio y edición*, Andújar (Jaén), Fundación Lázaro Galdiano, 2006, p. 111). En el Fur de Sòria la multa s'imposava per dies: dos maravedís diaris fins que es netegessin els límits de les séquies (Fuero de Soria, 265, a *Fueros castellanos de Soria y Alcalá de Henares*, edició i estudi de Galo Sánchez Sánchez, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1919, p. 96).

111. Teira Vilar precisa que el conjunt normatiu de les diverses zones peninsulars no ofereix diferències de principi pel que fa a la regulació de la neteja, «monda» o «escombre» de les séquies, la qual cosa impedeix que es donin «variantes comarcales de índole secundaria» (Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 185 i, quant a la construcció i reparació de séquies, p. 185-226). Major interès té l'examen que efectua sobre la neteja de les séquies en les p. 226-242. Atribueix la necessitat d'aquesta neteja al «simple discurrir» de l'aigua, a la sedimentació dels productes que arrossega i al creixement de la vegetació. El «escombre» o «limpias» seria «la función de simple conservación de los conductos ("acequias, brazales y clamors")», consistente en mantenir el conjunto de la red, llibre de sediments, arrastres i plantes, i apto, por tanto, para la prestación última del servicio a que se destina» (p. 227). No obstant això, amb el pas del temps s'incloueren en la funció d'«escombre» altres elements, com l'obligació de «mantener las dimensiones de los conductos tanto en anchura cuanto en profundidad», i per això «se señalizaban los límites exteriores de las acequias colocando hitos hasta los que se debía llegar en la limpieza» (p. 233). A més, en les operacions materials de treure els llots i els residus s'havien de retocar les vores per a no perjudicar el veí. El «lodo y ruinas no podían echarse a los caminos públicos, debiendo colocarse en los cajeros o márgenes si era posible, pero siempre con el menor daño posible» (p. 234 i 317-318). Teira es deté en la direcció i gestió d'aquesta activitat de neteja, que radicava bàsicament en la ciutat, encara que existien controvèrsies sobre el seu exercici (p. 228-229), el sistema obligacional o les càrregues, que depenien de l'existència o no de població (p. 230-237), i la forma utilitzada per a la seva exercitació, en concret el moment en el qual havia d'efectuar-se (p. 237-242). El mandat de la neteja es feia públic mitjançant un pregó i a través de cartes dirigides als batlles de les localitats afectades (p. 239). Per altra banda, la «realización de las limpieas se exige de forma imperativa a toda persona individual o colectiva sujeta al deber de efectuarlas, y este deber se impone con carácter obligatorio a los particulares, en cuanto son colindantes de brazales y conductos menores en todo caso, y también respecto a las acequias principales por lo que a tramos determinados se refiere». Estem, doncs, davant d'una norma de policia en sentit estricte. Teira no diu res sobre la possible contaminació que ocasionava la falta de neteja. Tan sols parla de la necessitat de vigilar les condicions sanitàries de l'aigua quan aquesta es destina al consum humà i de salvaguardar la seva «potabilidad» prohibint «echar residuos y productos perniciosos a las acequias» i a les fonts de la ciutat (p. 304 i 326). Respecte a les fonts, Manuel Riu especifica que solien estar cobertes amb una

pas per a garantir la salubritat de l'aigua, encara que aquest objectiu s'aconseguia indirectament.

Precisament, prenent com a base l'interès dels *Costums de Tortosa* per la neteja de les aigües, no deixa de sorprendre'ns que es disposés que la carn corrompuda o malaltissa havia de ser llençada a la séquia,¹¹² acció que podia resultar contaminant. En aquest cas, l'interès per la salut humana i perquè la carn reunís les condicions sanitàries necessàries per a la seva venda i el seu consum, es posava per sobre de la protecció de la salubritat de les aigües.

Els *Costums de Tortosa* dediquen una rúbrica completa a les clavegueres¹¹³ o claveguerons, és a dir, les canals destinades a donar sortida a les aigües immundes i, en general, als desguassos. La servitud de desguàs consistia en el «derecho a arrojar las aguas sobrantes de un predio sobre el del vecino», i en aquest sentit els

volta de pedra per a evitar l'evaporació i garantir la salubritat de l'aigua (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 46). Ruiz-Funes García al·ludeix al «problema higiènic» i al risc d'inundació per a justificar la necessitat de netejar les séquies murcianes (Mariano RUIZ-FUNES GARCÍA, *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Murcia*, reimpressió amb pròleg de Joaquín Cerdá Ruiz-Funes, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio, 1983, p. 141).

112. *Costums de Tortosa*, IX, 16, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 406, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478). Bienvenido Oliver aclareix que el lloc indicat per a llençar les deixalles era el canal de l'Ebre (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 224).

113. Quant al significat del terme *claveguera*, Isidor de Sevilla, *Cloacae dictae quod his percitantur aquae*, indica que les primeres clavegueres que hi hagué a Roma les construí Tarquini Prisc perquè quan hi hagués una inundació a conseqüència de les pluges l'aigua sortís a través seu per a evitar riudes que erosionarien els paviments de la ciutat (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 2, 25, edició bilingüe de J. Oroz i M. A. Marcos, 2a ed., vol. II, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1994, p. 230-231). El capítol XIV del *Prontuario* de Poncio Cabanach s'atura en les clavegueres, que defineix com els conductes subterranis on es descarreguen les immundícies. Afirmar que en l'antiguitat la neteja a les ciutats, sobretot les més poblades, no devia ser fàcil sense clavegueres. També recorda la claveguera major de Roma i apunta que la va començar Tarquini el Vell i l'acabà Tarquini el Superb. Per a la seva construcció, a causa de les seves grans dimensions, fou necessari foradar muntanyes i fer una volta en gran part de la ciutat. Estava tan ben feta que el pas de les immundícies durant set-cents anys no hi causà cap dany. Cabanach considera que les clavegueres públiques de Barcelona són tan antigues que és possible que procedeixin de l'època dels Escipions romans. La seva capacitat és tal «que por algunos puede andar un hombre armado con un caballo baxo de tierra» i resulten «tan útiles, que comunicándose con ellos los conductos de las casas e introduciéndose en los mismos las aguas pluviales por todas las calles de la ciudad, que son cóncavas, corren las inmundicias hasta el mar, lo que la hace limpia y saludable» (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 94-97). Respecte a la conducció de les aigües fecals en el dret hispanomusulmà, existia una detallada reglamentació sobre la construcció de latrines i la canalització d'immundícies, ja que la neteja de l'aigua era competència de les autoritats públiques i de la comunitat en el seu conjunt. Les latrines no podien construir-se en els marges dels rius (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 341-342, 350 i 368-369).

Costums distingien entre les aigües de pluja i les que ja havien tingut un ús domèstic.¹¹⁴ Respecte a aquestes últimes, s'establia que tothom podia fer una claveguera, un embornal o un albelló a casa seva, i a càrrec seu, en el lloc que cregués més convenient, segons la seva voluntat, per a conduir aquestes aigües sota terra per la via pública fins al canal, la barbacana o el tancat, per tal que no ocasionés perjudicis a altres cases o clavegueres o als seus propietaris.¹¹⁵ Els desguassos fets a la via pública podien ser utilitzats per qualsevol persona si abonava la part corresponent de les despeses de construcció a qui els va fer. Aquest ús havia de tenir lloc sense causar danys i havia de permetre que es fessin les millores oportunes.¹¹⁶ Amb la intenció de garantir la salut pública i, per tant, protegir el medi ambient, es disposava l'obligació de netejar les clavegueres, els embornals i els albellons, perquè les «suciedades» podien ocasionar olors pestilents i «muchos males» (malalties).¹¹⁷ El saneja-

114. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 495. Oliver inclou aquesta servitud entre les urbanes i situa la d'aqüeducte i les seves accessòries entre les rústiques.

115. *Costums de Tortosa*, III, 10, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 126, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Bienvenido Oliver parla de la barbacana de la Suda i interpreta que «valladar» es refereix a la «cloaca mes-tra» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 495). Cabanach afirma també que tothom podia fer un clavegueró en el seu terreny i descarregar l'aigua d'aquest a la via pública, sempre que no la deteriorés, no la fes més estreta, ni n'obstaculitzés el trànsit (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 94-95). Aquesta idea estava present en el dret romà (D., 43, 8, 2, 26 - Ulp., 68 ad ed.).

116. *Costums de Tortosa*, III, 10, 3 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Amb bon criteri, Oliver entén que la norma estableix una «servidumbre de desagüe a los dueños de cloacas, atajeas o arbollos construidos bajo la vía pública a favor de los dueños de las casas limítrofes, los cuales pueden dar salida a sus aguas por dichos conductos libremente y sin obstáculo» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 497).

117. *Costums de Tortosa*, III, 10, 2 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Cabanach manifesta preocupació mediambiental quan refereix que les «exalaciones o vapores que se elevan de los albañares» podrien contaminar no sols les cases veïnes, sinó tota la ciutat, i per aquest motiu, en interès de la salut pública, els albellons havien d'estar perfectament nets i sanejats. Cabanach precisa que, en tot cas, la neteja d'aquests conductes s'havia de fer de nit, llevat que per circumstàncies excepcionals calgués fer-ho de dia per a evitar que les males olors contaminessin l'aire (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 95-96). Sobre la claveguera com un dels principals factors contaminants i la relació entre claveguera i salubritat, vegeu Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, vol. I, *Il ruolo di Labeone*, Milà, Giuffrè, 1990, p. 114-115 i 115-118, on analitza de manera detallada el problema de l'evacuació de residus, per al qual la claveguera era una «solució». Segons Fedeli, un problema generalitzat en el món antic fou l'eliminació dels residus orgànics. El sistema de sanejament era rudimentari i de vegades inexistent a les grans ciutats. Mentre que els grecs estaven més preocupats per la bellesa dels seus nuclis urbans, els romans, més pràctics i eficients, s'havien encarregat

ment i la conservació de les clavegueres i dels sistemes de desguàs tenien un paper fonamental en la prevenció de la contaminació de les aigües netes, les quals s'havien de mantenir separades de les fecals, a part que permetien evitar olors fèrides.¹¹⁸

de construir carreteres, aqüeductes i clavegueres. Les deficiències en el sistema de clavegueram foren una de les principals fonts de contaminació (Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 67).

118. Ja en l'ordenament jurídic romà es concedia importància a la neteja i la reparació de canals i clavegueres, i no s'admetia la denúncia d'obra nova perquè es donava prioritat a la salut i la seguretat públiques (D., 39, 1, 5, 11 - Ulp., 52 *ad ed.*). La idea subjacent en aquest passatge és la utilitat pública, és a dir, es protegien uns interessos superiors als particulars i per aquest motiu es permetien les obres i no s'admetia la denúncia (Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, p. 93, n. 289, i p. 96-97, 122-123 i 130-131). En aquesta línia, hi havia un interdicte que tractava de garantir la reparació i la neteja de les clavegueres particulars i prohibia que s'usés la violència per a impedir aquestes tasques. Es tractava de l'interdicte «De cloacis» (D., 43, 23, 1, pr. - Ulp., 71 *ad ed.*). Quant a les clavegueres públiques, s'intentava evitar que es fessin o s'hi introduïssin coses indesitjades que poguessin danyar-les o deteriorar-les; si això passava, havia de restituir-les al seu estat originari, en virtut del referit interdicte, el particular que les hagués espatllat, és a dir, es prohibia qualsevol *facere* o *immittere* en les clavegueres públiques (D., 43, 23, 1, 15 i 16 - Ulp., 71 *ad ed.*). Sobre la facultat de qualsevol persona que la seva claveguera privada desguassés en la pública sense que els veïns poguessin impedir-ho (D., 43, 23, 1, 9 - Ulp., 71 *ad ed.*), vegeu Justo GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, p. 24 i 131; García assenyala que a la ciutat es reconeixia el dret de qualsevol propietari de col·locar, «bajo las casas vecinas, los tubos de conducción de las aguas residuales hasta darles salida en la vía pública». Es tractava d'un dret ubicat en les relacions de veïnatge que limitava el dret de propietat, encara que entre els motius d'aquesta restricció figurava la salut pública. Tanmateix, com hem indicat, aquest dret no es podia exercir si es causava dany en la via pública, o sigui, si en introduir la claveguera en la via aquesta es feia menys practicable (D., 43, 8, 2, 26 - Ulp., 68 *ad ed.*) o si la pestilència era insuportable (D., 43, 8, 2, 29 - Ulp., 68 *ad ed.*). Estem, en paraules de García Sánchez, davant un límit imposat per la coexistència social (p. 142). Per a Jiménez Salcedo, es defensava l'interès general de la comunitat per damunt dels interessos d'un propietari en particular, i el criteri de la necessitat social resultava evident perquè «el uso y goce de los lugares públicos es general y socialmente necesario», de forma que es limitava el dret dels propietaris quan el seu exercici es realitzés «en detrimento de la satisfacción de las necesidades comúnmente reconocidas de usar y disfrutar los lugares y las vías públicas» (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad*). En tot cas, la finalitat de la protecció interdictal era, basant-se en raons d'utilitat pública, evitar pestilències que posessin en risc la salubritat i la seguretat de les ciutats, ja que les immundícies de les clavegueres provocaven males olors i la ruïna (D., 43, 23, 1, 2 - Ulp., 71 *ad ed.* i D., 43, 23, 1, 7 - Ulp., 71 *ad ed.*). Parla de «tutela interdictal de la higiene» Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 210. Fins i tot s'admetia l'entrada en una finca aliena i trencar-ne el paviment, si era necessari per a netejar la claveguera (i suposem que per a reparar-la), sempre que es restauressin els possibles danys (D. 43, 23, 1, 12 - Ulp., 71 *ad ed.*) i es prestés caució en tal sentit (D. 43, 23, 1, 14 - Ulp., 71 *ad ed.*), i no era possible la denúncia (D. 43, 23, 1, 13 - Ulp., 71 *ad ed.*). Amb inspiració en el dret romà, les *Partidas* consideraven la reparació i neteja de les séquies i canonades, tant de les cases com de les heretats, activitats que havien de quedar garantides encara que causessin males olors als veïns o altres molèsties derivades de l'activitat mateixa, com la presència de pedres, totxos o terra. És a dir, malgrat els inconvenients, ningú no podia impedir aquests treballs, perquè afavorien la salut de la població, per la qual calia vetllar davant de tot, ja que les emanacions com a conseqüència de la falta de sanejament

Quant a l'evacuació de les aigües pluvials, cada propietari tenia dret a llençar-les a la via pública si ho feia a través de la seva finca, i no de la d'un altre, i de forma que no es causessin danys a la referida via ni a cap persona.¹¹⁹ Els canals construïts expressament per a conduir l'aigua de la pluja cap al carrer podien tenir les mides que el propietari estimés necessari, sempre que l'aigua no caigués més enllà del mig de la via i que el seu emplaçament no perjudiqués els veïns del mateix carrer.¹²⁰

No podem obviar que la preocupació per la higiene era una constant en les ordenances municipals. La majoria contenien principis i regles orientades a garantir la salut pública dels habitants de la localitat. Es tractava de normes relacionades amb la neteja dels carrers i, en particular, amb l'aigua dirigida al consum, en especial el control i la garantia del seu subministrament col·lectiu. Així, es prohibia que els animals s'apropessin i beguessin a les fonts destinades al consum humà. Respecte a les aigües residuals, en general no es permetien accions com llençar les aigües brutes o rentar als carrers. La sanció per aquest tipus d'actuacions solia ser pecuniària. També es consideraven treballs concrets de neteja i condicionament de

resultaven nocives. En tot cas, els qui realitzaven aquestes tasques de neteja havien de vigilar que, una vegada concloses, tot quedés com estava abans i no es perjudicessin els drets dels altres (*Partidas*, III, 32, 7). El *Prontuario* de Cabanach també recull la possibilitat d'entrar en una casa aliena i trencar el paviment per a netejar i reparar l'embornal, si era necessari, sempre que es reparés el dany. Es remunta al dret romà i refereix la interdicció de llençar coses a les clavegueres públiques que poguessin deteriorar-les (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 95).

119. *Costums de Tortosa*, III, 10, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Oliver aclareix que la servitud d'aigües pluvials sols s'estableix legalment sobre la via pública, de forma que «para que los predios particulares la sufran es preciso un título en que conste el consentimiento del predio sirviente» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 497). Per a Martínez Almira, els *Costums de Tortosa* estableixen que les «aguas del cielo que caen sobre las terrazas de los domicilios particulares —y que puedan llegar a las calles comunales—, deberán ser canalizadas por cuenta del propietario de la casa que las reciba, y nunca por cuenta de terceros, y además procurará que estas obras no provoquen perjuicio alguno a otros vecinos ni a las vías de tránsito» (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 346).

120. *Costums de Tortosa*, III, 11, 22 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 138, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 168). Per al dret hispanomusulmà, l'aigua de la pluja (destinada bàsicament al consum humà) es considerava «un beneficio del cielo» i un bé de la comunitat, susceptible d'aprofitament per tothom, segons les normes. La seva protecció competia a tots, de manera que es castigava especialment rentar en aquestes aigües, perquè s'embrutava, o «canalizar aguas fecales por los mismos espacios por donde discurren las aguas de lluvia canalizadas». En conseqüència, les séquies i canalitzacions d'aigua també havien de mantenir-se netes (cfr. M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 346-347). Quant a les obres per a un adequat repartiment i canalització de l'aigua de pluja, els perjudicis que aquestes operacions podien causar a les finques veïnes i els requisits per a interposar una demanda, vegeu M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 347-348.

canals i lleres d'aigües. Entre aquestes ordenances es trobaven, per exemple, les de Barcelona del 1301.¹²¹

Pel que fa al dret territorial, els *Usatges* establien que les aigües corrents i les fonts vives, i també els camins i les vies públiques, les pastures, les selves, els prats, els monts i les roques, pertanyien al sobirà (*potestas*), però no perquè els tingués en alou, sinó perquè fossin aprofitats pels pobles sense obstacle i sense haver de pres-tar cap servei a canvi.¹²² El dret de concedir l'aigua per al rec i altres usos es consi-derava una regalia menor,¹²³ i perquè pogués ser utilitzada era necessari que ho autoritzés el rei o algú a qui aquest hagués alienat el domini de dita aigüa.¹²⁴ Per altra banda, no es permetia desviar el curs de l'aigua de la séquia que anava als mo-lins de Barcelona, i aquesta acció es castigava, cada vegada que es fes, amb una pena pecuniària de cent unces d'or per al príncep. Si algú ho feia de forma oculta per a regar, havia d'abonar tres unces d'or per al príncep per cada vegada que ho fes.¹²⁵

121. Cfr. Montserrat BAJET ROYO, «Aspectes de la normativa municipal que tenen el paper d'instruments d'organització de la convivència veïnal (s. XIII-XIV)», a *VII Centenari dels Costums d'Orta (1296-1996): Actes de les Jornades d'Estudi (Orta, 25-27 octubre 1996)*, p. 269-281, esp. p. 278-279. Bajet apunta també les Ordenances de Valls (1299-1325) i les de Sant Celoni (1370).

122. *Usatges*, 68 (us. 72-73) (ed. de Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, p. 106-107) i *Usatges*, 72 (Ferran VALLS i TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, amb pròleg de Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez, Barcelona, PPU, 1984, p. 92, i *Usatges de Barcelona, editats amb una introducció per Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1913, p. 30-31). Es recull a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 3, 1, p. 248, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 88v, p. 252 de l'ed. anastàtica. Cfr. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8, comentat abans. Vegeu Antoni M. UDINA i ABELLÓ, «Els Usatges de Barcelona», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 75-84, i *Comentaria Jacobi de Marquilles super usaticis Barchinonae*, Barcelona, 1505.

123. Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 43.

124. Pedro Nolasco VIVES i CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*, vol. I, 2a ed., corregida i augmentada, Madrid i Barcelona, Impremta de Emilio Font i Librería del Plus Ultra, 1861, 2 vol., p. 260, n. 5 (2a ed. facs.: amb notes de Ferran Badosa i Coll i estudi introductori de Joan Egea i Fernández, Barcelona, Parlament de Catalunya i Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2010, p. 266). Vives indica que el rei «en el artículo 41 del Decreto de Nueva Planta, Ley 1, tit. 9, lib. 5 de la Novísima se reservó todas las regalías mayores y menores; pero añadió que si alguna comunidad o persona particular tuviere alguna pretensión, se le haría justicia oyendo a sus fiscales» (p. 261 i p. 267 de la 2a ed. facsímil).

125. *Usatges*, 69 (us. 74) (ed. de Joan Bastardas, p. 106) i *Usatges*, 74 (edició de Ferran Valls i Taberner, p. 92, i edició de Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner, p. 31). Es troba també a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 1, p. 249, i a *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 161v, p. 400 de l'ed. anastàtica (s'inclou en el llibre IX, dedicat al dret penal).

En un altre ordre de coses, la Pragmàtica de Jaume I de 5 de setembre de 1243 prohibia edificar a la ribera de Barcelona, la qual quedava per a ús comú amb la finalitat de construir-hi naus.¹²⁶

Pere II el Gran (Pere III d'Aragó), en les Corts de Barcelona de 1283, segons el capítol de cort 44, ordenava que l'aprofitament de llenya, pastures i aigües dels castells o els termes d'aquests es fes com antigament s'acostumava, i si algú feia mal ús d'aquestes coses, rebia el càstig oportú.¹²⁷

Ja a l'edat moderna, Felip I (Felip II d'Espanya), en els capítols de cort 28-36 de les Corts de Montsó del 1585,¹²⁸ es preocupava de la conservació dels camins, les séquies, els conductes d'aigua o els marges dels rius de tot el Principat, amb pretensions de generalitat, i de les conseqüències negatives de deixar-los abandonats, entre les quals hi havia les repercussions en el medi ambient i en la salut general de la població.¹²⁹ El capítol de cort 28 comença amb una reflexió de clar

126. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IX, 12, 1, p. 183, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 310v-311r, p. 708-709 de l'ed. anastàtica.

127. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 3, 1, p. 248, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 88v-89r, p. 252-523 de l'ed. anastàtica.

128. Cfr. *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar. Procés familiar del Braç Reial*, edició a cura de Josep M. Bringué i Portella, Pere Gifré i Ribas, Gerard Marí i Brull, Miquel Pérez Latre i Joan Pons i Alzina, i coordinació i introducció a cura d'Eva Serra i Puig, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2001.

129. El príncep Felip, com a lloctinent general de Carles I, en les segones Corts de Montsó del 1553, capítol de cort 21, disposava la conservació de la séquia concreta, la de Tuïr, al comtat de Rosselló, i imposava una pena de deu lliures a tothom que agafés aigua o regués amb l'aigua de dita séquia. Eren el procurador reial, el seu lloctinent o el seu assessor els encarregats d'executar la sanció, en un procediment sumari sense necessitat d'intervenció judicial, com si es tractés d'un deute real o fiscal. L'execució havia de tenir lloc en el termini de sis dies des que es feia el requeriment de pagament. Transcorreguts els sis dies, es recorria al batlle general de Barcelona, que duïa a terme una execució rigorosa com a deute fiscal sense distinció de persones. En cas de negligència del procurador reial del Rosselló a l'hora d'administrar justícia en aquesta matèria, els de Tuïr podien acudir al governador del Rosselló o al batlle general de Catalunya (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 1, p. 249). En el capítol de cort 102 de les Corts de Montsó del 1585 s'establia, a més, que els que tenien el dret d'usar per al rec les séquies de Lleida, Puigcerdà, Tuïr o alguna altra, després d'haver regat les seves heretats havien de tornar l'aigua a dites séquies i havien de tancar la corresponent obertura per la qual sortia l'aigua, sense cap frau. Qui no complís el que es disposava, seria sancionat amb una pena de trenta sous la primera vegada, tres lliures la segona i cinc lliures la tercera. Aquesta quantitat es distribuïa en tres parts: una per a l'oficial executant, una altra per al denunciament i l'última per a l'administració de les referides séquies. Es prohibia fer en les mencionades séquies més sagnadors dels ja existents. A més, s'obligava a netejar les séquies i els sagnadors, i qui no ho fes s'hauria de fer càrrec de les despeses després de verificar-ho els governadors, administradors o senyors de les séquies (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 11, p. 252. Cfr. *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar*, p. 582).

contingut mediambiental sobre com l'experiència havia demostrat que eren molts els danys ocasionats al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya, i en la salut pública general, per l'abandonament dels cultius o per les infeccions a causa de la contaminació derivada de la falta de neteja de les aigües estancades. Si els rierols i séquies estan en bon estat i nets, com correspon, les aigües no s'infectaran. Els perjudicats per aquesta situació no eren solament els propietaris (terratinents, senyors, eclesiàstics), sinó el conjunt de la població del Principat i els comtats, els quals es podrien abastir a les seves cases amb comoditat i de manera immediata si dita contaminació no s'hagués produït. Per aquestes raons, es disposà que, en el termini d'un any a comptar des del termini de les Corts, les ciutats, viles i parròquies afectades havien d'eleger cinc persones hàbils i expertes en la matèria que s'encarregarien d'examinar l'estat en què es trobessin els esmentats rierols, séquies, camins i desguassos en general, analitzar els seus defectes i decidir exactament què s'havia de fer i en quina zona s'havia d'actuar perquè les aigües correguessin millor. Tindrien el termini d'un mes des de la seva elecció per a presentar per escrit davant d'un notari el resultat de la seva inspecció, i havien de prestar jurament que la seva decisió seria la millor i la més convenient i que repercutiria en benefici de la població.¹³⁰ El següent capítol de cort establí la subhasta pública, durant tres diumenges o dies de festa, en la mateixa vila i en la més pròxima, de les obres necessàries per a la reparació, la neteja i el manteniment, segons l'informe dels experts. S'havia de tenir en compte que, quan en el mateix any no es pogués fer tot el que estava previst, primer es faria el que fos més urgent i es pagaria per obres finalitzades.¹³¹ Amb l'objectiu d'avançar el diner necessari per a les obres, en el capítol de cort 30 es permetia als jurats, cònsols i prohoms fixar censos, i tots els terratinents i habitants de la parròquia (encara que no haguessin signat tots, sinó sols la major part) estaven obligats a la seva prestació.¹³² Talment, per a fer front a altres despeses i al pagament de pensions, salaris i dietes, es podien imposar tots els «veintenos y cuarentenos» que els cònsols, jurats i prohoms, amb el seu consell, creguessin necessaris sobre els fruits de les terres que hi hagués dins de la parròquia, amb independència que pertanyessin a eclesiàstics, nobles, militars, plebeus o qualsevol altra classe de persones, i era possible retenir, per part dels terratinents i a voluntat del seu senyor i jutge ordinari, la vigèsima o quadragèsima part respectiva del delme, la primícia, la tasca o altres drets que s'haguessin de pagar a persones eclesiàstiques, seculars, nobles o plebees, ja que, amb la referida retenció, els beneficis que havien d'obtenir en les seves rendes gràcies a les

130. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 2, p. 249-250.

131. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 3, p. 250.

132. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 4, p. 250.

séquies i els rierols serien molt majors.¹³³ Segons el capítol de cort 32, si un propietari deixava de cultivar les terres per a no pagar l'esmentat «veinteno o cuarenteno», se li exigia la part equivalent de les terres que podien regar-se i beneficiar-se dels rierols i les séquies, segons el parer d'uns experts que les taxarien, fossin de nobles, eclesiàstics o plebeus, i aquest fet podia ser executat pel jutge ordinari;¹³⁴ després aquestes terres serien arrendades cada any el segon diumenge després de la Pasqua de Resurrecció.¹³⁵ El capítol de cort 34 permetia donar una nova direcció a les séquies i els canals, encara que fos travessant les terres d'un altre propietari, amb independència de la seva condició i sempre que es paguessin amb caràcter previ els danys que s'ocasionessin. Per a això, s'exigia el judici de dues persones expertes que havien de determinar que la nova direcció afavoria el desguàs: una era elegida pels jurats o prohoms de la parròquia, i l'altra, pel propietari de les terres. En cas de discòrdia, decidia el jutge ordinari.¹³⁶ Per a garantir el manteniment de les tasques de neteja i reparació realitzades, se sotmetia a subhasta la conservació de les obres, immediatament després de finalitzades i rebudes pels cònsols i prohoms, durant tres diumenges o dies festius, i el preu es repartia entre totes les terres afectades, fossin o no cultivades, segons el parer dels cònsols i dels experts elegits per ells,¹³⁷ els quals, si morien o en cas d'impediment, eren substituïts per uns altres.¹³⁸ Felip II (Felip III d'Espanya), en les primeres Corts de Barcelona del 1599, imposà en el capítol de cort 30 que els pagaments de les referides obres podien instar-se com si es tractés de deutes fiscals davant dels ordinaris del lloc, la vila o el terme on es fessin les tasques de conservació o desviació de les séquies, sense que calgués recórrer, per a la seva execució, ni al batlle general ni al seu lloctinent.¹³⁹

Quant a la pesca, en el capítol de cort 28 de les Corts de Barcelona del 1564 Felip I (Felip II d'Espanya) disposà que, en el Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya, cap persona, amb independència del seu estament o la

133. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 5, p. 250-251. Es tracta del capítol de cort 31.

134. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 6, p. 251.

135. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 7, p. 251. Es tracta del capítol de cort 33.

136. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 8, p. 251-252.

137. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 9, p. 252. Es tracta del capítol de cort 35.

138. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 10, p. 252. Es tracta del capítol de cort 36. Vives aclareix que, des del 1716, cap d'aquestes disposicions no era d'aplicació, per una banda perquè no es podien fer derrames sense llicència reial, i per l'altra perquè, com que les regalies estaven reservades al rei, no era possible variar l'ús de les aigües sense coneixement del Reial Patrimoni. A més, les noves ordres sobre camins públics establien l'obligació de tots de contribuir a les obres públiques (Pedro Nolasco VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña*, p. 264, n. 2; p. 270 de la 2a ed. facsímil).

139. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 12, p. 252.

seva condició, podia pescar truites a les ribes o els torrents en l'època de la posta per cap mitjà, ni directe ni indirecte. La finalitat era protegir l'espècie però amb la intenció de garantir l'alimentació de la població en moments d'escassetat, més que no pas tutelar la riquesa piscícola. L'incompliment d'aquesta disposició es castigava amb penes imposades arbitràriament pels administradors de les ciutats, viles i localitats on tingués lloc la pesca. Al mateix temps, s'intentava posar fi als abusos de poder a l'hora de concedir llicències, que no podrien ser donades pel veguer, sinó que requerien l'aprovació de tot el consell. En general, es prohibia utilitzar per a la pesca, en qualsevol època de l'any, «cals», «turpa» o «otras cosas» que poguessin matar truites o altres peces.¹⁴⁰ En el capítol de cort 18 de les Corts de Montsó del 1585, el mateix monarca precisava que l'època de la posta s'estenia des de l'1 de desembre fins al carnaval i que en cap moment no es podia pescar amb xarxa ni aquesta podia ser feta de manera que hi quedessin atrapades truites amb un pes inferior a tres unces. La multa que es fixava per cada vegada que s'incomplia la norma era de deu lliures, la meitat de les quals es destinava a l'oficial executant i l'altra meitat, a qui hagués presentat la denúncia.¹⁴¹

En el capítol de cort 68 de les primeres Corts de Barcelona del 1702, presidides per Felip IV (Felip V d'Espanya), els consellers presentaren una súplica al rei en la qual li recordaven que la confraria de pescadors pescava en els mars adjacents a la ciutat de Barcelona amb dos gànguils, un de propi de la confraria i un altre al servei dels lloctinents de Sa Majestat; tanmateix, com que la ciutat incloïa nombrosos pobles, convents, cases religioses i molts que anaven i venien, l'abastiment de les provisions necessàries era escàs. En especial, sentien aquesta falta els soldats de les guarnicions de la ciutat i els que pertanyien a la guàrdia reial. Per a remeiar aquesta falta, els consellers demanaven al rei autorització perquè els ciutadans poguessin pescar amb dos gànguils més, així com la facultat que fossin els consellers els qui concedissin les autoritzacions oportunes per a la pesca amb els esmentats mitjans als pescadors que estimessin més convenients, i els prohibissin la referida pesca quan fos necessari.¹⁴² El gànguil era una modalitat de pesca d'arrossegament amb una malla molt estreta que, segons la confraria de pescadors de Barcelona i encara que ells la utilitzaven, podia causar danys a la riquesa piscícola, perquè afectava les cries i era perjudicial per als peixos. Per aquest motiu, els membres de la confraria s'oposaven a la sol·licitud.¹⁴³

140. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 3, p. 253.

141. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 4, p. 253.

142. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 5, p. 255.

143. Cfr. Pere VOLTES I BOU, *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, tom I, Barcelona, Ayuntamiento de Barcelona i CSIC, 1963, p. 50.

No obstant això, davant l'escassetat de peixos, el consegüent augment dels preus i la necessitat de buscar alguna solució per a abastir els mercats d'aquest producte, la petició tornà a reiterar-se en el capítol de cort 39 de les Corts del 1706. Malgrat les protestes i la nova oposició de la Confraria de Pescadors, es permeté que la ciutat instal·lés dos gànguils addicionals per a pescar en el mar adjacent a la ciutat i que fossin els consellers de Barcelona els encarregats d'atorgar les llicències de pesca per a la seva utilització a canvi del pagament dels drets oportuns.¹⁴⁴

144. *Constituciones, Capitols, y Actes de Cort, fetas, y atorgats, per la S.C.R. Magestat del rey Nostre senyor Don Carlos III, rey de Castilla, de Aragón, Comte de Barcelona, en la Cort celebrá als cathalans en la Ciutat de Barcelona, en la Casa de la Deputació del General de Cathalunya, en lo any de 1706*, Barcelona, 1706, p. 94.

PRECEDENTS DE LA LEGISLACIÓ MEDIAMBIENTAL. REPRESSIÓ PENAL I PREVENCIÓ URBANÍSTICA DELS DANYS PRODUÏTS PEL FOC EN ALGUNES FONTS DEL DRET APLICADES A CATALUNYA DURANT L'EDAT MITJANA¹

María Encarnación Gómez Rojo
Universitat de Màlaga

Resum

Presentem una exposició succinta de la història jurídica dels danys produïts pel foc a l'edat mitjana des d'un punt de vista penal i urbanístic, on es porten a col·locació precedents de preocupació mediambiental continguts en les fonts de l'edat antiga i es tracta d'entroncar-les amb les normes sobre l'incendi incloses en les principals fonts catalanes territorials i locals del període medieval.

Paraules clau: medi ambient, danys, foc, incendi, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRECEDENTES DE LA LEGISLACIÓN MEDIOAMBIENTAL. REPRESIÓN PENAL Y PREVENCIÓN URBANÍSTICA DE LOS DAÑOS PRODUCIDOS POR EL FUEGO EN ALGUNAS FUENTES DEL DERECHO APLICADAS EN CATALUÑA DURANTE LA EDAD MEDIA

Resumen

Presentamos una exposición sucinta de la historia jurídica de los daños producidos por el fuego en la edad media desde un punto de vista penal y urbanístico, donde se traen a

1. Aquest treball s'ha realitzat en el si dels següents projectes: 1) projecte d'I+D «ECOSISTEMA: Espacio Único de SISTEMas de Información Ontológica y TESaurus sobre el Medio Ambiente. ECOTURISMO» (ref.: FFI2008-06080-C03-03); 2) projecte d'investigació d'excel·lència en equips d'investigació andalusos de les universitats públiques i organismes d'investigació d'Andalusia «Acción urbanizadora y derecho urbanístico romano: ordenación del territorio, urbanismo, vivienda y medio ambiente» (ref.: P08-SEJ-3923), i 3) projecte d'investigació d'excel·lència en equips d'investigació andalusos de les universitats públiques i organismes d'investigació d'Andalusia «Derecho europeo uniforme de contratos marítimos. Fundamentos históricos, implicaciones medioambientales y económicas» (ref.: P09-SEJ-4827).

colación precedentes de preocupación medioambiental contenidos en las fuentes de la edad antigua tratándolas de entroncar con las normas sobre el incendio incluidas en las principales fuentes catalanas territoriales y locales del periodo medieval.

Palabras clave: medio ambiente, daños, fuego, incendio, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRECEDENTS OF ENVIRONMENTAL LAW. PENAL REPRESSION
AND URBAN PREVENTION OF FIRE DAMAGE IN SOME LEGAL
SOURCES APPLIED IN CATALONIA IN THE MIDDLE AGES

Abstract

A brief discussion is made of the legal history of fire damage in the Middle Ages from the penal and urban standpoints. Attention is given to precedents of concern for environmental issues in the sources from Antiquity, seeking to relate them to the fire regulations in the principal Catalan general and local sources from the Middle Ages.

Keywords: environment, damage, fire, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

PRÉCÉDENTS DE LÉGISLATION ENVIRONNEMENTALE.
RÉPRESSION PÉNALE ET PRÉVENTION URBAINE DES DOMMAGES
PRODUITS PAR LE FEU DANS CERTAINES SOURCES JURIDIQUES
APPLIQUÉES EN CATALOGNE AU MOYEN ÂGE

Résumé

Dans cet exposé succinct de l'histoire juridique des dommages produits par le feu au Moyen Âge, du point de vue pénal et urbain, nous nous sommes appliqués à croiser les exemples historiques tirés des sources juridiques antiques témoignant d'un souci environnemental avec les règlements en matière d'incendie figurant dans les principales sources catalanes, territoriales et locales, du Moyen Âge.

Mots-clés : environnement, dommages, feu, *Liber iudiciorum*, *Usatges*, *Ordinacions d'En Sanctacília*.

La història dels perjudicis causats per l'home al medi ambient² va unida al seu interès per dominar la naturalesa. En aquest afany, la utilització del

2. Concretar el concepte jurídic d'aquesta noció ha estat un tema recurrent en les obres i els estudis monogràfics sobre aquest tema en la doctrina espanyola dels últims quatre lustres. Es poden consultar a tall d'exemple els treballs de Fernando FUENTES BODELÓN, «Planteamientos previos a toda formulación de un derecho ambiental», *Documentación Administrativa*, núm. 190 (1981), p. 113-132; Silvia JAQUENOD DE ZSOGÓN, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, Madrid, Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, 1989 (2a ed.: Madrid, Dykinson, 1991); Silvia JAQUENOD DE ZSOGÓN, *Iniciación al derecho ambiental*, Madrid, Dykinson, 1996; Silvia JAQUENOD DE ZSOGÓN, *Derecho ambiental*, Madrid, Dykinson, 2002; Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, Barcelona, Bosch, 1995; Arnold DAVID, *La naturaleza como problema histórico: El medio, la cultura y la expansión de Europa*, traducció castellana de R. Elier, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2000; Esther HAVA GARCÍA, *Protección jurídica de la fauna y la flora en España*, Madrid, Trotta, 2000; María José REYES LÓPEZ (coord.), *Derecho ambiental español*, València, Tirant lo Blanch, 2001; Teresa VICENTE GIMÉNEZ, *Justicia ecológica y protección del medio ambiente*, Madrid, Trotta, 2002; Agustín NIETO-GALÁN, *Cultura industrial: Historia y medio ambiente*, Barcelona, Rubes, 2004; María CALVO CHARRO, *Escritos de derecho ambiental*, València, Tirant lo Blanch, 2004; José BERMEJO VERA (dir.), *Derecho administrativo: Parte especial*, Madrid, Civitas, 2005; Manuel CANCIO MELIÁ i Agustín Jorge BARREIRO (coord.), *Estudios sobre la protección penal del medio ambiente en el ordenamiento jurídico español*, Granada, Comares, 2005; José Luis GORDILLO (coord.), *La protección de los bienes comunes de la humanidad: Un desafío para la política y el derecho del siglo XXI*, Madrid, Trotta, 2006; José Luis SERRANO MORENO, *Principios de derecho ambiental y ecología jurídica*, Madrid, Trotta, 2008, i José GUERRERO ZAPLANA, *La responsabilidad medioambiental en España*, Madrid, La Ley, 2010. Sistemàticament, la bibliografia *ad hoc* ha optat per limitar l'estudi dels elements que conformen el medi ambient o bé a la seva dimensió sociocultural o bé a la seva magnitud física. Per als autors defensors de la primera opció, la noció d'*ambient* pot incloure una mesura extensible als béns culturals, artístics i patrimonials, vinculada fins i tot a qüestions físiques. En línies generals, pot dir-se, per consegüent, que els autors d'aquest grup consideren compresos dins del tractament ambiental tant el medi ambient urbà —activitats classificades, patrimoni històric artístic i cultural— com el medi ambient rural —espais protegits i els cinc recursos naturals típics: el sòl i el subsòl, l'aigua, l'aire, la flora i la fauna. És el cas de Dionisio FERNÁNDEZ DE GATTA SÁNCHEZ, *La protección jurídica del medio ambiente: evolución y perspectiva general*, a José María GARCÍA GÓMEZ-HERAS i Carmen VELAYOS CASTELO (coord.), *Tomarse en serio la naturaleza: Ética ambiental en perspectiva multidisciplinar*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004, p. 173-199. En canvi, per als que defensen la segona possibilitat, és a dir, una dimensió restrictiva, el concepte de *medi ambient* comprèn únicament aquest darrer aspecte. Ramón Martín Mateo descarta que l'ambient sigui el territori global objecte d'ordenació i de gestió. Si bé igualment refusa la identificació medi ambient-naturesa, finalment reconduïx la definició al conjunt d'elements naturals objecte d'una protecció jurídica específica (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, vol. I, Madrid, Trivium, 1991), per la qual cosa no sembla que estigui d'acord amb la definició d'*ambient* segons la qual dit concepte fa referència a les «condiciones o circunstancias físicas, sociales, económicas, etc. de una colectividad» (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*, 22a ed., Madrid, 2001, consulta en línia), ja que, segons la seva opinió, contraposa allò físic a allò moral i posa èmfasi en el contingent i no en el contingut —animals, plantes, microorganismes que componen els ecosistemes (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho*

foc³ marca el punt d'inflexió que produeix el primer canvi ambiental d'indubtable transcendència. Des d'aquell moment —breument per imperatiu tipogràfic, i no per ser l'objecte central d'aquesta investigació—, l'home és responsable de l'aparició de grans àrees desforestades, fet que accelera el procés natural d'erosió

ambiental, vol. 1, p. 25). Dins aquest grup que acabem deprecisar en últim lloc, cal diferenciar els elements vius, entre els quals es troben la fauna, la flora i la biosfera, dels que no tenen vida, entre els quals figuren l'atmosfera, la llum i l'aigua, i l'urbanisme, els monuments i les construccions arquitectòniques i d'enginyeria civil o industrial que modifiquen el paisatge, juntament amb les relacions socials i les manifestacions culturals i demoantropològiques en general. Vegeu Eulàlia MORENO TRUJILLO, *La protección jurídico-privada del medio ambiente y la responsabilidad por su deterioro*, Barcelona, Bosch, 1991, p. 34.

3. S'ha escrit molt sobre els diferents sentits, simbologia i interpretacions del foc. A tall de mostra vegeu José A. GONZÁLEZ ALCANTUD i María Jesús BUXÓ REY (ed.), *El fuego: mitos, ritos y realidades*, Barcelona i Granada, Anthropos, Diputación Provincial i Centro de Investigaciones Etnológicas Ángel Ganivet, 1997, i Manuel A. ROJO GUERRA i Michael KUNST (ed.), *Sobre el significado del fuego en los rituales funerarios del Neolítico*, Valladolid, 2002, entre molts altres. També la saviesa popular s'ocupa del foc en diversos refranys i proverbis anònims («el oro se prueba en el fuego y los amigos en las adversidades», o, més d'acord amb la temàtica d'aquesta col·laboració, «campo abandonado, fuego proclamado»). També són cèlebres algunes frases de certs autors sobre aquest particular (Oscar Wilde: «L'únic avantatge de jugar amb foc és que cada un aprèn a no cremar-se»; o Paul Valéry: «Els llibres tenen els mateixos enemics que l'home: el foc, la humitat, els animals, el temps i el seu propi contingut»). És suficient recordar ara el contingut de l'Èxode III, 2, passatge en el qual l'àngel del Senyor es revela a Moisès en un esbarzer ardent que no es consumeix, on s'utilitza el foc com un instrument positiu. Un altre sentit sembla que té el foc a l'Èxode XIX, 18, on es pot llegir: «tot el mont Sinaí fumejava, perquè el Senyor havia descendit sobre seu amb foc: el fum pujava com el fum d'un forn, i tot el mont s'estremia amb violència». Insisteix en aquesta idea l'Èxode 24, 17: «Als ulls dels fills d'Israel l'aparència de la glòria del Senyor era com un foc consumidor sobre el cim del mont». En la consideració dels grecs, el «foc governa el cosmos» (fragment d'Heràclit recollit a Hermann Alexander DIELS i Walter KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6a ed., Berlín, Weidmannsche Verlagshandlung, 1951-1952, 3 vol., B 64 DK), mentre que segons l'opinió de Teofrast (372-288 aC), deixeble d'Aristòtil, a qui va succeir en la direcció del Liceu l'any 322 aC, el foc és un element primari amb un poder extraordinari perquè «il fuoco invece genera e distrugge naturalmente [...]. Inoltre i modi di produzione del fuoco per la maggiore parte avvengono per così dire con violenza» (TEOFRASTO, *Il fuoco: Il trattato «de igne»*, primera traducció italiana a càrrec d'Antonio Mario Battezzare, amb presentació de Pietro Meloni i nota introductòria de Walter Lapini, Sàsser, Edizione Gallizzi, 2006, p. 11). Ja s'havia interessat pel contingut d'aquest tractat de Teofrast sobre el foc Antonio Mario BATTEGAZZO, «Aristotelismo e antiaristotelismo nel De igne teofrasteo», *Elenchos. Rivista di Studio sul Pensiero Antico*, núm. 5 (1984), p. 45-102, que afirma que el foc ocupa en Teofrast una posició de preeminència en el cosmos que no troba precedent en el sistema físic aristotèlic (p. 48). Vegeu també d'Antonio Mario BATTEGAZZO, «Perché i semi “saltano” sull'aia sotto l'assolato cielo di Babilonia? (Theophr. De igne, 44, 5-10)», *Sandalion*, núm. 16-17 (1993-1994), p. 79-99. Per altra banda, en referir-se Antonio Mario Battezzare a la consideració del foc entre els poetes romans, centrant-se en Virgili (70 aC-19 aC) afirma que «Da sempre l'uomo ha sentito il fuoco come una parola simbolo. Esso è al contempo forza della natura e valore culturale, essere vivente datore di vita, energia sotteranea che mai si esaurisce, trasformatore della materia, irraggiamento dei corpi celesti e dei corpi incandescenti

terrestre, al mateix temps que es desenvolupa la noció de *transcendència* per a explicar els diferents fenòmens naturals. En aquest sentit, mentre que les religions orientals busquen l'harmonia amb la naturalesa,⁴ a Occident sembla que es manté una posició diferent, basada en una interpretació, al meu entendre equivocada, d'un passatge del Gènesi⁵ que tracta de justificar l'existència de la Terra amb l'objectiu de servir l'home, que està habilitat per a explotar-la i destruir-la tot menyspreant el seu paper de custodi i protector d'aquesta. Segons l'opinió de molts, entre els quals em trobo, existeix un ordre moral, una llei natural, dins de la qual els elements de la naturalesa formen un conjunt harmònic que ha de ser respectat per a no alterar el seu equilibri, atès que, en cas contrari, apareixerà inexorablement una multitud de manifestacions de crisi ambiental⁶ que, al final,

terrestri, generatore della luce, centro vitale della casa e della continuità della stirpe, infaticabile strumento di catastrofi belliche, signore di tutte le arti e figlio dell'uomo, fenomeno pressoché smaterializzato e invisibile, vibrazione, fremito inattingibile dello spirito divino, segno del male e della pena, simbolo della purezza» («La immagine del fuoco in Virgilio», a *Virgilio nel bimillenario: Atti del Convegno di Studi dell'Università di Sassari*, 8-13 novembre 1982, *Sandalion*, núm. 6-7 (1982), p. 233). Contrasten amb aquestes opinions les consideracions bastant negatives sobre el foc de sant Isidor (556-636), el qual escriu, en parlar dels forns, que «el foc es diu *ignis*, perquè d'ell res pot néixer» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XIX, 6, 5; consulto l'edició bilingüe de José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, amb una introducció general de Manuel C. Díaz y Díaz, vol. I, *Libros I-X*, i vol. II, *Libros XI-XX*, 2a ed., Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1993-1994); en concret, aquesta cita és del vol. II, p. 441). Igualment, en parlar de les malalties que apareixen a la superfície del cos estableix un símil entre la facilitat de contagi d'aquestes i el poder devastador del foc, i afirma que «[...] la pell es tenyeix d'un color igneu que, com el foc, va envaint les zones pròximes» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, IV, 8, 4, edició de José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 495). A més a més, Isidor de Sevilla insisteix de nou en el seu menypreu envers de foc en parlar sobre els déus dels gentils i arriba a la següent conclusió: «[...] ja que, d'una verge, igual que del foc, res neix» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, VIII, 11, 68, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 731). Sobre la vida de sant Isidor i la seva obra, s'obtenen algunes respostes a Juan de CHURRUCA, «Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIII (1973), p. 429-430, i Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ, *Introducción general a la obra Etimologías de San Isidoro de Sevilla*, Madrid, 1982, entre altres.

4. Alcorà, 638. Consulto Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, Barcelona, Herder, 1999, p. 196. Cfr. Bani SADR, *Le Coran et les droits de l'homme*, París, Maissoneuve et Larose, 1989.

5. «[...] i Déu els beneï dient-los: procreeu i multipliqueu-vos. Sotmeteu la terra i domineu els peixos del mar, les aus del cel i els ramats, i tot allò que viu i es mou sobre la Terra» (Gènesi, 1, 28).

6. Sobre la contaminació de les seves diferents dimensions hi ha moltíssims treballs. A tall de mostra, potser són destacables els de Jean Pierre DÉTRIE, *La pollution atmosphérique*, París, Dunod, 1969; Paul CHOVIN, *La polución atmosférica* (trad. castellana de Guillem Frontera), Barcelona, Oikos-Tau, 1970; J. RUSSELL BOULDING, *Description and sampling of contaminated soils: A field guide*, Boca Ratón (Florida), Lewis, 1994; Elena MARAÑÓN MAISON, *Residuos industriales y suelos contaminados*,

incidiran de forma molt negativa en la qualitat de vida de l'home en el planeta Terra. Davant aquesta realitat que no és possible ignorar i partint del pressupòsit inicial de la necessitat de protegir els béns jurídics⁷ considerats essencials per a la convivència, dedicaré les pàgines que segueixen a la institució de l'incendi⁸ des d'un punt de vista historicojurídic en l'àmbit català, com a conducta socialment causant de danys a aquests béns i, per tant, objecte d'estudi del dret penal,⁹ sense oblidar les implicacions de l'incendi des de la seva vessant urbanística i també mediambiental. Des d'una òptica històrica, els mecanismes de protecció als quals es recorria en cas d'agressió a l'entorn atendien les normes del dret civil; per tant, els antecedents més remots del concepte de *dret*

Gijón, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 2000; Graham MERRINGTON, *Agricultural pollution: Environmental problems and practical solutions*, Londres, Spon Press, 2002; K. CLIVE THOMPSON i C. Paul NATHANAIL (ed.), *Chemical analysis of contaminated land*, Oxford, CRC Press, 2005; Alex MAYER i S. MAJID HASSANIZADEH (ed.), *Soil and groundwater contamination: nonaqueous phase liquids, principles and observations*, Washington, American Geophysical Union, 2005; Amando GARCÍA RODRÍGUEZ, *La contaminación acústica: fuentes, evaluación, efectos y control*, Madrid, Sociedad Española de Acústica, 2006; Joaquín José HERRERA DEL REY, *La defensa jurídica contra la contaminación acústica*, Madrid, La Ley, 2009, i Jorge PINEDO HAY (coord.), *El ruido en las ciudades: Análisis jurídico-práctico*, Barcelona, Bosch, 2009.

7. Sobre aquest concepte, a títol de mostra es troben respostes en el treball clàssic de Miguel POLAINO NAVARRETE, *El bien jurídico en derecho penal*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1974, i, més recentment, a Mariano HIERSZEMBAUM, «El bien jurídico en el derecho penal. Algunas nociones básicas desde la óptica de la discusión actual», *Lecciones y Ensayos*, núm. 86 (2009), p. 187-211.

8. Convé deixar clar des del principi el significat concret de la veu *incendio*, que transcriu literalment «del llatí *incendium*. 1. Fuego grande que destruye lo que no debería quemarse» (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*). Aclareix molts dubtes sobre aquest particular el treball de Joëlle FOSSEREAU, *La notion d'incendie*, París, R. Pichon et R. Durnad-Auzias, 1963.

9. Vegeu, entre altres, Miguel POLAINO NAVARRETE, *Delitos de incendio en el ordenamiento penal español*, Barcelona, Bosch, 1982; Emilio de la CRUZ AGUILAR, *La destrucción de montes (claves histórico-jurídicas)*, Madrid, Servicio de Publicaciones de la Universidad Complutense, 1994; José PÉREZ MARTOS, *Legislación sobre incendios forestales (anotada, concordada y comentada)*, Granada, Comares, 1995; José Luis SERRANO GONZÁLEZ DE MURILLO, *Los delitos de incendio: Técnicas de tipificación del peligro en el nuevo Código penal*, Madrid i Barcelona, Marcial Pons, 2000; José Eduardo SÁINZ CANTERO CAPARRÓS, *Los delitos de incendio*, Granada, Comares, 2000; Juan Ignacio de MADARIAGA Y APELLÁNIZ, *La protección del medio ambiente frente al delito de incendios forestales: Problemática jurídica y criminológica*, Madrid, Dykinson, 2001; Juan Ignacio de MADARIAGA Y APELLÁNIZ, *La protección penal frente a los incendios forestales en España (adaptado a la Ley 43/2003, de 21 de noviembre, de montes, y a la Ley orgánica 15/2003, de 25 de noviembre, modificadora de la Ley orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código penal)*, Madrid, Dykinson, 2004, i María Anunciación TRAPERÓ BARREALES, *Los delitos de incendio, estragos y daños tras la reforma de la LO 7/2000 y la LO 15/2003*, València, Tirant lo Blanch, 2006.

mediambiental troben la seva justificació en la protecció d'aspectes parcials d'aquest.¹⁰

Molt succintament per raons d'espai, es troben referències històriques que denoten una indubtable preocupació per allò que avui coneixem com a *protecció del medi ambient* en els denominats amb un criteri ampli *drets de l'antiguitat*, molt especialment en l'Alcorà;¹¹ tanmateix, és en la normativa historicojurídica romana¹² on és possible trobar per primera vegada un text amb una menció direc-

10. A vegades es tractava de protegir aspectes relacionats amb la salut —tal com explicita Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, Milà, Giuffrè, 1990, circumscriu a la protecció de la salut evitant la contaminació de les aigües— o amb la propietat.

11. A l'Islam, la relació entre la humanitat i el medi ambient es fonamenta en el fet que tot el que es troba sobre la Terra adora Allah. Aquesta adoració es trasllada a les accions i, per tant, és part de la fe del musulmà no danyar el medi ambient, que es percep com el lloc on els signes (rius, plantes i ocells) assenyalen l'existència d'Allah (Alcorà, 453-5; consulto Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 574), per a qui qualsevol destrucció que s'hagi fet en el medi ambient significa la destrucció d'aquests signes. L'Alcorà ensenya que hi ha una correlació entre la conducta de la gent i les condicions del medi ambient. La conducta recta du a resultats positius, segons l'Alcorà, 796 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 224) i 1152 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 282). Desviar-se del camí recte que Allah ha disposat per a la humanitat també comporta conseqüències negatives per al medi ambient (Alcorà, 2124; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 380). A més d'aquest, hi ha versicles que estableixen una correlació entre els desastres naturals i la conducta desviada del ser humà, la conducta immoral o una combinació d'ambdues coses: Alcorà, 1313 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 305) i Alcorà, 1768-1769 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 345). L'Alcorà és ple d'històries que reflecteixen la correlació entre una mala actuació i la sanció d'Allah conduent a una destrucció: Alcorà, 1842 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 355) i Alcorà, 6829 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 665). Com a regla general, cal dir que hi ha una relació directa entre l'acció incorrecta i les calamitats en l'Alcorà, 4231 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 558). Per altra banda, la transgressió genera corrupció en qualsevol part (Alcorà, 3041; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 473). La corrupció en aquest context abraça tota mena de dany, material o espiritual. Conseqüentment, una conducta correcta, en línia amb el punt de vista islàmic, condueix a un millor medi ambient, si Allah vol (Alcorà, 147; Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 311).

12. La Llei de les dotze taules, en concret la taula X, 1, estableix que «a un home mort ni se l'enterra ni se l'incineri dins la ciutat». Consulto Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteius-tiniani, Pars Prima, Leges*, Florència, Barbèra, 1968, p. 66, i l'especialment rellevant edició de la Llei de les dotze taules de Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, 7a ed., Tübingen, 1909 (reed.: Aalen, Scientia Verlag, 1969), p. 35. Més recentment, César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, Madrid, Tecnos, 1993, p. 30-31). Per la seva banda, Ciceró arribà a prohibir la instal·lació d'un lloc d'incineració de persones o una tomba nova a menys de seixanta peus d'una casa aliena, contra la voluntat del seu amo (Tab. X, 9; CICERÓ, *De legibus*, II, 24, 61). Aquesta norma, provocada pel temor als incendis, fonamenta l'exigència de l'existència d'una distància mínima entre el lloc de cremació i la casa aliena, i respon igualment a la finalitat de preservar la salubritat pública. Vegeu Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteius-tiniani*, p. 67-68, així com l'edició de Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 36-37. Vegeu també César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ, *Ley de las XII Tablas*, p. 32-33, on es pot observar que la taula X, 10, fina-

ta a la contaminació,¹³ referida de manera concreta a les aigües.¹⁴ El nostre ordenament no és aliè a aquesta preocupació per la protecció del medi ambient, per la qual cosa, com en la resta de països,¹⁵ és possible trobar precedents de normes

litza amb la prohibició d'«usucapir el vestíbul del sepulcre o el lloc de la incineració» (Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, p. 68-69; Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 37, i César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ, *Ley de las XII Tablas*, p. 34-35). No podem deixar d'assenyalar Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 11, 1, que es refereix al fet que abans els morts eren enterrats cadascú a casa seva, cosa que posteriorment fou prohibida per les lleis perquè no s'infectessin pel contacte els mateixos cossos dels vius (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 25). Sobre els aspectes mediambientals en el món romà, es pot consultar amb gran profit el volum de Paolo FEDELI, *La natura violata: Ecologia e mondo romano*, Palerm, Sellerio Editore, 1990.

13. Es tracta del fragment contingut en D., 47, 11, 1, 1 (PS. 5, 4, 13), sobre els judicis criminals extraordinaris, on es recull que «ofèn els bons costums qui llança fems a altri, o l'embruti amb llot o fang, o embruti les aigües i contamina les canonades i els dipòsits, o altra cosa en perjudici públic». Consulto el Digest a través de Theodor MOMMSEN i Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 13a ed., Berlín, Apud Weidmanns, 1920, vol. I, i les sentències de Pau a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum: Pars altera*, Florència, Barbèra, 1968, interpretat per A. C. Ferrini i amb anotacions de J. Furlani, p. 319-417. Cfr. Lodovico ARNDTS, *Trattato delle Pandette*, traducció italiana de Filippo Serafini, Bolonya, 1879, 3 vol. És interessant la consulta de José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental: la contaminación de aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*, Madrid, Edisofer, 2003, p. 19.

14. A C., 12, 35, 12, apareix «polluat-polluo» amb la mateixa significació de «contaminació» que en el passatge del Digest esmentat en la nota anterior. Segueixo, pel que fa a les cites del Codi, l'edició de Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, vol. II, 11a ed., Berlín, 1954 (reedició anastàtica: Hildesheim, Weidmann, 1997).

15. Vegeu, entre altres, els treballs ja clàssics de J. de MALAFOSSE, *Le droit de l'environnement. Le droit a la nature: Aménagement et protection*, París, Montchrestien, 1973; M. DESPAX, *Droit de l'environnement*, París, Litec, 1980; B. HERRMANN, *Umwelt in der Geschichte: Beiträge zur Umweltgeschichte*, Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 1989, i Herbert SCHÄFER, *Brandstiftung als Wirtschaftsdelikt*, Bremen, Schäfer, 1990. Més recent, es pot consultar María José REYES LÓPEZ, «La regulació ambiental en Itàlia: sucinta exposició de la Ley 349/86 sobre protecció del medio ambiente», a Lorenzo PRATS ALBENTOSA (coord.), *Estudios en homenaje a la profesora Teresa Puente*, vol. I, València, Universitat de València, 1996, p. 319-342; R. H. GROVE, *Ecology, climate and empire: colonialism and global environmental history, 1400-1940*, Cambridge, Whitehorse Press, 1997; M. J. SANTA MARÍA BENEYTO, *Medioambiente en Europa: Retos para un desarrollo sostenible*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2000; L. M. BENTON i J. R. SHORT (ed.), *Environmental discourse and practice*, Oxford, Oxford University Press, 2000; M. CORNU i J. FROMAGEAU, *Genèse de droit de l'environnement*, París, L'Harmattan, 2001; L. S. WARREN, *American environmental history*, Malden (EUA), Blackwell Publishing, 2003; Sean COYLE i Karen MORROW, *The Philosophical Foundations of Environmental Law: Property, Rights and Nature*, Oxford, Hart Publishing, 2004; Michel PRIEUR, *Droit de l'environnement*, 5a ed., París, Dalloz, 2004, i Stuart BELL i Donald MCGUILLIVRAY, *Environmental Law*, 6a ed., Oxford, Oxford University Press, 2006.

«ambientals»¹⁶ en el nostre ordenament juridicohistòric,¹⁷ tot i que no centrades en una perspectiva global, sinó amb una visió segmentària del tractament jurídic dels problemes concernents a l'entorn.

Si ens fixem ara en l'objecte central de la investigació que dona títol a aquest article, sembla un criteri poc controvertit que els actes delictius relacionats amb l'incendi han de ser tan vells com el descobriment del foc, al qual m'he referit abans. En les fonts jurídiques de l'antiguitat l'incendi és generalment considerat un comportament criminal d'extrema gravetat i se sanciona amb la màxima pena, aplicada també a través del foc.¹⁸ El primer text que en parla és el Codi d'Hammurabi, on, si bé no hi ha una pena assignada a qui provoca un incendi, sí que es castiga amb el llançament al foc de qui s'apropiï d'algun bé moble si amb motiu d'un incendi fortuït a la casa d'un tercer hi va amb la intenció primigènica d'apagar-lo.¹⁹ Per altra banda, en el dret islàmic la tipificació dels delictes es fonamenta

16. En les etapes històriques primitives hi ha una «ausència casi generalitzada del enfocament ambiental en las normas referidas a los elementos naturales, las cuales se encuadran en una esfera de protección de intereses y derechos particulares, constituyendo, en realidad, un primitivo derecho de los recursos naturales, regulador de las relaciones de propiedad más que auténticos precedentes del derecho ambiental» (Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 25).

17. De fet, es troben amb relativa facilitat normes de protecció d'aspectes relacionats amb el medi ambient en diversos fragments dels *Usatges de Barcelona*, *Fuero Juzgo*, *Fuero Real*, *Partidas*, *Costums de Tortosa*, etc., per a esmentar alguns textos a tall d'exemple. Algunes d'aquestes normes referenciades de forma concreta en relació amb algun recurs medi ambiental, ja vaig poder citar-les en «Precedentes de protección medioambiental en el derecho histórico español de la edad moderna», a Jaime ARANCIBIA MATTAR i José Ignacio MARTÍNEZ ESTAY (coord.), *La primacía de la persona: Estudios en homenaje al profesor Eduardo Soto Kloss*, Santiago de Chile, Legal Publishing i Abeledo Perrot, 2009, p. 641-654, i moltes altres van aparèixer al llarg de les pàgines d'aquest i d'altres treballs ja en premsa o en preparació sobre temàtica històrica mediambiental.

18. El comportament delictiu d'incendi es manifesta com un acte representatiu d'una de les institucions penals més antigues de la història criminal de la humanitat, «al integrar una categoría de las acciones que han sido tradicionalmente consideradas como más graves conforme a los valorativos criterios jurídicos de comportamiento de la convivencia personal en sociedad» (Miguel POLAINO NAVARRETE, *Delitos de incendio en el ordenamiento penal español*, p. 1).

19. Per al Codi d'Hammurabi, la regulació es fonamenta en diversos paràmetres, a saber, apropiació indeguda d'un bé moble amb motiu d'un incendi fortuït, sancionat amb un càstig superior al talional habitualment consistent en el llançament del lladre al foc, per la qual cosa es podria pensar que es pena amb excessiva crueltat, atès que es castiga el robatori i no l'incendi que, insisteixo, es declara de forma accidental (Codi d'Hammurabi, 25, a Federico LARA PEINADO (ed.), *Código de Hammurabi*, Madrid, Editora Nacional, 1982, p. 94). Per tant, el Codi d'Hammurabi tenia en compte, a l'hora de determinar la punibilitat d'una acció, tant el fet considerat en sí mateix com el dany produït i la intencionalitat del subjecte. És, per tant, un text precursor de la concepció subjectiva del delictes, ja que, per a declarar la imputabilitat de l'agent causant del delictes, aquest havia d'haver actuat conscientment, per la qual cosa no eren punibles el succés casual i la força major. Es pot accedir a la versió anglesa completa del Codi d'Hammurabi a <<http://www.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM>>, i a la versió

en la imposició d'unes o altres penes,²⁰ però els béns jurídics concrets protegits no estan gaire determinats, per la qual cosa no s'ha pogut trobar una reprovació nítida del delictes d'incendi,²¹ si bé sembla clar que el dany produït al medi ambient pel foc es relaciona amb la calamitat²² pel seu caràcter altament destructor de les terres.²³ Si, com en altres ordenaments històrics, es considera l'incendi com a causant d'un homicidi, s'ha de concloure que en el dret musulmà és aplicable en aquest supòsit el talíó,²⁴ tal com es recull en diversos passatges de l'Alcorà.²⁵

Per la seva banda, el Codi de l'Aliança inclou una llei que clarament castiga l'incendi, considerat el foc ja declarat que provoca danys. En concret, recull el

francesa a <<http://www.micheline.ca/doc--1730-hammourabi.htm>>. Sobre el sobirà i el seu codi es poden trobar respostes a Jean BOTTÉRO, «Le Code d'Hammurabi», a *Mésopotamie: L'écriture, la raison et les dieux*, París, Gallimard Éditions, 1987, p. 191-223; Martha T. ROTH, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta, Scholars Press, 1997; D. CHARPIN, «Lettres et procès paléo-babyloniens», a Francis JOANNÈS, *Rendre la Justice en Mésopotamie: Archives judiciaires du Proche-Orient ancien (IIIe-IIe millénaire avant J-C)*, Saint-Denis, Presses Universitaires de Vicennes, 2000, p. 68-111; D. CHARPIN, *Hammurabi de Babylone*, París, Presses Universitaires de France, 2003; A. FINET, *Le Code de Hammurabi*, París, Les Éditions du Cerf, 2002; Raymond WESTBROOK (ed.), *Old Babylonian Period, a History of Ancient Near Eastern Law*, vol. 1, Leyden, Brill, 2003, p. 361-430; B. ANDRÉ-SALVINI, *Le Code de Hammurabi*, París, Éditions de la Réunion des Musées Nationaux, 2004; Marc van de MIEROOP, *King Hammurabi of Babylon: A biography*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, i G. ELSÉN-NOVÁK i M. NOVÁK, «Der "König der Gerechtigkeit". Zur Ikonologie und Teleologie des "Codex" Hammurabi», *Baghdader Mitteilungen*, núm. 37 (2006), p. 131-156. Sobre els documents de la cort neosumèria, és de consulta obligatòria el treball ja clàssic d'Adam FALKENSTEIN, *Die neusumerischen Gerichtsurkunden I-III*, Munic, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1956-1957.

20. «Los juristas musulmanes realizaron una clasificación en tres categorías de delitos. En primer lugar, las infracciones castigadas con Talión o reparación legal, en estos casos si la víctima o sus herederos no ejercitan la acción penal, el juez puede aplicar una pena pero no el Talión./ En segundo lugar, las infracciones que ofenden a Dios contempladas en la Sharia: robo, fornicación, rebelión, beber vino, injuriar, etc. En estos casos el ejercicio de la acción penal podría ejercerlos en la práctica cualquier creyente, el ofendido puede perdonar, pero el derecho de gracia es más limitado. En tercer lugar, las infracciones con penas no determinadas en la Sharia, es el caso del Kanun, o decretos administrativos, la graduación de la pena queda al arbitrio del juez en la medida que atentan contra el orden social» (Pablo MANDIROLA BRIEUX, *Introducción al derecho islámico*, Barcelona, 1998, p. 101-102).

21. Es poden consultar, entre altres, Noel J. COULSON, *Historia del derecho islámico*, traducció castellana de María Eugenia Eyra, Barcelona, Bellaterra, 1998, i José AGUILERA PLEGUEZUELO, *Estudios de las normas e instituciones del derecho islámico de Al-Andalus*, Sevilla, Guadalquivir Ediciones, 2000.

22. Alcorà, 1011-11 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 739).

23. Alcorà, 1840 (Julio CORTÉS (ed.), *El Corán*, p. 355).

24. José LÓPEZ ORTIZ, *Derecho musulmán*, Barcelona, Labor, 1932, p. 93.

25. En concret, Alcorà, 2178-2179 (p. 102-103), 2194 (p. 105), 545 (p. 181), 1612 (p. 337), 1733 (p. 341) i 4240-4243 (p. 559). Totes les pàgines citades corresponen a l'edició de Julio Cortés.

supòsit de l'incendi que provoca una explosió i s'estén als arços, de manera que si es destrueix el que s'havia plantat, segat o amuntegat, o fins i tot la terra mateixa, s'ordena que qui va encendre el foc ha de restituir el dany causat.²⁶ Aquesta llei de l'Antic Testament pot comparar-se amb diversos fragments d'obres de Pau i Ulpia recollits a *Mosaicorum et Romanorum legum collatio*,²⁷ compilació del segle v dC d'autor desconegut que té el mèrit de manifestar les concordances i dissonàncies amb certs fragments jurídics romans que, d'altra manera, s'haurien perdut, del Decàleg de Moisès.

La caracterització penal de l'incendi en el dret penal romà²⁸ es manifestà a través de diverses disposicions que, al costat de les relatives a la tala,²⁹ el recullen com l'acció més característica del dany a l'entorn.³⁰ La primera disposició que el recull és la Llei de les dotze taules,³¹ superada

26. Èxode, XXII, 6.

27. Consulto Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*. En concret, el *Mosaicorum et Romanorum legum collatio* (en endavant *Coll.*) ocupa les p. 573-577.

28. Alguns autors consideren que crida l'atenció el fet que, mentre que el dret civil de Roma ha estat durant segles objecte d'estudi i admiració, el seu dret criminal, en comparació, havia quedat descurat. Els romans mateixos semblen no prestar al seu dret criminal la mateixa atenció de ciència jurídica que caracteritza l'evolució del dret civil (J. Anthony C. THOMAS, «Desarrollo del derecho criminal romano», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XXXII (1962), p. 7).

29. Vegeu Silvestre BELLO RODRÍGUEZ, «Algunas consideraciones en torno a la tala ilícita de árboles», a Aránzazu CALZADA GONZÁLEZ i Fermín CAMACHO DE LOS RÍOS (coord.), *El derecho penal: de Roma al derecho actual. Actas del VII Congreso Internacional y X Iberoamericano de Derecho Romano*, Madrid, Edisofer, 2005, p. 129-137.

30. José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 80.

31. Cito la Llei de les dotze taules a través de Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani*, p. 21-75, i Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 15-41. En concret, en la taula VIII, 10, D., 47, 9, 9 (Gai 1, IV *ad leg. XII tab.*), es castiga l'incendi dolós d'una casa o d'un munt de blat situat al costat d'un habitatge, amb la mort del qui l'havia causat a través del foc (*crematio*). En relació amb la pena de foc, s'assenyala que «era justo que quien hubiera causado un daño mediante el fuego, perezca por el fuego. Una especie de talión regulado por ley» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, Màlaga, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Málaga, 1988, p. 73), després de ser immobilitzat amb fortes cordes i flagelat (Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 31, i també Salvatore RICCOBONO, *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani*, p. 56). Segons Antonio Ortega Carrillo de Albornoz, «el precepto así reza: el que hubiese incendiado con mala intención y propósito deliberado una casa o el montón de grano puesto junto a ella, se manda que, atado y azotado sea quemado vivo; si el daño fue ocasionado en base a una circunstancia constitutiva de caso fortuito, que lo repare, y si no estuviese en grado de repararlo que sea castigado más levemente» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 74). Ortega assenyala que amb aquesta norma s'intenta obtenir, d'una banda, una correspondència entre el delictes i la pena, i, de l'altra, «se añade como ingrediente el elemento expiatorio como purificación por el fuego» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 30), amb la qual

en l'ordre juridicosocial per l'avenç que representà en la valoració del comportament delictiu de l'incendi la *Lex Cornelia de sicariis et benefi-*

cosa s'aplica clarament el sistema talional. «El *talion* es una especie de revancha por la que una persona sufre un daño "tal" cual fue el que causó. Esto está establecido así por la naturaleza y por la ley en estos términos: "Al que causó un daño impóngasele un castigo similar". De donde también aquello de la ley (Mt 5, 38): "ojo por ojo, diente por diente". El talión se establece no solo para la reparación de una ofensa, sino también para la recompensa por un beneficio. Es, por lo tanto, una palabra aplicable tanto a las afrentas como a los favores» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 24, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. 1, p. 535). Per a Antonio Ortega Carrillo de Albornoz, com es reitera amb freqüència, «*talio* deriva de *talis* que significa igual o semejante» (Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 29, n. 48). Segons sembla, l'incendi dolós era inclòs entre els delictes d'homicidi, pel perill que comportava per a la vida humana (Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, traducció castellana a partir de l'alemany d'E. Dorado, Bogotà, Temis, 1991, p. 514). Tanmateix, això no impedia que es pogués considerar també en general com un cas de danys —el dany pot ser causat per dol o culpa, o bé pot resultar d'un cas fortuït o de força major; en el dany dolós, l'autor actua de forma maliciosa o intencional i queda obligat a rescabalar el perjudici causat, a més que li comporta una sanció penal, mentre que en el dany causat culposament la conducta és negligent, descurada o no previsor, i es produeix un il·lícit civil que únicament origina el naixement d'un deure d'indemnitzar o reparar el dany. Per la seva part, ningú no respon dels danys causats de forma fortuïta —que són a càrrec de la víctima—, la qual cosa des del punt de vista crematístic resulta més beneficiosa, atès que de l'exercici de l'acció d'homicidi no es deriva de forma automàtica cap indemnització als qui han estat perjudicats per l'incendi. Segons el contingut de la taula VIII, 10, de la qual m'ocupo, cal diferenciar dos supòsits clarament determinats per Gai. En el primer, el causant intencional del foc d'una «construcción o un depósito de grano situado junto a una casa» (César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, p. 24-25), entenent per *construcción* tot tipus d'edificis («pero bajo la denominación de construcción se comprenden todo tipo de edificios»; Gai, 4, *ad leg. XII tab.*; vegeu César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, que recull el «Comentario de Gayo a la ley de las XII Tablas», en sis llibres, en concret p. 57), ha de ser castigat amb la pena de foc; en cas contrari, la regla és que l'incendiari únicament ha de reparar el dany; ara bé —s'assenyala l'excepció—, si l'incendiari per un cas fortuït és insolvent, se l'ha de sancionar amb un càstig més lleu, «encerrado en prisión y azotado pero no más allá» (segons el que suposa Antonio ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, *De los delitos y las sanciones en la Ley de las XII Tablas*, p. 74). S'observa que en aquest supòsit el càstig és més lleuger que el que resultava aplicable als deutors insolvents, els quals freqüentment eren penats amb la pena capital o amb la venda com a esclaus en algun mercat. Es poden trobar múltiples respostes a qüestions relacionades amb la insolvència des del punt de vista històric jurídic en dues excel·lents monografies: Patricia ZAMBRANA MORAL, *Derecho concursal histórico I: Trabajos de investigación*, Barcelona, Cometa, 2001, i Patricia ZAMBRANA MORAL, *Iniciación histórica al derecho concursal: Planteamientos institucionales*, Màlaga, Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico de la Universidad de Málaga, 2001. En tot cas, el precepte denota la importància de l'agricultura en la societat romana de l'època, ja que «tratan de proteger las cosechas, se da un trato especialmente severo a quienes con su actitud ponen en peligro la supervivencia de los grupos familiares robando o destruyendo las cosechas de las que dependen» (vegeu César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, que recullen les «Observaciones sobre la Ley de las XII Tablas y el comentario de Gayo», p. 879).

cis,³² que establí de manera precisa el caràcter de delictes públics de l'incendi i, consegüentment, perseguible d'ofici per la gravetat d'aquesta conducta delictiva. Posteriorment, una altra disposició punitiva continguda en la *Lex Julia de vi publica*³³ incriminava els qui, amb l'objecte principal de promoure trastorns de l'ordre públic, cremaven i entraven per la força en propietats alienes o feien qualsevol altre acte de violència general o particular que tingués com a fi la sedició o els motins, i ponderava de forma casuística diverses hipòtesis en virtut de l'ús de determinats mitjans concrets de comissió.³⁴ Es troben també disposicions relatives a la conducta incendiària —i recupero ara una idea expressada en línies anteriors— en les conegudes sentències de Pau, i, en aquest sentit, s'observen similituds entre el passatge de l'Èxode³⁵ mencionat anteriorment i les *Sententiarum receptorum libri quinque qui vulgo Iulio Paulo adhuc tribuuntur*.³⁶

32. Vegeu la nota 28.

33. Aquesta llei apareix recollida a D., 48, 6, i C., 9, 12, 13.

34. En concret, aquesta llei s'aplicava al que «en reunió, concurs, torba o sedició» ocasionés un incendi (D., 48, 6, 5 (Marc. XIV *Inst.*)).

35. Cfr. D. THOMAS i D. WINTON (ed.), *Documents from Old Testament Times*, Londres i Nova York, Harper, 1958.

36. PS, 5, 20 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406). En aquest text, sota la rúbrica «De incendiariis» es recullen una sèrie de sancions relatives a diversos supòsits d'incendi que mereixen ser comentats en virtut de diversos criteris que havien de tenir-se en compte, a saber, si es tracta d'un incendi dolós o d'un incendi simplement culpós, així com si té caràcter fortuït, si l'incendi ha tingut lloc en una casa de ciutat o en el camp; a més, s'ha de tenir en compte si l'incendi es produeix en plantacions o sembrats, vinyes, oliveres o en altres tipus d'arbres; destaquem també la importància que les fonts donen als subjectes causants de l'incendi, ja que de la seva condició juridicosocial depèn la imposició de distintes penes. S'aplica la pena capital si l'incendi es produeix a la ciutat i amb la intenció de robar (PS, 5, 20, 1, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406; *Coll.*, 12, 4, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574), mentre que la mateixa acció desenvolupada en l'àmbit rural és castigada de manera més lleu, atès que en el cas d'un incendi d'una casa o vila que se suposa que ha estat motivat per enemistat, el càstig és la *relegatio in insulam* per als incendiaris de classe social superior (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406). «Es relegado aquel a quien le acompañan sus bienes; deportado, aquel a quien no le acompañan», segons Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 29, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535), mentre que el treball a les mines (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 31, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535: «la mina es el lugar al que se deporta a los exiliados para extraer minerales o cortar el mármol en placas») o els treballs públics s'aplicaven als menys afavorits (PS, 5, 20, 2, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 406; *Coll.*, 12, 2, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574). Un supòsit distint és l'incendi causat per accident, no per enemistat, en una casa de lloguer o una vila, i aquest tipus de dany causat pel foc havia de remetre's al fur perquè els veïns fossin rescabats dels danys (vegeu Pau en el *Libro singular de las penas de los campesinos*, sota el títol «De los abigeos», recollit a *Coll.*, 12, 6, 1, a

En relació amb la consideració juridicopenal de l'incendi, d'acord amb els diversos passatges consultats, els juriconsults de l'època de l'Imperi, seguint el criteri de la Llei de les dotze taules, diferenciaven la conducta incendiària que presentava perill de mort de la que presentava només dany en la propietat. En el primer cas, la incloïen dins l'homicidi, i, en el segon, la consideraven dany qualificat i, per tant, delictes extraordinari; per a valorar-lo de la primera manera, era necessari que s'hagués realitzat amb dol, mentre que per a incloure'l dins del segon grup

Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574). De tot el que s'ha comentat fins a aquest moment es poden extreure dues conclusions: la primera és que l'enemistat és una circumstància constitutiva de l'incendi d'un edifici rústic (vegeu específicament, entre molts altres, David Frederick EPSTEIN, *Inimicitiae in Roman society*, Michigan, Ann Arbor, 1982, i, més recentment i centrada fonamentalment en el dret penal espanyol medieval, Patricia ZAMBRANA MORAL, «Revenja privada i revenja de la sang en el dret penal espanyol medieval: estat de la qüestió en els inicis del 2005», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 5 (2005), p. 99-140, esp. p. 117-140) i la segona és la comprovació en les fonts consultades del variable tracte legal que sofrien els incendiàries, quant a la imposició de sancions penals, conforme a l'estatus social al qual pertanyien (sobre la diferència d'aquestes classes socials, vegeu els treballs clàssics de G. CARDASCIA, «L'apparition dans le droit des classes d'honestiores et d'humiliores», *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, vol. XXVIII, núm. 4 (1950), p. 305-337 i 461-485, i G. CARDASCIA, «La distinction entre honestiores et humiliores et le droit matrimonial», a *Studi in memoria di E. Albertario*, vol. II, Milà, Giuffrè, 1953, p. 655-667; Peter GARNSEY, *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1970, i M. I. FINLEY (ed.), *Studies in Ancient Society*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1974. Més recentment, Paul VEYNE, *La sociedad romana*, traducció castellana de Pilar González Rodríguez, Madrid, Mondadori España, 1990; A. KURT, (ed.), *Social struggles in archaic Rome: New perspectives on the conflict of the orders*, Maiden, Blackwell, 2005, i Rafael GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, «Casio Dion y los motivos (¿fiscales?) de la concesión (¿universal?) de la ciudadanía», a E. CALDERÓN MORALES i M. VALVERDE (ed.), *Koinòs Lógos: Homenaje al profesor José García López*, vol. I, Múrcia, Universidad de Murcia, 2006, p. 381-395), qüestió que ja he tractat. El mateix tipus de sanció, amb la desigualtat legal esmentada, segons si es tracta d'honestiores o d'humiliores, s'imposa per a l'incendi dolós de sembrats, vinyes o camps d'oliveres (PS, 5, 20, 5, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani AntequJustiniani in usum scholarum*, p. 406, i *Coll.*, 12, 3, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573). Altres supòsits recollits en les conegudes sentències de Pau fan referència al supòsit d'incendi culpós vinculat al fortuït i igualment penat (PS, 5, 20, 3, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani AntequJustiniani in usum scholarum*, p. 406). En concret, «incendios fortuitos son los que se escapan hasta las tierras del vecino por accidente de un fuerte viento o por descuido del que pone fuego. Si por eso, una mies o una viña u olivos o árboles frutales se quemaran, se resarciría el daño causado con la estimación pecuniaria» (*Coll.*, 12, 2, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573). Les sentències de Pau també tracten la comissió del delictes d'incendi per un serf (PS, 5, 20, 4, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani AntequJustiniani in usum scholarum*, p. 406, i *Coll.*, 12, 3, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573), hipòtesi en la qual era possible que l'amo pogués entregar l'esclau a la víctima com a reparació del dany causat. Es tracta d'un supòsit de *noxae deditio*, considerada la facultat que es reconeix a la persona que té potestat sobre l'autor d'un delictes perquè no abandoni a la víctima, que en virtut del delictes adquireix sobre ell un vertader dret (s'obtenen algunes respostes a Carolina NAVARRO HORTELANO, «Simi-

solament s'exigia l'existència de l'incendi en general.³⁷ El Digest insisteix a consignar la gravetat de la pena amb la qual es castiga la conducta d'incendi i recull supòsits que es fixen tant en els mòbils de l'incendi com en el lloc de la comissió, i castiga especialment els produïts dins el recinte d'una població, pel major perill de propagació de les flames, i, com en els restants textos jurídics romans, castiga amb més o menys severitat segons la categoria social i jurídica del subjecte que protagonitza l'acte incendiari.³⁸ Pel que fa a Ulpia, són diversos els passatges continguts en el Digest que tracten la regulació de l'incendi. En un d'aquests passatges, sota el títol «Dels naufrags i incendiaris» es fa referència a la ja esmentada *Lex Cornelia*, que disposava que es prohibís l'aigua i el foc a tots els incendiaris,³⁹ si bé per a l'establiment d'altres càstigs havien de tenir-se en compte les circumstàncies que envoltaren l'incendi i es diferenciava el provocat intencionadament⁴⁰ del que es produïa de forma no voluntària, respecte al qual els causants «casi siempre son perdonados, a no ser que haya sido por amplia e incauta negligencia o por diversión».⁴¹ En altres fragments, Ulpia es mostra molt minucios i recull diversos supòsits en els quals considera aplicable la Llei aquília,⁴² de la qual els

litudes en supuestos de noxae deditio servi fructuari», *Boletín de la Facultad de Derecho de la UNED*, núm. 14 (1999), p. 229-246); també en el cas de l'incendi produït deliberadament (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, PS, 5, 3, p. 388-389), sense diferenciar entre l'edifici situat a la ciutat i el situat al camp, que també apareix castigat amb la màxima pena (PS, 5, 3, 6, p. 389). En el supòsit que l'incendi s'ocasionés amb negligència, mitjançant un motí o un tumult —circumstància que ja havia estat tinguda en compte en la *Lex Iulia de vi publica*—, el causant havia de ser condemnat a pagar el doble dels danys causats (PS, 5, 3, 6, a Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 389).

37. Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, p. 517.

38. Tracten aquesta idea, entre altres, Antonio GUARINO, *La condanna nei limiti dei possibile*, Nàpols, Jovene, 1978; Giuseppe BRINI, *Della condanna nelle legis actiones*, Roma, G. Bretschneider, 1978, i Richard A. BAUMAN, *Crime and punishment in ancient Rome*, Londres i Nova York, Routledge, 1996.

39. «Del mismo modo, los romanos privaban del agua y el fuego a algunos condenados, porque el aire y el agua están al alcance de todos y a todos se les dan y, en cambio, ellos no disfrutan de lo que la naturaleza concede a todo el mundo» (Isidoro de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 38, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. 1, p. 537).

40. D., 47, 9, 12 (Ulp., 8, *de officio proconsulis*); *Coll.*, 12, 5, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573.

41. D., 47, 9, 12 (Ulp., 8, *de officio proconsulis*); *Coll.*, 12, 5, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 573-574.

42. D., 9, 2 (Ulp., 18, *ad ed.*). És de tots conegut que la *Lex Aquilia* fou en realitat un plebiscit que es votà a proposta del tribú Aquili (D. 9, 2, 1, 1 (Ulp., 18, *ad ed.*)) vers el segle III aC i que omplí el buit legal existent respecte al dany causat injustament, delictes civils que els romans anomenaven *damnum iniuria datum*, que la Llei de les dotze taules només considerava per a alguns casos de danys específics, com el que provocava un quadrúpede, o la introducció d'un ramat en una finca aliena per a pasturar, o la tala d'arbres,

capítols primer⁴³ i tercer es referien al dany causat injustament. En aquests supòsits la Llei aquília inclou, en concret, l'incendi que crema accidentalment una casa de lloguer, o la incendia, així com el mateix cas ocorregut en una arbrada o una vila.⁴⁴ Igualment es castiga l'incendiari amb la pena capital si ha cremat una casa de lloguer amb dol.⁴⁵ Per la seva banda, si algú vol cremar una casa de lloguer i el foc també arriba a la casa de lloguer d'un veí, queda obligat per la Llei aquília en favor del veí, de manera que també és responsable envers els seus llogaters de les coses cremades d'aquests.⁴⁶ Diferent hipòtesi és la constituïda per la crema de palla (rostolls) en una finca pròpia, que fa que el foc s'escampi al predi veí i també el cremi.⁴⁷ La solució no pot ser en aquesta ocasió, segons Ulpia, que recull Cels, l'aplicació de la Llei aquília, ja que «si el fuego del que incendiaba paja se escapó, ése no queda obligado por la ley Aquilia, sino que debe ser demandado por el hecho, porque no había quemado precisamente ahí, sino mientras hacía otra cosa, así el fuego avanzó».⁴⁸

o l'incendi de cases i collites, entre altres situacions, les quals eren castigades amb diferents sancions, i s'arribava en certs supòsits a aplicar la pena capital (Giuseppe VALDITARA, «Damnum Iniuria Datum», a Javier PARICIO (coord.), *Derecho romano de obligaciones: Homenaje al profesor José Luis Murga Gener*, Madrid, 1994, p. 825-885. Cfr. Sonia MOLLÁ NEBOT, «Relación entre iniuria e iniuria iudicis», a José Luis LINARES, Tomàs de MONTAGUT, Encarnació RICART i Victoria SANSÓN, *Liber amicorum Juan Miquel: Estudios romanísticos con motivo de su emeritazgo*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2006, p. 685-702). Els beneficis d'aquesta llei s'aplicaven a altres supòsits considerats anàlegs per la jurisprudència, per la qual cosa podia exigir-se responsabilitat a qui empenia un negoci sense tenir coneixement per ell o pel metge que produïa danys a causa de la seva ignorància. Així, la responsabilitat exigida per la Llei aquília s'aplicava no només als danys causats intencionadament, és a dir, dolosament, sinó també als ocasionats culposament per inadvertència de qui havia d'haver-ho previst (Theodor MOMMSEN, *Derecho penal romano*, p. 505). Sobre la Llei aquília, es mostren molt documentats Sandro SCHIPANI, *Responsabilità «ex legge aquilia», criteri di imputazioni e problema della «culpa»*, Torí, G. Giappichelli, 1969; Giovanni CAZZETTA, *Responsabilità aquiliana e frammentazione del diritto comune civilistico*, Milà, Giuffrè, 1991; Amelia CASTRESANA, *Nuevas lecturas de la responsabilidad aquiliana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2001; Francesco M. de ROBERTIS, *Damnum iniuria datum: la responsabilidad extra-contrattuale nel diritto romano, con particolare riguardo alla lex Aquilia de damno*, Bari, Cacucci Editore, 2002, i Alessandro CORBINO, *Il danno qualificato e la lex Aquilia*, Pàdua, CEDAM, 2008.

43. D., 9, 2, 2 (Gai, 7, ed. prov.).

44. D., 9, 2, 27, 7 (Ulp., 18, ad ed.); Coll., 12, 7, 1, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

45. Coll. 12, 7, 2, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

46. D., 9, 2, 27, 8 (Ulp., 18, ad ed.); Coll., 12, 7, 3, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

47. Coll. 12, 7, 4, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

48. Coll., 12, 7, 5, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 574.

Altres supòsits recollits en el Digest també fan referència a l'incendi provocat o afavorit per la negligència dels esclaus. Un dels supòsits tracta el cas en què un serf de l'arrendatari casualment s'ha adormit a prop del forn del masover i provoca que la vila s'hagi cremat. En aquest cas, Ulpità treu a col·lació Neraci, qui escriu que, demandat el masover, aquest ha de respondre per l'acció de locació, si fou negligent en elegir els servents. Ara bé, si un dels esclaus va encendre el forn i l'altre el va custodiar negligentment i es va produir l'incendi, cal preguntar-se —i així ho fa Ulpità— si és possible demanar responsabilitats al masover. La resposta és negativa i, segons la seva opinió, la Llei aquília queda sense efecte, perquè el qui no va custodiar, no va fer res, i el que correctament va encendre el foc del forn, no va cometre cap falta.⁴⁹

Tampoc no es pot demandar, basant-se en la Llei aquília, el qui té un forn adossat a una paret comuna per aquest sol fet, perquè no queda obligat per un dany injust encara no produït; únicament pot exercitar una acció si la paret es crema, però no abans que es produeixi el dany, per la qual cosa si només hi ha foc i el veï tem que se li causi dany, és suficient la caució de dany temut.⁵⁰ Per altra part, es recull el supòsit en què els esclaus d'un masover, sempre que aquest no en tingui la culpa, hagin cremat una casa de camp, cas en què Ulpità, tenint en compte l'opinió de Pròcul, assenyala que el masover queda obligat o per l'acció de locació o per la de la Llei aquília, de tal manera que el masover pot entregar els esclaus en compensació pel dany, i si la cosa es va jutjar en un judici, no se n'ha de demanar novament un altre. La solució seria una altra si el masover tingués esclaus perillosos, perquè en aquest supòsit hauria de respondre del dany injust per haver-los tingut.⁵¹ Curiós és el cas de les abelles pròpies que volen cap a les d'un altre i aquest les crema. Competeix en aquest supòsit l'aplicació de la Llei aquília.⁵²

Des de l'òptica urbanística romana i la seva relació amb el medi ambient,⁵³ cal partir de la consideració que el que en els nostres dies s'entén per *normes urbanístiques* fou englobat pel dret romà en el concepte més ampli de *limitacions al dret*

49. D., 9, 2, 27, 9 (Ulp., 18, *ad ed.*); *Coll.*, 12, 7, 7, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575.

50. D., 9, 2, 27, 10 (Ulp., 18, *ad ed.*); *Coll.*, 12, 7, 8, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575.

51. D., 9, 2, 27, 11 (Ulp., 18, *ad ed.*); *Coll.*, 12, 7, 9, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 575-576.

52. D., 9, 2, 27, 12 (Ulp., 18, *ad ed.*); *Coll.*, 12, 7, 10, a Karl Georg BRUNS i Otto GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*, p. 576.

53. Sobre la importància que atorgaven els romans a l'edificació respectuosa amb el medi ambient es mostra molt documentat Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 30-36. Específicament sobre aquests

de propietat, que poden definir-se com les restriccions a l'ús de la cosa pròpia, imposades per llei, o bé en interès de la coexistència social, o bé en interès dels propietaris veïns o limítrofs.⁵⁴ Les primeres eren limitacions de dret públic de caràcter inderogable, mentre que les segones representaven acotacions de dret privat, susceptibles de ser derogades mitjançant un pacte o una estipulació entre els veïns.⁵⁵ Dins d'aquest context, per a evitar el més que probable dany que pogués produir-se a través dels incendis, es dictaren algunes normes reguladores de la distància entre els edificis. En concret, una antiga prescripció de la Llei de les dotze taules ordenava que es deixés entorn de l'edifici un espai lliure o una franja de terreny,⁵⁶ anomenada *ambitus*⁵⁷ (que correspon al *iter limitare* de les finques

aspectes, veiem necessari consultar l'excel·lent treball de Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial: A propósito de una constitución de Zenón*, Màlaga, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Malaga, 2000, que recull el contingut de la seva tesi doctoral i està centrat en l'anàlisi exhaustiva d'una disposició de l'emperador isàuric esmentat, en concret «De aedificiis privatis», recollida a C., 8, 10, 12, i a la qual l'autora considera «la norma de derecho urbanístico más importante en la historia del derecho romano» (Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 17). Vegeu també Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GEREZ KRAEMER i Belén MALAVE OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, Madrid, Dykinson, 2011, p. 409-426, centrat en la protecció de les aigües.

54. Vegeu Pietro BONFANTE, *Las relaciones de vecindad*, traducció castellana, pròleg, concordances i apèndix d'Alfonso García-Valdecasas, Madrid, Ed. Reus, 1932; Rodolfo CARAVELLA, *Le limitazioni del dominio per ragione di vicinanza in diritto romano*, Roma, L'Erma di Bretschneider, 1971, i Jérôme CARCOPINO, *La vida cotidiana en Roma en el apogeo del Imperio*, traducció castellana de Mercedes Fernández Cuesta, 4a ed., Madrid, Temas de Hoy, 1996. Més recentment, s'obtenen nombrosos aclariments a M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad en derecho romano*, Còrdova, Publicaciones de la Universidad de Còrdova i Obra Social y Cultural Cajasur, 1999.

55. Sobre les limitacions a la propietat immobiliària urbana es pot consultar Francesco M. de ROBERTIS, *La espropriazione per pubblica utilità nel diritto romano*, Roma, L'Erma di Bretschneider, 1972, i M. de FRESQUET, «Principes de l'expropriation pour cause d'utilité publique à Rome et à Constantinople jusqu'à l'époque de Justinien. Des limitations apportées par les lois au droit de propriété tant dans l'intérêt général que dans l'intérêt privé», *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. 58 (1980), p. 97-132.

56. Tab., VII, 1. César RASCÓN GARCÍA i José María GARCÍA GONZÁLEZ (estudi preliminar, traducció i observacions), *Ley de las XII Tablas*, p. 16.

57. Poden veure's precisions molt clares sobre el concepte d'*ambitus* a la veu *G. Humbert*, a Charles DAREMBERG i E. SAGLIO (dir.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, París, 1877 (reed. anastàtica: vol. 1 (A-B), Graz, Akademische Druck, 1969, p. 223-224). Consulteu també Adolf BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1953, col·l. «Transactions of the American Philosophical Society», vol. 43, part. 2 (reed. anastàtica: Filadèlfia, 1980, p. 361), i Ludwig Moritz HARTMANN, «Ambitus», a August von PAULY, *Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft*, vol. 1, *Alexandros bis Apollokrates*, 2a ed., Stuttgart, Metzler, 1894, col. 1800-1803.

rústiques o «*spatium illud, quod inter vicinas aedes intercedere necesse erat*»). Aquest espai lliure era en total de cinc peus,⁵⁸ és a dir, dos peus i mig per part de cada edifici.⁵⁹ Així ho entenia Isidor de Sevilla, el qual el defineix com «el espacio de dos pies y medio que se deja entre dos edificios vecinos para permitir la circulación entre ellos».⁶⁰ L'*ambitus* aviat caigué en desús i les cases foren construïdes amb murs mitjancers per necessitats d'espai, ja que Roma i altres ciutats havien d'albergar una població cada vegada més nombrosa que habitava tant en les cases senyoriales (*domus*) com en els grans edificis de pisos, normalment destinats al lloguer (*insulae*).⁶¹ Neró, al segle I dC, va voler posar remei i correcció a aquesta situació, tot aprofitant les funestes i ominoses conseqüències del grandió incendi de Roma de l'any 64, que va durar vuit dies i va significar la devastació i la destrucció parcial d'almenys deu regions augustals (de les catorze en què August havia dividit la ciutat),⁶² i, entre altres coses, va ordenar que les cases es construïssin alienades i separadament, sense parets mitgeres, encara que es desconeixen l'ajust i les mides concretes en peus que establí.⁶³ En tot cas, aquestes disposicions de

58. Supera notablement Ugo COLI, «Ambitus aedium», a Antonio AZARA i Ernesto EULA (dir.), *Novissimo Digesto Italiano*, vol. I, Torí, Unione Tipografico Editrice Torinese, 1979, p. 536-537, en el criteri de fixació de la mesura del peu romà, Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 39-40, qui, partint, per una banda, de les dificultats procedents de la consideració que la base del peu era la unitat del sistema de longitud romà i que aquest tenia en compte tant el sistema duodecimal d'origen itàlic, la unitat base del qual era l'unça, com el decimal de procedència grega, fonamentat en el *digitus*, i, per altra banda, de la constatació de les divergències existents entre el peu romà oficial (*monetalis*) i els empleats fora de la metròpolis, arriba a la conclusió que l'equivalència del peu oficial es pot xifrar en 0,296 metres.

59. Sobre l'amplada de l'espai esmentat, que per a uns, la majoria dels autors, era de cinc peus en total, dos peus i mig per a cada veí, i que per als altres, tanmateix, era d'un total de dos peus i mig i, per tant, un peu i quart per a cada veí, són diferents les opinions manifestades pels autors. Cfr. André PELLETIER, *L'urbanisme Romain sous l'Empire*, París, Picard, 1982.

60. Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 16, 12, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 258-260.

61. L'expressió es mantenia en època moderna. Philippe VICAT, *Vocabularium juris utriusque ex variis ante editis, praesertim ex Alexandri Scoti, Jo[hannis] Kahl, Barn[abae] Brissonii, et Jo[hannis] Gottl[ieb] Heimeccii accessionibus*, vol. I, Venècia, 1767, p. 930, precisa que «insula vulgari significatu locum denotat, qui andique aquis ambitur», però, a més, adverteix que «insula etiam dicitur domus, ab aliis separata, nec conjuncta vicinis parietibus». Pedro de Salas el tradueix com «isla de casas que por ningún lado está junto con otra, y por todos tiene calle» (Pedro de SALAS, *Compendium latino-hispanicum utriusque linguae veluti lumen*, Madrid, Typographia Ibarriana, 1830, p. 354).

62. Antonio GARCÍA BELLIDO, *Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo*, 3a ed. renovada, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2009, p. 116. Vegeu també Juan Antonio ARIAS BONET, «Sobre la denuncia de obra nueva en el derecho romano clásico», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLII (1972), p. 291-306.

63. Segons Tàcit, Neró ordenà que les cases destruïdes «fuesen reedificadas [...] alineadas y formadas calles más anchas, limitando la altura de las casas, y añadiéndoles porches en los frentes de las

Neró estaven fonamentades sorprenentment en la protecció contra els incendis.⁶⁴ També Trajà promulgà normes en aquest mateix sentit.⁶⁵ Més tard, a partir del segle IV, se succeïren les normes sobre distàncies, sobretot en relació amb els edificis públics. Una constitució de Constantí de l'any 329 establia una distància mínima de cent peus al voltant dels magatzems públics per a evitar el perill d'incendis.⁶⁶ Dins el dret justinianeu i respecte a les distàncies entre edificis públics sense distinció particular entre si i edificis privats, Arcadi, Honori i Teodosi II prescriguren l'any 406 que s'havia de deixar un espai lliure de quinze peus,⁶⁷ i aquesta constitució fou incorporada al Codi de Justinia.⁶⁸

Per als edificis privats (tant *domus* com *insulae*),⁶⁹ la norma general sobre distàncies fou establerta en la coneguda constitució de l'emperador d'Orient, Zenó,⁷⁰ «De aedificiis privatis»,⁷¹ ja mencionada en una nota redactada en grec i

ínsulas para protegerlas del fuego [...] Los edificios habían de ser construidos en sus partes esenciales sin vigas de madera [...] Entre casa y casa no debía haber paredes comunes sino tener cada una las suyas propias. Estas ordenanzas dictadas por la necesidad fueron bien acogidas, dando ornato a la ciudad nueva» (*Annales*, 15, 43).

64. Sembla que aquestes mesures foren aplicades a Hispània, específicament en la remodelació d'Itàlia, a la qual aquest últim emperador concedí la categoria de colònia. Ell mateix es féu càrrec de les despeses d'engrandiment i reordenació de la colònia, de manera que els arquitectes imperials portaren a terme un pla urbanístic a costa de l'emperador que es plasmà en el nou traçat que es donà a la ciutat en el segle II, cosa que es va fer seguint amb meritòria i laudable escrupolositat allò que ordenà Neró l'any 64 (nota anterior).

65. Antonio GARCÍA BELLIDO, *Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo*, p. 114.

66. C. Th., 15, 1, 4 (consulto Paul KRUEGER i Theodor MOMMSEN (ed.), *Codex Theodosianus: Pars posterior*, Hildesheim, Weidmann, 1990).

67. C. Th., 15, 1, 46.

68. C., 8, 10, 9. Consulteu el documentat treball de Wilhelm SIMSHÄUSER, «Sozialbindungen des Eigentums im römischen Bauwesen der späteren Kaiserzeit», a Vincenzo GIUFFRÈ (ed.), *Sodalitas: Scritti in onore di Antonio Guarino*, vol. IV, Nàpols, Jovene, 1984, p. 1793-1814.

69. Val la pena tenir en compte l'anàlisi que sobre aquests dos conceptes realitza Belén MALAVÉ OSUNA, *Legislación urbanística en la Roma imperial*, p. 51-58, qui completa les consideracions exposades molts anys abans per Raissa CALZA, «La preminenza dell'insula nella edilizia romana», *Monumenti Antichi*, núm. 23 (1915-1916), p. 541-608.

70. Sobre la figura política de Zenó, màxim dirigent de Constantinoble entre els anys 474 i 491, es pot consultar Frederick P. BROOKS, «The Emperor Zenon and the Isaurians», *English Historical Review*, núm. 8 (1893), p. 202-238; Adolf LIPPOLD, «Zenon, römischer Kaiser», a *Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft*, vol. X, *Xenobia bis Zythos*, Munic, 1972, col. 149-213, i Louis BRÉHIER, *Les institutions de l'empire byzantin*, París, 1970, p. 16, 22, 23, 90, 101, 112, 206, 255, 273 i 347.

71. C., 8, 10, 12. Consulteu les *Zenonianae constitutiones* en relació amb C., 8, 10, 12, a Adolf BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, 1953, col·l. «Transactions of the American Philosophical Society», vol. 43, part. 2, p. 771-772.

que la doctrina ha situat al final del segle v.⁷² La llei de Zenó es publicà originalment per a Constantinoble, però s'estengué a tot l'Imperi per Justinià, qui va ordenar la seva aplicació general a totes les ciutats l'any 531.⁷³ Concretament, Zenó va ordenar en la seva norma que s'havia de guardar un espai de dotze peus intermedis (respecte a la qual cosa es poden establir, no obstant això, certes matisacions)⁷⁴ entre edificis veïns, és a dir, 3,54 metres segons l'equivalència ja analitzada en nota, sense que els propietaris tinguessin la possibilitat de pactar una altra distància.⁷⁵

Altres disposicions urbanístiques de dret públic per a evitar incendis i que reglamentaven, per tant, també les relacions de veïnatge, foren dictades per l'emperador malalt Zenó⁷⁶ en relació amb les construccions particulars, com les terrasses i els balcons, i prohibien que el que s'havia fet en un lloc es portés a terme en carrers estrets, com també construir aquests elements amb fusta, perquè era un material perillosament combustible.⁷⁷ Moltes d'aquestes disposicions incorporades a la legislació justiniana foren tingudes en compte per emperadors posteriors que van a trobar en l'*Hexabiblos*, manual de dret civil bizantí escrit l'any 1345 per Constantí Harmenopoulos,⁷⁸ la seva persistència i continuació.⁷⁹ L'*Hexabiblos* recull, a més, les normes urbanístiques de l'arquitecte Julià d'Ascaló,⁸⁰ enquadrable entre el final del segle v i mitjan segle vi. En relació amb el foc, s'estableixen

72. Vegeu, sobre la Constitució de Zenó, també el que precisa Wilhelm SIMSHÄUSER, «Sozialbindungen des Eigentums», p. 1803-1805.

73. C., 8, 10, 13.

74. C., 8, 10, 12, 3.

75. C., 8, 10, 12, 2.

76. L. I. CONRAD, «Zeno the Epileptic Emperor: Historiography and Polemics as Source of Realia», *Byzantine and Modern Greek Studies*, núm. 24 (2000), p. 61-81.

77. Antonio PÉREZ, *Praelectiones in librum octavum Codicis Iustiniani*, Roma, 1828, p. 212, *ad C.*, 8, 10, 12, 5, fa referència a la conveniència de fer-los mantenint certes distàncies entre els edificis construïts, els uns davant dels altres i mai a menys de deu peus comptats des del sòl. Respecte a aquesta qüestió, Denis Godefroy (1549-1622), en el seu comentari al *Corpus iuris civilis* (Frankfurt am Main, 1663, *ad C.* 8, 10, 12), precisa que a les províncies estava permès construir *moeniana*, però, tanmateix, no ocorria el mateix a Roma, on no sempre estava autoritzat (col. 702, *ad notes c i d*).

78. Elena QUINTANA ORIVE, «Un manual de derecho bizantino: el Hexabiblos de Constantinus Harmenopoulos», *Anuario Jurídico y Económico*, núm. 41 (gener 2008), p. 273-285, constata que va estar vigent a Grècia fins el 1946.

79. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 101. Aquest extraordinari treball de Ribalta ens mostra les concordances entre el *Corpus iuris civilis* i l'*Hexabiblos*, passant per les *Basilicorum libri LX* i les *Julianus Ascalonitas*, a les p. 102-104, a les quals remeto expressament en relació amb tots els fragments de dret romà que he esmentat abans.

80. Vegeu Catherine SALIOU, *Le traité d'urbanisme de Julien d'Ascalon: Droit et architecture en Palestine au VIe siècle*, París, De Boccard, 1996.

certes correspondències entre el tractat de Julià d'Ascaló, l'*Hexabiblos* i les *Ordinacions d'En Sanctacília*, com es veurà en pàgines posteriors.⁸¹

Després d'aquest breu recorregut històric per les normes referents a la regulació jurídica dels danys ocasionats pel foc que he considerat més rellevants, especialment les del dret romà, per la influència que després van exercir en l'àmbit territorial català, entraré de ple en l'objecte central de la investigació.

Com tothom sap, Font i Rius distingeix tres etapes en el dret medieval català.⁸² La primera correspon a la incorporació de bona part del territori al domini carolingi (segles VIII-X),⁸³ la segona coincideix amb el domini comtal català, independent dels sobirans ultrapirenaics (segles X-XIII),⁸⁴ i, per acabar, hi ha l'època del desenvolupament del Principat (segles XIII-XV). Els orígens del dret territorial català es reconduïxen, per tant, al regne franc. Quan es produí l'ocupació musulmana, els *hispani* (Marca Hispànica)⁸⁵ de Catalunya es regien pel dret visigot, que aconseguiren conservar gràcies al principi de la personalitat de les

81. Segueixo en aquesta comparativa Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 105.

82. Sobre l'ingent obra historicojurídica del mestre de mestres, degà dels historiadors del dret, el nonagenari doctor Font i Rius, es pot consultar Josep Maria MAS SOLENCH, *Bibliografia del Dr. Josep M. Font i Rius*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2005. Vegeu també AQUILINO IGLESIA FERREIRÓS, «La creación del derecho en Cataluña», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLVII (1977), p. 99-423.

83. Es troben algunes respostes a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. I (1964), p. 29-75; Joseph BALON, *Regard sur le droit, sur la société et sur les institutions de la Catalogne à l'époque carolingienne*, Lovaina-París, Nauwelaerst, 1970, i M. ZIMMERMANN, «L'usage du droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. IX (1973), p. 223-281. És obligatòria la cita en aquest tema de l'obra de Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, edició a cura de Jaume Sobrequés i Callicó, vol. I, *La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986, i, sobretot, Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia*, també amb edició a cura de Jaume Sobrequés i Callicó, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, 3 vol. (ed. facsímil del vol. III a cura de Jaume Sobrequés i Callicó). Podem veure també l'obra titulada *El domini carolingi a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009. Més recentment, Philippe SÉNAC, *Los soberanos carolingios y al-Andalus (siglos VIII-IX)*, traducció castellana a cura de Beatriz i María José Molina Rueda, Granada, Universidad de Granada, 2010.

84. Vegeu Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes catalans*, 3a ed., 1a reimpr., Barcelona, Vivens Vives, 1983, i Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, edició a cura de Jaume Sobrequés i Callicó, vol. II, *La formació de la Catalunya independent*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986.

85. Vegeu, entre altres, Petrus de MARCA, *Marca Hispanica [sive Limes Hispanicus]*, reproducció facsímil de l'edició de París (Franciscus Muguet, 1688), Barcelona, Base, 1972 (hi ha una versió catalana a cura de Joaquim Icart, Barcelona, Arts Gràfiques C. N. Gibert, 1965). Utilitzem el terme

lleis. Per aquesta raó persistí l'aplicació del *Liber iudiciorum*. Tanmateix, com que no tenien un sistema polític propi, els territoris catalans es veieren subjectes a normes superposades al *Liber* dictades pels reis francs, que, malgrat que reconeixien el dret visigot, en la pràctica van limitar-ne l'aplicació. Dins d'aquestes disposicions franques i en relació amb el tema que m'ocupa, val la pena destacar especialment la disposició dictada per Carles el Calb (840-877), fill de Lluís el Pietós (814-840) i nét de Carlemany (768-814), l'any 844, per la qual autoritza als habitants d'Aquitània, Septimània i Hispània, de forma expressa en el capítol III, l'ús del dret visigot, excepte en les causes criminals d'homicidi, rapte i incendi, sense que ni els senyors ni els seus homes de cap manera siguin jutjats o obligats per qualsevol comte o ministre amb potestat judicial, sinó que puguin acabar tots els altres judicis segons les seves lleis i, més enllà d'aquells tres casos, definir totes les seves coses i les dels seus homes mútuament segons la seva pròpia llei.⁸⁶ No cal dir que, en independitzar-se Catalunya del regne franc,⁸⁷ aquesta disposició perdé sentit, sobretot per l'enorme vigència del *Liber* en l'àmbit català, avalada per diversos textos, com capitulars,⁸⁸ cartes de

Marca Hispànica sent conscients de la seva precarietat com a realitat politicoinstitucional, d'acord amb Jacques FLACH, «Marche d'Espagne», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XVI (1931), p. 1-57; José Antonio MARAVALL CASESNOVES, *El concepto de España en la edad media*, Madrid, 1954, p. 145-161; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «Nota sobre la locución "Marca Hispánica"», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXVII (1957-1958), p. 157-164; Ferran VALLS TABERNER, *Marca Hispànica*, amb una nota introductòria de Manuel J. Peláez, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1987, i M. J. PELÁEZ, «Le concept de Marca Hispanica dans l'historiographie juridique catalane», a *Le Roussillon de la Marca Hispanica aux Pyrénées-Orientales (VIIIe-XXe siècles): Actes du LXVIIe Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, CIII, 1995, p. 13-38. Conté moltíssimes idees sobre la matèria Felipe MATEU LLOPIS, «De la Hispania tarraconense visigoda a la Marca Hispànica carolina», *Analecta Sacra Tarraconense. Revista de Ciències Histórico-eclesiàstiques*, núm. 19 (1946), p. 1-122.

86. Consulto el text a través de Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. I. Textos*, 2 vol., i Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña. II. Estudios*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita i Escuela de Estudios Medievales, 1983. En concret, es tracta del document 2, recollit a tom I, vol. 1, p. 4-7.

87. Durant el segle X, els territoris catalans s'anaren independitzant del poder carolingi i es convertiren en veritables comtats independents a mesura que l'Imperi es debilitava, en especial per les guerres de successió. Oficialitzà aquesta independència el comte Borrell II l'any 987 en no prestar jurament al primer monarca de la dinastia dels Capet. Analitza el procés d'emancipació Josep Maria SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Lleida, Pagès, 2004, p. 144-149.

88. Així es pot deduir del contingut del capítol 10 de la carta capitular de Pipí el Breu de l'any 768, en la qual disposava «que todos los hombres tanto romanos como (francos) salios, tengan su propia ley y si alguien viniera de otra provincia, viva según la ley de su patria» (consulto i cito Alfredo BORETIUS i Victor KRAUSE (ed.), «Capitularia regum francorum», a *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1883-1897, 2 vol., en concret tom I, secció II, *Legum*, p. 42).

població⁸⁹ i fins i tot els mateixos *Usatges*,⁹⁰ raó per la qual crec convenient insistir en la regulació continguda en el *Liber* en relació amb la conducta danyosa per foc, en contrast amb els criteris de caracterització de la configuració legal de l'incendi en el dret romà —les seves línies principals han quedat ja de manifest—, amb notable influència a Catalunya⁹¹ primigèniament a través de la Universitat de Montpeller, situa-

89. La carta de poblament de Cardona, atorgada per Borrell II, comte de Barcelona-Ausona, i datada el 23 d'abril de l'any 986, establia en relació amb els seus habitants, especialment els que abans del seu establiment en aquest terme haguessin incomplert notòriament les lleis i fossin creditors de diverses acusacions penals, que havien de complir «con el amor de Dios, la ley derecha y la justicia recta, en cuanto podáis según la ley canónica y las leyes de los godos» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*; en concret, aquesta carta apareix recollida en la seva totalitat al tom I, vol. 1, p. 14-18 (doc. 9), i el seu estudi es fa en el tom I, vol. 2, p. 615-617).

90. En el capítol 81 d'aquest text s'assenyala que Ramon Berenguer i la seva esposa, Almodis, establiren que tots els plets fossin jutjats d'acord amb els *Usatges* i que, allí on aquests no fossin suficients, s'acudís a les lleis gòtiques i a l'arbitri del príncep i de la seva cúria (consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1913, p. 36; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona*, amb la col·laboració de Teresa Gracia, Lluïsa de Nadal i Pere Puig i Ustrell, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, p. 120-121 (2a ed.: Barcelona, 1991), i Ferran VALLS i TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, amb pròleg de Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez (de la preparació, la selecció i la correcció dels textos originals, se n'encarregaren Manuel J. Peláez i Enrique M. Guerra), Barcelona, Departamento de Historia del Derecho de la Universidad de Málaga i Promociones Publicaciones Universitarias, 1984, p. 95-96). Vegeu també *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, IX, 15, 1, Barcelona, 1704 (reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 186). Cfr. Guillem Maria de BROCA I DE MONTAGUT, «Els Usatges de Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. v (1913-1914), p. 357-389; Guido MOR, «En torno a la formación del texto de los Usatici Barchinonae», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 413-461; Donald J. KAGAY, *The Usatges of Barcelona: The fundamental Law of Catalonia*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press, 1994; André GOURON, «Sur la compilations des Usages de Barcelona au douzième siècle», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *Actes del VIII Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 219-236.

91. Vegeu, entre altres, el ja clàssic treball de Josep Maria FONT I RIUS, «La recepción del derecho romano en la península Ibérica durante la edad media», *Recueil de Mémoires et Travaux* (Montpeller), núm. 6 (1967), p. 85-104. També és important la investigació d'Eduardo de HINOJOSA, «La admisión del derecho romano en Cataluña», a Eduardo de HINOJOSA, *Obras*, vol. II, *Estudios de investigación*, Madrid, Instituto Nacional de Estudios Sociales, 1955, p. 387-404 (aquestes *Obras* tenen tres volums, editats pel CSIC entre els anys 1948 i 1974). Sobre la influència en el territori català del text medieval jurídic castellà per excel·lència que significa la recepció del dret comú, es pot consultar Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «Les "Partidas" a Catalunya», *Estudios Universitaris Catalans*, vol. 6 (1912), p. 13-37 i 159-180, i vol. 7 (1913), p. 118-162. Precisament, aquest fou al final el títol de la seva tesi doctoral. En concret, en l'exemplar que el mateix Ramon d'Abadal dedicà al seu amic Ferran Valls el 21 de gener de 1914, s'obser-

da dins de l'àmbit d'influència catalana durant els regnats de Ramon Berenguer IV, Alfons I i Pere I, juntament amb el dret canònic⁹² i el feudal,⁹³ que es va produir a

va que el text *Les «Partidas» a Catalunya durant l'edat mitjana* fou publicat dit any 1914 a Barcelona en un volum a part de cent cinc folis i es va extreure dels números 6 i 7 d'*Estudis Universitaris Catalans*. La memòria doctoral d'Abadal sobre les *Partidas* a Catalunya durant l'edat mitjana és molt coneguda i ha estat valorada molt positivament, però al final la seva tesi es titulà «La Lex Visigothorum durante la época condal en Cataluña» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-215/11). Una altra qüestió que resulta interessant posar en relleu és l'esforç de preparació que la memòria doctoral comportà a Abadal, que consultà tot tipus de fonts i obtingué un molt escàs resultat de les seves consultes de la bibliografia jurídica: «Lo que m'amohina molt és la Memòria del doctorat. La faig a base del treball que vaig presentar a la Junta de pensions sobre les partides, però cal afegir-hi una part doctrinal extensa, segons diu el propi Ureña. I ja'm tens ficat entre els Usatges i les commemoracions de Pere Albert i la segona Partida i el Fuero de Nàjera i les Fazañas y Albedríos, i, lo qu'és pitjor, revolcant-me en aquell mar airat dels comentaristes: Montjuich, els Vallseca, Callís, Marquilles, Socarrats... que per cada columna que pensament llegeixes aprofites dos paraules i encara bon grat. Afegiré a n'això que tot just ho comenso i que aquí estich faltat dels llibres més essencials i podràs fer-te càrrech del meu divertiment» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-270/11). El 3 de setembre de 1911, des de Pradell, Abadal feia una síntesi del que era el projecte de la seva tesi doctoral: «Yo vaig continuant ab la còpia de les Partides, que.s cosa inacabable. Les tardes les dedico a la Memòria del doctorat. Perque t'hi diverteixis aquí ve el plan (fragmentari) de l'última: I Primera part dedicada als fets. I— De la introducción del título XVIII de la segunda Partida, conocido con el nombre de *Consuetudo Hispaniae*, en el régimen de los castillos catalanes. II— De cómo esta introducción dio lugar a que fuese traducido al catalán aquel título de la segunda Partida. III— De los hechos que razonan prácticamente esta introducción. IV— Del curso que sigue la lucha entre la *Consuetudo Cathaloniae* y la *Consuetudo Hispaniae*. II Segona part dedicada a la diguem-ne filosofia que.s despren d'aquest fets. Aquesta part no està encara ni embastada. De la primera en tinch llest el primer capítol i are estich redactant el segon. No sé pas com ho faré per a enllestir-la. Cada dos per tres surten entrebanchs i yo, faltat de llibres, em trobo en la quasi impossibilitat absoluta de resoldre'ls» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-249/11).

92. Interessa assenyalar la significació que, quant a la imposició de penes, té el comportament delictiu d'incendi realitzat en algun lloc d'especial transcendència per a algun ordenament jurídic. En concret, em refereixo a la hipòtesi de l'incendi provocat en temples —llocs destinats a la lliure manifestació de sentiments religiosos—, fet que, d'acord amb la consideració del sistema de dret penal canònic de l'Església cristiana, és constitutiu de sacrilegi, modalitat autònoma d'incendi a la qual en aquest ordre legislatiu s'assigna una sanció jurídica consistent en una penitència de tres anys i l'excomunió, segons el que recull el Decret de Gracià, en concret C., 32, q. 8, c. 13 (<<http://www.mdz.bib-de/digbib/gratian/text@Generic>>), i molt després el Codi de dret canònic del 1983, cànon 1376 (<<http://www.vatican.va/-archive/ESL0020/-INDEX.HTM>>). Sobre el Decret de Gracià, és molt convenient veure el contingut dels treballs de Rudolph SOHM, *Das altkatholische kirchenrecht und dekret gratians*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967; Anders WINROTH, *The making of Gratian's Decretum*, Cambridge i Nova York, Cambridge University Press, 2000, i Regula GUJER, *Concordia discordantium codicum manuscriptorum?: die Textentwicklung von 18 Handschriften anhand der D., 16 des Decretum Gratiani*, Colònia, Bohlau, 2004.

93. Vegeu Francisco MIQUEL ROSSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947, i, molt posteriorment, Adam J. KOSTO, «The Liber Feudorum maior of the counts

través de la recepció del dret comú.⁹⁴ La vigència del *Liber*, a la qual ja he al·ludit, es va mantenir fins a la constitució de les Corts celebrades a Barcelona el 1251 amb Jaume I el Conqueridor, on clarament s'exposa que «asimismo, establecemos con el consejo de los predichos [los asistentes a las Cortes] que no sean admitidas, recibidas, invocadas o alegadas en causas seculares, las leyes romanas o las godas, el Decreto o las Decretales... Antes bien, en todas las causas seculares, se hagan las alegaciones según los Usatges de Barcelona y según las constituciones reconocidas del lugar donde se tramita la causa, y en defecto de ellos, se proceda según el sentido natural».⁹⁵ Hem d'esperar fins a les Corts de Barcelona del 1409, amb Martí I l'Humà, perquè es reconegui la supletorietat del dret comú romà canònic si de cas manca el dret propi general o local.⁹⁶

Tornant a l'estudi dels danys causats per foc en el *Liber*, s'ha de partir de la premissa que el dret penal germànic aportà nous criteris de valoració de la conducta delictiva incendiària respecte del sistema punitiu romà, al qual ja m'he referit succintament, per la qual cosa es produí un reconeixement legislatiu de diversos elements de ponderació que van insistir en la descripció dels comportaments

of Barcelona: the cartulary as an expression of power», *Journal of Medieval History*, vol. 27, núm. 1 (març 2001), p. 1-22.

94. Lluís FIGA I FAURA, «Primera recepció del dret comú i segona recepció del dret comú», a *Llibre del II Congrés Jurídic Català*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació i Col·legi d'Advocats de Barcelona, 1972, p. 339-369, i Lluís FIGA I FAURA, «“Mos italicus” y los juristas catalanes», *Anales de la Academia Matritense del Notariado*, núm. XX (1976), p. 273-298. Més recentment, vegeu Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La recepción del derecho feudal común en Cataluña, 1 (1211-1330) (La alienación del feudo sin consentimiento del señor)», *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, núm. 4 (1992), p. 9-145, i Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «El derecho común en Cataluña», a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *Actes del VI Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 305-406. Cfr. Manuel J. PELÁEZ, «Derecho común y pensamiento político de dos juristas de Sant Joan de les Abadesses: Joan de Socarrats y Antoni de Agullana», a *Amics de Besalú: IV Assemblea. Actes i Comunicacions*, vol. I, Girona, 1980, p. 255-268. Val la pena destacar el gran volum de Joan de SOCARRATS, *Iurisconsulti cathalani In tractatum Petri Alberti, canonici barchinonensis, de consuetudinibus Cathalonie inter dominos et vasallos ac nonnullis aliis, quae Commemoraciones Petri Alberti appellantur, doctissima ac locupletissima commentaria nunc primum typis excusa, quibus feudorum materia diligentissime pertractatur*, Barcelona, Joan Guardiola, 1551, i Lió, Apud Antonium Vincentium, 1551. Dedicada a l'infant Ferran, es tracta d'una de les millors manifestacions de la recepció del dret comú a Catalunya, en la qual els autors més citats són Bartolo de Sassoferrato i Baldo degli Ubaldi.

95. Cap. III de la Constitució «Item statuimus», a *Constitutions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmatics y altres drets de Catalunya*, I, 8, 1.

96. S'establí el següent ordre de prelación de fonts: «Usatges de Barcelona e Constitucions e Capítols de Cort de Catalunya, Usos, Costums, Privilegis, Immunitats, e Libertats de quiscuna condició, e de las Universitats, e dels singulars de aquellas, dret comú, equitat, e bona rahó» (capítol 9 de les Corts de Barcelona de l'any 1409, recollit a *Constitutions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitutions de Catalunya*, I, 38, 2, p. 95-96).

constitutius d'aquest delictes. En concret, el sistema punitiu germànic introduí la novetat de desvincular la gravetat criminal del delictes d'incendi del criteri objectiu i circumstancial del lloc de comissió del delictes, que tenia molt en compte el perill de propagació si el foc es produïa dins de llocs habitats. A més, es ponderà, a l'hora de la imposició de la pena, l'ús de determinats mitjans per a ocasionar l'incendi, com és el cas de l'aprofitament o ús de la clandestinitat, la nocturnitat, la violència o la banda armada, cosa que va permetre conformar un tipus d'incendi essencialment caracteritzat pel mitjà d'execució, la gravetat del qual augmentava si es produïa l'afectació de béns individuals tan rellevants com la vida i la integritat personal.

En tot cas, llegint els textos de l'època queda patent que el fet d'ocasionar un dany a béns materials privats a través de l'incendi permet apreciar un tipus delictiu no orientat específicament a la defensa de béns jurídics personals, sinó, essencialment, a la tutela corresponent de béns de caràcter material, susceptibles d'una valoració de caràcter patrimonial, i és en aquest context on podem incardinar les controvèrsies sobre la naturalesa jurídica de l'habitatge construït amb fusta, temàtica sobre la qual ja s'ha escrit quelcom.⁹⁷ La qüestió radica en el fet que es fa valer un antic principi històric del dret dels pobles bàrbars en virtut del qual tot allò que es destrueix per l'acció del foc ha de ser considerat un bé moble.⁹⁸ Sembla clar que si es tracta d'una casa de fusta, de palla o d'herbes, susceptible, per tant, de cremar fàcilment, la seva consideració jurídica ha de ser la de bé moble, en

97. Consulteu Manuel J. PELÁEZ, «Notas y precisiones sobre las posibles raíces institucionales galas del fuero de Logroño de 1095. El elemento franco en un texto iushistórico local», *Berceo*, núm. 103 (juliol-desembre 1982), consulta en línia a <<http://www.vallenajerilla.com/berceo/rioja-abierta/pelaez/-raicesgalasfueroLogroño.htm>>, i, sobretot, Manuel J. PELÁEZ, «El elemento germánico y franco en el Fuero de Logroño de 1095», a Francisco Javier GARCÍA TURZA i Isabel MARTÍNEZ NAVAS (coord.), *Actas de la reunión científica «El Fuero de Logroño y su época»*, Logroño, Ayuntamiento de Logroño, 1996, p. 257-304, esp. p. 279-280.

98. Dit principi, «Was die Fackel Werzehrt, is Fahrnis», apareix referenciat a Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, «Bienes muebles e inmuebles en el derecho español medieval», *Cuadernos de Historia de España*, núm. XI (1949), p. 16, i posteriorment a Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *Estudios medievales de derecho privado*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1977, p. 13. Insisteixen en la consideració de la casa de fusta com un bé moble els *Coutumes d'Artois*, segons la interpretació de Paul VIOLLET, *Histoire du droit civil français, accompagnée de notions de droit canonique, et d'indications bibliographiques*, 2a ed., corregida i augmentada, París, L. Larose & Forcel Editeurs, 1893, p. 618. També Manuel J. PELÁEZ, «Notas y precisiones sobre las posibles raíces institucionales galas del fuero de Logroño de 1095. El elemento franco en un texto iushistórico local», consulta en línia a <<http://www.vallenajerilla.com/-berceo/rioja-abierta/pelaez/-raicesgalasfueroLogroño.htm>>. Sobre aquests *Coutumes d'Artois*, es troben algunes respostes a Edmond LECESNE, *Exposé de la législation coutumière de l'Artois*, París, A. Courtin, 1869, i a Charles HIRSCHAUER, *La rédaction des coutumes d'Artois au XVIIe siècle*, París, L. Tenin, 1918.

contraposició amb les altres construccions realitzades amb materials ignífugs, que són considerades béns immobles.⁹⁹

D'altra banda, en la valoració punitiva de l'incendi cal destacar especialment, dins el sistema normatiu del dret penal germànic, l'àmbit de rellevància d'aquest delictes en l'esfera jurídica d'un bé immaterial i supraindividual com és el de la pau pública.¹⁰⁰ El reconeixement d'aquest bé jurídic permet apreciar un nou tipus de comportament delictiu d'incendi que és considerat com un atemptat directe a la pau pública, ja que es valora específicament el fet que es posi en perill béns jurídics espirituals sobretot en relació amb la pretensió legal de respecte de les mínimes condicions fonamentals de convivència humana en societat.

Aquests criteris generals caracteritzadors de l'ordenament juridicohistòric penal germànic en relació amb l'incendi, podem observar-los en l'Edicte de Teodoric,¹⁰¹ text en el qual s'ha de destacar que, en contraposició amb el que es diu en les *Pauli Sententiae*, la *inimicitia* és considerada una circumstància constitutiva del tipus únic d'incendi,¹⁰² que la pena que s'ha d'aplicar ha de ser diferent segons la categoria social del causant de l'incendi —s'aplica la pena de mort per combustió a través del foc a les persones de pitjor estatus, mentre que el denominat *ingenuus* havia de pagar els danys ocasionats pel foc i, a més, era penat amb l'obligació

99. Vegeu Han PLANITZ, *Grundzüge des Deutschen Privatrechtes mit einem Quellenbuch*, 2a ed., Berlín, Springer-Verlag, 1931, p. 35 i 44 (en la traducció castellana de Carlos Melón Infante, de la 3a ed. alemanya, prologada per Alfonso García-Gallo, Barcelona, Bosch, 1957, p. 93-94).

100. «La destrucción de la casa en una u otra forma, ya por demolición, ya por incendio, va unida a la privación de la paz general» (Eduardo de HINOJOSA, *El elemento germánico en el derecho español*, Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas i Centro de Estudios Históricos, 1915, p. 77).

101. Consulto Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, que conté el text complet de l'*Edictum Theodorici Regis* en les p. 682-710. Sobre la procedència ostrogoda o visigoda d'aquest text, Alfonso García-Gallo escrigué que «desde 1955, fecha del primer estudio de Vismara sobre este texto —hasta dos años antes aceptado unánimemente como el más característico del derecho ostrogodo—, se hace indispensable tomarlo en consideración al tratar de las fuentes visigodas» (Alfonso GARCÍA-GALLO, «Consideración crítica de los estudios sobre la legislación y la costumbre visigodas», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIV (1974), p. 390). Vegeu també Piero RASI, «Sulla paternità del c. d. *Edictum Theodorici regis*», *Archivio Giuridico «Filippo Serafini»*, núm. 145 (1953), p. 105-162, esp. p. 105-113, que tracta de demostrar que l'*Edictum Theodorici regis* no va poder ser obra del rei ostrogot Teodoric el Gran; Giulio VISMARA, «El Edictum Theodorici», a Álvaro d'ORS, *Estudios visigóticos*, vol. 1, Roma i Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Delegación de Roma, 1956, p. 49-89; Giulio VISMARA, *Scritti di Storia Giuridica*, vol. 1, *Fonti del Diritto nel regni germanici*, Milà, Giuffrè, 1987, i Biagio SAITTA, *La civiltas di Teodorico: Rigore amministrativo, tolleranza religiosa de recupero dell'antico nell'Italia ostrogota*, Roma, L'Erma de Bretschneider, 1995, col·l. «Studia Historica», 206 p.

102. E. Th., 97 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 701).

d'indemnitzar i pagar una altra vegada el valor de les coses danyoses,¹⁰³ i en el cas que resultés insolvent havia de sofrir la pena d'assots¹⁰⁴ i la relegació perpètua— i que no s'estableix en el text de l'Edicte cap diferència entre edificis urbans i edificis rústics pel que fa a la valoració de la pena pel delicte d'incendi, per la qual cosa es menysprea el fet de la possible ràpida propagació del foc en llocs densament poblats.¹⁰⁵ En relació amb l'incendi culpós, la sanció que s'estableix en l'Edicte de Teodoric és únicament el simple rescabament dels danys ocasionats.¹⁰⁶

En el *Liber iudiciorum*,¹⁰⁷ els criteris mencionats anteriorment procedents

103. Excepte el contingut de la disposició recollida a PS, 5, 3, 6, per a l'incendi produït per negligència, tal com s'ha vist en línies anteriors, aquesta pena que condemna al pagament del doble «no se encuentra en otras fuentes relativas al incendio». Vegeu Álvaro d'ORS (edició, palinngènia i índexs), *Estudios visigóticos, II: El Código de Eurico*, Roma i Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Delegación de Roma, 1960, p. 154, n. 447.

104. Sant Isidor descriu aquest càstig gràficament: «llámanse así los azotes porque al ser blandidos, azotan el aire. En esta denominación se incluyen las trallas, rebenques y flagelos, que resuenan al caer sobre el cuerpo con chasquido y estruendo» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 14, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. 1, p. 533).

105. «Una mayor lenidad con el incendio de edificio rústico no tenía quizá razón de ser en un ambiente rústico provincial, y por eso se puede considerar justificada la desaparición de la antigua diferencia» (Álvaro d'ORS, *Estudios visigóticos, II*, p. 154). Vegeu també aquest particular i la pèrdua d'importància del lloc de comissió del delicte d'incendi en el contingut de la *Lex Romana Burgundionum sine forma et expositio legum Romanarum* (consulta Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 711-756). Sobre la *Lex Burgundionum*, vegeu els comentaris clàssics d'Heinrich BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Leipzig, Verlag von Ducker & Humblot, 1887, p. 354-358, i Hans FEHR, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlín, Walter de Gruyter & Co., 1948, p. 57-58.

106. E. Th., 98 (Johannes BAVIERA (ed.), *Fontes Iuris Romani Antejustiniani in usum scholarum*, p. 701-702). Cfr. Frederick BLUHME, *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi. Edictus ceteraeque Langobardum Leges*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1869, i Claudius F. von SCHWERIN, *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi. Leges saxonum und Lex Thuringorum*, Hannover i Leipzig, Hahnschebuchhandlung, 1918.

107. Consulta i cito el *Liber iudiciorum* a través del *Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, edició a cura de Jesús Alturo, Joan Bellès, Josep M. Font i Rius, Yolanda García i Anscari M. Mundó, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003. Vegeu també Joan BELLÈS I SALLEN T (cur.), *Llibre dels judicis, traducció catalana moderna del Liber iudiciorum*, amb la col·laboració de Jesús Alturo, Josep M. Font i Rius, Anscari M. Mundó i Alexandre Olivari, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2008. Cfr. l'edició del *Liber* continguda en *Los códigos españoles concordados y anotados*, vol. 1, Madrid, Imprenta de la Publicidad a Cargo de M. Rivadeneyra, 1847. Sobre el *Liber iudiciorum* es troben respostes, entre molts altres, a Rafael UREÑA Y SMENJAUD, *La legislación gótico-hispana (Leges Antiquiores-Liber iudiciorum): Estudio crítico*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de Idamor Moreno, 1905, i Karl ZEUMER (ed.), *Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi: Leges visigothorum antiquioris*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1894; vegeu també Karl ZEUMER, *Historia de la legislación visigoda*, traducció castellana de Carlos Clavería, Bar-

del món germànic van veure's, per aquest caràcter territorial, modificats. En dit text, els casos d'incendi i les sancions per als incendiaris es normativitzen fonamentalment en l'octau dels seus llibres i, específicament, en el segon dels sis títols de què consta i que apareix rubricat «De incendiis et incensoribus», si bé alguna altra disposició relativa també a l'acte delictiu incendiari es troba recollida en el tercer dels títols del mencionat llibre octau. En concret, els incendis dels edificis es regulen insistint en la distinció de sancions per a l'autor segons si l'incendi es comet a la ciutat o fora de l'àmbit urbà i segons si l'incendiari és de condició jurídica lliure o és esclau, i es disposa en el primer cas que el dany provocat per l'acció del foc de forma intencionada en una casa situada dins de la ciutat havia de castigar-se amb la indemnització del dany i, a més, amb la mort per foc.¹⁰⁸ Pel que fa a la indemnització dels danys ocasionats, aquests s'establien en virtut dels objectes i el valor d'aquests que, mitjançant jurament, digués el perjudicat que es trobaven dins de la casa incendiada. En cas que es demostrés que aquest jurament era fals, el perjudicat tenia l'obligació de tornar a qui havia pagat la indemnització el doble del valor del que va jurar en excés. Per al supòsit que el foc s'estengués i cremés altres cases, a més de la directament incendiada, es preveia que els seus amos fossin indemnitzats en funció del valor dels danys ocasionats a cada casa. Si, per contra, l'incendi fou provocat en una casa situada fora de la ciutat, el causant dels danys ocasionats per l'incendi quedava sancionat amb una indemnització que seguia el mateix esquema que acabem de veure quant a la taxació dels danys i, en cas d'insolvència, amb l'entrega de la cosa en servitud.¹⁰⁹

celona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1944, que conté un resum de la història de la legislació visigòtica d'Euric a Witiza. Cfr. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho: Una historia de la formación de un derecho estatal español*, Barcelona, Signo, 1992. És interessant el treball de Yolanda GARCÍA LÓPEZ, «L'edició de Zeumer i la tradició manuscrita del *Liber*», a *Liber iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 31-65.

108. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 1, *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 533-534, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 240-241). L'antiga pena de mort que l'ordenament romà aplicava a qui provocava dolosament un incendi en una casa aliena (talió simbòlic) va ser substituïda en la legislació goda per l'entrega en servitud en cas d'insolvència del culpable (Javier ALVARADO PLANAS, «Lobos, enemigos y excomulgados: la venganza de la sangre en el derecho medieval», a Juan BARÓ PAZOS i Margarita SERNA VALLEJO (ed.), *El Fuero de Laredo en el Octavo Centenario de su Concesión*, Santander, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, 2002, p. 355).

109. Per a Isidor de Sevilla, «la *servitus* (esclavitud) deriva su nombre de “conservar”, pues entre los antiguos, los prisioneros de guerra que se libraban de la muerte, se llamaban siervos. Por sí sola, ésta es la mayor de las desgracias, y resulta para el hombre libre más cruel que cualquier otro suplicio, pues cuando se pierde la libertad, al mismo tiempo se pierde todo lo demás» (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, V, 27, 32, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. I, p. 535).

Si el causant de l'incendi era un serf, havia de ser lliurat al propietari de la casa cremada per a ser ajusticiat, llevat que el seu amo volgués deslliurar-lo del càstig i pagués els perjudicis causats; en aquest cas, era castigat amb la pena d'assots, sense que la normativa visigoda distingís, en aquest supòsit, entre l'edifici situat en el camp i el situat a la ciutat.¹¹⁰ En relació amb l'incendi causat en un bosc o la crema d'arbres, també s'establien sancions diferenciades segons si es tractava d'un home lliure o d'un esclau. Si l'autor de l'incendi que havia causat els danys era un home lliure, a més de patir una pena corporal (cent assots) havia d'indemnitzar els danys causats amb una suma fixada per homes bons.¹¹¹ Si l'incendiari era un serf, la sanció era doble: per una banda, cent cinquanta assots; per l'altra, l'amo podia optar entre pagar els danys ocasionats o entregar el serf, que aquí era adquirit per qui patí el dany.¹¹²

Quant a l'incendi culpós, provocat per l'extensió involuntària del foc, en el *Liber* queda castigat amb la indemnització del dany causat. Es recull el supòsit del caminant que, en encendre el foc amb llenya en el lloc on descansa, provoca un incendi involuntari. Aquesta possibilitat el fa, segons el *Liber iudiciorum*, responsable dels danys causats.¹¹³ Es tracta d'una regulació expressa d'alguns supòsits d'incendi imprudent. En els supòsits coberts per aquesta llei, després que s'intenti evitar que el foc creixi, si no s'aconsegueix controlar-lo no hi ha altra sanció que la d'indemnitzar «tantum quantum flamma consumpsit reddere».¹¹⁴ Aquesta llei regula la imprudència, però sols en alguns supòsits d'incendi. D'aquesta forma, encara que en el text s'al·ludeix a l'incendi de cases, no es pot entendre que tot incendi imprudent d'una casa tingui acollida en el precepte. La norma parteix de la premissa que es tracta d'un foc fet en un camp mentre es fa camí, per la qual cosa sembla aplicable a la resta d'incendis que tenen com a origen el descuit.

110. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 1 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 533-534, i Joan BELLÈS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 240-241).

111. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 2 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 534-535, i Joan BELLÈS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241). Sobre els coneguts com a «homes bons», realitza una interessant sinopsi Joaquín CERDÀ RUIZ FUNES, *Estudios sobre instituciones jurídicas medievales de Murcia y su Reino*, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio, 1987, p. 319-325, esp. p. 321, que remarca que es tracta d'una institució que en el «mundo romano se conocía como *arbitrium boni viri* y Cicerón habla de los *virii boni nominantur*», mentre que «en las fuentes visigodas los encontramos desempeñando algunas actividades judiciales».

112. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 2 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 534-535, i Joan BELLÈS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

113. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 3 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 535, i Joan BELLÈS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

114. *Liber iudiciorum*, VIII, 2, 3 *antiquae* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 535, i Joan BELLÈS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 241).

El tercer títol del llibre octau del *Liber* està dedicat especialment als danys ocasionats en arbres fruiters, cultius diversos i plantacions de blat.¹¹⁵ En aquest context, per la indubtable importància de l'agricultura¹¹⁶ en la societat goda, la vinya¹¹⁷ rebia una regulació de caràcter protector i amb un contingut especial, atès que, en aquest cas, en consideració al valor dels ceps, la pena s'incrementava i es compelia el causant a entregar dos ceps del mateix valor per cada un dels que havien estat tallats, arrancats o cremats; si el causant de dits danys era un serf que havia actuat sense mandat del seu senyor, a més de restituir completament els fruits havia de sofrir una pena de caràcter corporal xifrada en deu assots per cep, infligits públicament, o bé a voluntat de l'amo, i aquest havia de fer front al pagament d'un sou per cada sis ceps. Si els danys eren molt quantiosos i l'amo no volia pagar l'esmena, podia fer el que volgués amb el serf.¹¹⁸ Si el que s'incendiava era una tanca, el *Liber* diferencia, quant a la imposició de la pena, segons la categoria social de l'incendiari, de manera que es castigava el de millor posició amb l'obligació de reparar la tanca i satisfer el dany causat. Si amb l'acció que havia donat lloc a l'incendi s'havia causat un dany als fruits de l'amo de la finca tancada, l'incendiari estava obligat a pagar els danys segons l'avaluació de qui els hagués examinat, però, a més, havia de pagar una pena pecuniària de deu sous, la mateixa pena a la qual quedava obligat per l'incendi en un camp que tingués o hagués tingut fruits, mentre que per l'incendi en un prat estava obligat a pagar cinc sous.¹¹⁹ Per contra, per l'incendi en un camp on no hi hagués fruits, el qui l'hagués provocat, sempre que pertanyés als grups socials superiors, sols quedava obligat a reparar la tanca.¹²⁰ Supòsit distint i, per tant, diferent en la regulació del *Liber* és el dels casos en què l'incendiari era de condició social baixa. En aquesta hipòtesi, el causant del dany per foc era creditor d'una triple sanció: en primer lloc, havia de fer front a la pèrdua ocasionada en els fruits en la quantia en què els perjudicis haguessin estat avaluats; en segon lloc, quedava obligat a reparar la tanca; i en

115. Cfr., entre altres, J. ORLANDIS, *Historia social y económica de la España visigoda*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1975, on es fa referència a la importància de l'agricultura i la ramaderia en aquesta etapa. Com és sabut, el principal producte de les terres de cultiu en temps dels visigots eren els cereals.

116. Vegeu les opinions sobre l'agricultura d'Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XVII, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 322-381.

117. Específicament sobre les vides, es pot consultar Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XVII, 5, p. 1-33, a José Oroz Reta (text llatí, versió espanyola, nota i índexs) i Manuel A. Marcos Casquero, vol. II, p. 330-335.

118. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua emmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537, i Joan BELLÉS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 243-244).

119. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua emmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÉS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

120. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua emmendata (Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÉS I SALLENTE (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

tercer lloc i amb caràcter exemplificatiu, rebia públicament cinquanta assots.¹²¹ Si els fets danyosos havien estat comesos per un serf, pel seu compte i sense coneixement del seu amo, el càstig havia de ser, per a la persona mancada de llibertat, el pagament del dany, la reparació de la tanca i cent assots.¹²² En el cas que l'incendi s'hagués produït casualment, únicament s'havia de reparar la tanca, perquè el *Liber* considerava que no era delictes allò que no havia estat fet voluntàriament.¹²³

En resum, són diverses les claus per a entendre aquestes disposicions contingudes en el *Liber*, algunes procedents del Codi d'Euric, en relació amb la normativa romana. En primer lloc, es reprèn la distinció entre l'incendi de cases en un poblat, per una banda, i l'incendi de cases fora del poblat i l'incendi de monts, per l'altra. Dita diferenciació potser es pot considerar com un clar precedent de la necessitat de distingir entre els incendis que de forma ineludible posen en perill béns jurídics personals i els incendis el perill dels quals se centra fonamentalment en la propagació de les flames a altres objectes materials. A més, s'apliquen diferents penes segons la condició social de l'incendiari. En segon lloc, no es menciona la *deportatio*, per la qual cosa, en cas d'insolvència, l'incendiari es converteix en serf del damnificat. I, per acabar, no apareix la *inimicitia*, que era la circumstància constitutiva de l'incendi d'un edifici rústic en les *Pauli sententiae* i la circumstància constitutiva del tipus únic d'incendi en l'Edicte de Teodoric. A més, en relació amb els béns ambientals que es podria deduir que queden protegits (monts, boscos, arbres, etc.), sembla que ho eren com a objecte de propietat, i no com a béns la conservació dels quals interessava a la comunitat pel fet de ser components del seu entorn.

Urbanísticament, en contraposició amb l'interès en aquest tema de l'ordenament romà, el dret visigot, conseqüència de la decadència del Baix Imperi, no s'ocupa especialment d'aquests aspectes.¹²⁴ El *Codex Euricianus* no conté cap norma en aquest sentit, i dels preceptes imperials que contenia el títol «De operibus publicis» del *Codex Theodosianus* (C.Th. 15,1),¹²⁵ els redactors del *Breviarium Alaricianum* sols en conser-

121. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

122. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

123. *Liber iudiciorum*, VIII, 3, 5, *antiqua enmendata* (*Liber Iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom*, p. 537-538, i Joan BELLÈS I SALLEN (cur.), *Llibre dels judicis*, p. 244).

124. Consulteu Charles APPLETON, *Histoire de la propriété prétorienne et de l'action publicienne*, vol. II, París, Ernest Thorin, 1889, p. 145-151; Otto KARLOWA, *Römische Rechtsgeschichte*, vol. II, Leipzig, Velt & Comp., 1901, p. 1275-1278, i Litewski WIESŁAW, *Rzeczne Prawo Prywatne*, 4a ed., Warszawa, 1999, p. 139, 202, 212 i 226.

125. Cal esmentar el fonamental estudi de Belén MALAVÉ OSUNA, «C. Th. 15,1 y la interdicción de obra nueva, respecto a los edificios públicos», *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (desembre 1996), p. 5361-5395. Malavé estructura el

varen dos:¹²⁶ un de relatiu a la possibilitat de construir edificis privats en espais públics i una altra norma sobre la participació del fisc en les despeses de reparació dels edificis deteriorats. Per la seva part, el *Liber iudiciorum* no conté cap norma específicament urbanística dedicada a la prevenció dels incendis. Precisament, en relació amb l'època visigoda i el tema que m'ocupa, sembla clar que els dos perills principals als quals havien de fer front els habitants de la ciutat eren, com ho havien estat molt abans i seguiren sent-ho molt després, el foc i la malaltia.¹²⁷ Pel que fa a la construcció d'habitatges, la major part de les cases eren humils construccions de fusta, o de fusta i pedra, i, per tant, corrien un greu risc en cas d'incendi,¹²⁸ esdeveniment sempre de desastroses conseqüències que, si bé no apareixia regulat des del punt de vista urbanístic, sí que ho estava i profusament des del punt de vista penal, per això en l'ordenament visigot s'observa més interès per la repressió que no per la prevenció.

Quant a les fonts pròpiament catalanes d'àmbit territorial i caràcter públic, cal destacar, en relació amb els incendis, diversos capítols de cort. En concret, les Corts de Barcelona del 1131, amb Ramon Berenguer III, establiren diverses penes contra els qui incendiessin béns aliens sense el seu consentiment.¹²⁹ Les Corts de Girona del 1188, amb Alfons I de Catalunya (II d'Aragó), regulaven en el seu capítol tercer la prohibició de cremar o enrunar les cases dels pagesos i talar les oliveres, i augmentaven el càstig fins a quaranta sous.¹³⁰ El mateix monarca, en les Corts de Barcelona codificades en les de Barbastre el novembre del 1192, castigava els incendis provo-

contingut de les constitucions imperials contingudes en el títol en quatre apartats: 1) les que concedien un permís general per a restaurar edificis ruïnosos; 2) les que duïen en si mateixes l'obligatorietat de la restauració d'edificis que fossin públics abans d'emprendre una obra nova; 3) les que obligaven a acabar les obres començades abans de donar inici a l'aixecament d'un nou edifici, i 4) les que precisaven que les construccions noves que es duguessin a terme havien de complir una sèrie de requisits prefixats per endavant. Denis Godefroy assenyalava que si Teodosi establí que entre els edificis privats hi havia d'haver un espai de deu peus, la *Lex Burgundionum* va mantenir aquest criteri (en el seu comentari al *Corpus iuris civilis*, Frankfurt am Main, 1663, ad C., 8, 10, 12, col. 702 ad nota †).

126. Jaume RIBALTA I HARO, *Les ordinacions d'En Sanctaclia: Servituds, relacions de veïnatge i límits al dret de propietat en el dret (històric) català*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida, 2001, p. 291, sembla seguir G. HAENEL, *Lex Romana Visigothorum*, Leipzig, B. G. Teubneri, 1848, p. 242, i Max Conrat COHN, *Breviarium Alaricianum*, Leipzig, J.-C.-Hinrich'sche Buchhandlung, 1903, p. 234 i 759, en establir les correspondències següents: C. Th., 15, 1, 9 (Constantius et Constans, 362). C. Th., 15, 1, 1, mentre que C. Th., 15, 1, 32 (Arc. et Hon. 395). C. Th., 15, 1, 2. Cfr. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, citat unes quantes vegades.

127. Paul D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, traducció castellana de M. Rodríguez Alonso i revisió de Salustiano Moreta, Madrid, Alianza, 1981, p. 228.

128. Paul D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, p. 229.

129. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 50.

130. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 64-65.

cats tant en temps de pau com en temps de guerra,¹³¹ i en les Corts de Barcelona del 1198, en temps de Pere II, considerava els incendiàries com a manifestos lladres.¹³² Per la seva part, en les Corts de Cervera del 1202, amb el mateix monarca, es disposava que ningú no podia cremar o conrear les terres anomenades de modoló o garbera.¹³³ D'altra banda, Jaume I, en les Corts de Vilafranca del 1218, disposà una taxativa prohibició de causar incendis i que es castigaria els qui en provoquessin amb la consideració jurídica d'invasors.¹³⁴ Confirmà dita norma en les Corts de Tortosa del 1225,¹³⁵ mentre que en les de Barcelona del 1228 mantingué la prohibició de causar incendis, norma no aplicable a barons ni a cavallers.¹³⁶

Tanmateix, la singularitat més notable del dret català la constitueixen els Usatges, vinculats a institucions de caràcter polític i a la regulació de l'estructura feudal pròpia de Catalunya,¹³⁷ si bé no podem oblidar la primerenca i important recepció del dret romà a Catalunya, a la qual m'he referit en línies anteriors, a causa de la seva proximitat als territoris italians i del Migdia francès; de fet, els Usatges inclouen certs capítols de les *Exceptiones legum Petri romanorum*.¹³⁸ El segle XI es caracteritzà a Catalunya pel desenvolupament de la societat feudal com a conseqüència de les pressions senyoriales per a desenvolupar llaços de vassallatge amb els

131. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 69.

132. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 74.

133. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 87.

134. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 96.

135. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 106.

136. Fidel FITA i Bienvenido OLIVER, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, tom 1, p. 115.

137. Sobre el règim feudal en general, no es pot deixar d'esmentar el treball clàssic de l'aleshores catedràtic de la Universitat de Gant, F. L. GANSHOF, *El feudalismo*, traducció castellana a cura de Feliu Formosa de la 3a ed. francesa, corregida i posada al dia, amb pròleg i l'apèndix «Las instituciones feudales en España» a cura de Luis García de Valdeavellano, Barcelona, Ariel, 1963. L'apèndix es refereix específicament al feudalisme català en les p. 286-300. Sobre el feudalisme català, es poden consultar, entre molts altres, Josep Maria SALRACH, *Història de Catalunya*, vol. II, *El procés de feudalització*, Barcelona, Edicions 62, 1987; Manuel J. PELÁEZ, «Estudios sobre la sociedad y las instituciones feudales en Cataluña en homenaje póstumo (1987) a Santiago Sobrequés i Vidal», *Annals of the Archive of Ferran Valls Taberner's Library*, núm. 3/4 (1989), p. 79-94; i Miquel BARCELÓ, *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 2003.

138. Vegeu Julius FICKER, *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Exceptiones legum romanorum*, Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1926, i Julius FICKER, *Sobre el íntimo parentesco entre el derecho godo-hispánico y el noruego-islandico*, Barcelona, Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, 1928.

pagesos lliures (alodials).¹³⁹ Els anys centrals del segle tingueren com a característica principal una inestabilitat social provocada en gran manera per la violència senyorial sobre els page-sos.¹⁴⁰ I fou en aquestes circumstàncies que aparegueren els denominats *mals usos*,¹⁴¹ expressió que feia al·lusió a determinats costums feudals, prestacions a les quals estaven obligats els qui es trobaven encomanats a algun senyor feudal. Dites prestacions foren acceptades com a lícites des del segle IX fins al XII, època en què adquirí més protagonisme el poble pla i es recuperaren els usos propis del dret romà, de manera que aquests «mals usos» començaren a considerar-se abusius, fet que donà lloc a nombroses revoltes de la pagesia. Centrant-nos en Catalunya,¹⁴² cal recordar que els Usatges només recullen tres de les prestacions denominades *mals usos*: intestia,¹⁴³ cugucia¹⁴⁴

139. Eduardo de HINOJOSA, «La servidumbre en Cataluña durante la edad media», a Eduardo de HINOJOSA, *Obras completas*, vol. I, Madrid, 1948, p. 217-229; Eduardo de HINOJOSA, «Origen y vicisitudes de la payesía de remensa en Cataluña», a *Obras completas*, vol. II, p. 11-31; Eduardo de HINOJOSA, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*, edició i estudi a cura de Mariano Peset, Pamplona, Ugoiti Editores, 2003 (ed. original: Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1905, republicat després a *Obras completas*, vol. II, p. 35-323); i Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo, 1993.

140. Josep Maria SALRACH, «La Pesta Negra i els orígens del problema remença», a *Anuario de Estudios Medievales: Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, annex 24 (1989), p. 13-34; A. JORDÀ FERNÁNDEZ, «Las remensas: evolución de un conflicto jurídico y social del campesinado catalán en la edad media», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CLXXXVII, quadern II (maig-agost 1990), p. 217-297, i Rosa LLUCH BRAMON, *Els remences: la senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona, Documenta Universitaria, 2005. Cfr. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, edició a cura de Xavier Fort i Bufill, Barcelona, Edicions 62, 1987.

141. Amb caràcter general, vegeu Georges DUBY, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*, París, Aubier, Éditions Montaigne, 1962.

142. Vegeu Wladimir PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen de los seis «malos usos» en Cataluña*, traducció castellana del rus de Julia Rodríguez Danilovsky de l'edició publicada a Kíev l'any 1899, Barcelona, Librería Bastinos de José Bosch, 1929; Josep Maria PONS I GURI, «Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines», *Revista de Girona*, núm. 118 (1986), p. 436-443; i Gaspar FELIU I MONTFORT, «El pes econòmic de la remença i dels mals usos», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22 (1992), p. 145-160.

143. Es considerava natural i just que el senyor tingués dret a una part dels béns del vassall mort sense testament, en concurrència amb el cònjuge i els fills (*Usatges*, 138, «De intestatis»: consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 63-64; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 150-151, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 113).

144. Aquest abús donava dret que el senyor entrés en el repartiment dels béns de la dona adúltera repudiada (*Usatges*, 2, «Homicidium et cuguciam»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 2; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 48-49, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios*,

i eixorquia.¹⁴⁵ Són les mateixes prestacions que observem en els Costums de Lleida,¹⁴⁶ de Miravet,¹⁴⁷ d'Horta¹⁴⁸ i de Perpinyà,¹⁴⁹ si bé en la majoria de les encomanes de

comentarios y edición bilingüe del texto, p. 73) (*Usatges*, 110, «Similiter de rebus»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 49; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 124-125, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 49), la qual patia, a més del des-honor, un dany material en favor del seu senyor, fruit tot això d'una societat jerarquitzada en la qual el vassall no podia disposar lliurement de la seva persona per a establir segons la seva voluntat, sinó que per al trasllat d'uns dominis a uns altres havia de pagar un impost al seu senyor (remença).

145. Suposava que el senyor heretava la mateixa quantitat que corresponia al cònjuge i als fills, quan el vassall moria sense hereus forçosos (*Usatges*, 69, «Item statuerunt»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 29; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 102-103, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 91) (*Usatges*, 109, «De rebus»: Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS I TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 49; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 122-123, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 104).

146. També el capítol 167 dels Costums de Lleida recull les esmentades intestia, eixorquia i cugucia. Vegeu Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1946, p. 73; Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las “Costums de Miravet” y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, Gandesa, Consell Comarcal de la Terra Alta i Diputació de Tarragona, 2002, que contenen en l'apèndix i les *Consuetudines Ilerdenses* (p. 262-286), reproducció del text de Ferran Valls Taberner pres del manuscrit original custodiat en l'Arxiu Particular Ferran Valls Taberner, que només arriba fins al capítol 132. Sobre dits *Costums de Lleida* és potser de consulta obligada el treball de Ferran VALLS I TABERNER, «Las *Consuetudines Ilerdenses* (1227) [1228] y su autor Guillermo Botet», a *Literatura jurídica: Estudios de ciencia jurídica e historia del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1986, p. 35-60, i Ferran VALLS I TABERNER, «Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XI (1926), p. 137-171. Conté idees dignes de ser tingudes molt en compte Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. XLIV (1974), p. 485-536.

147. La intestia, l'eixorquia i la cugucia es troben també recollides en els *Costums de la Batllia de Miravet*, 129. Vegeu Josep SERRANO DAURA (ed.), *Els Costums de la Batllia de Miravet*, Gandesa (Tarragona), Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999, p. 172, que presenta un extraordinari estudi introductor i a cura del mateix Serrano. Vegeu també, abans, Galo SÁNCHEZ, *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Madrid, 1915, i, més recentment, Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las “Costums de Miravet” y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, p. 239-325. Peláez fa referència a les dues edicions d'aquests *Costums* per part de Valls: Ferran VALLS I TABERNER, «Els Costums de Miravet», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXII (1926), p. 52-76, i Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Barcelona, Impremta del fill de D. Casanovas, 1926, en un tiratge a part en el qual introdueix certes matisacions (p. 244-245). Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Saragossa, Càtedra d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de Màlaga, 1992, esp. p. 45-46, tercera edició dels *Costums* a cura de Valls. *Obiter dicta*, la quarta edició de *Les Costums de Miravet* de Valls va ser publicada l'any 2006 sota els auspicis del Col·legi d'Advocats de Tarragona. Sobre la batllia de Miravet i el senyoriu de l'Orde templer, el

dret de Gandesa, Pinell, Rasquera, Almídefar, Batea, Horta i Riba-roja, val la pena consultar Josep M. FONT i RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. II, p. 792-803. Sobre la primera edició d'aquests costums de Valls, sabem que fou animat a fer-ho per Guillem Maria de Brocà i de Montagut (1850-1918), tal com es dedueix de la missiva següent: «Barcelona, 5 de Agosto de 1913 [Sr. D., Ferran Valls.] Benvolgut amic i company: ab expressió de fort agrahiment hi retorn el tresllat de les Costums de la Batllia de Miravet. Si Vostè no pensa publicar-les en altre lloch, podram insertarse en la "Revista Jurídica de Catalunya" i ferne una tirada apart. En aital cas convindrà posari algunes notes. El bon criteri de Vostè se les suggerirà i si vol ni indicarè mitja dotzeneta. Ajudant Déu, demapassat sortirà a estivejar, i al retorn (cap al 8 de Septiembre) em podrem parlar si vol. Amich i company affm. Guillem Maria de Brocà i de Montagut (*firmado y rubricado*)» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-199/13). Quan el 1915 Galo Sánchez publicava el text de les *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Guillem Maria de Brocà es posava immediatament en contacte amb Valls perquè endevinés on i qui havia editat aquests costums: «Barcelona, 30 de Junio de 1915. Car amic i company Sr. Valls: se qu'a Madrid s'han publicat les Consuetuts de la Batllia de Miravet. A tots dos ens convé saber-ho i per ço em prende la llicència de preguntar-li si pot averiguar qui ha fet la publicació i a hont venen els exemplars. Fet l'encàrrech a la llibreria Verdager, m'ha manifestat, erradament, que no s'ha fet la publicació. Sempre seu affm. Company i amic! Guillem Mª de Brocà i de Montagut (*firmado y rubricado*)» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-416/15). Quan, el 1926, Ferran Valls i Taberner va publicar la versió catalana fins aleshores inèdita de «Els Costums de Miravet», a la *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. XXXII (1926), p. 52-76, de la qual es va fer el mateix any 1926 una segona edició amb importants correccions de l'autor i una tercera ha estat publicada a Saragossa el 1992, va deixar ben clar a l'inici del seu comentari que «el prof. Galo Sánchez i el Sr. Guillem M. de Brocà són els dos autors principals que s'han ocupat d'aquesta interessant compilació consuetudinària» (1992, p. 7).

148. En la redacció de *consuetudines i usancias* resultant de l'acord entre els habitants de la vila d'Horta i l'Orde del Temple, atorgada pel mestre Berenguer de Cardona el 16 d'abril de 1296, s'estableixen com a dret supletori els *Usatges de Barcelona*, excepte en allò relatiu als mals usos i el dret comú. Vegeu *Actes de les jornades d'estudi: VII Centenari dels Costums d'Orta, 1296-1996* (Orta, 25, 26 i 27 d'octubre de 1996), Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997; en un dels apèndixs apareix recollit el text complet del Codi de costums (1296), traducció catalana de Miquel Sitjar (p. 369-379), en concret, cap. LXXXI, p. 377. Vegeu també Ana M. BARRERO GARCÍA, «Les Costums de Horta: nuevas aportaciones sobre su proceso de formación y sus relaciones textuales», a *Actes de les jornades d'estudi*, p. 211-240, i Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX): Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença*, Barcelona, Pagès, 2000, 2 vol.

149. Cap. 1 (Ferran VALLS i TABERNER, *Els Costums de Perpinyà*, 3a ed., Barcelona, Càtedra de Historia del Derecho y de las Instituciones de la Universidad de Málaga, 1992). Que Valls arribés a publicar els *Costums de Perpinyà* és quelcom que sorprèn, encara que ho fes el 1926 —ha estat reeditat en una versió i com un exemplar independent el text que publicà la *Revista Jurídica de Catalunya* el 1926: *Els Costums de Perpinyà*, Barcelona, 1992, 53 p.—, ja que el 1908 s'havia ocupat de buscar afanosament l'edició de Massot-Reynier del 1848, editada com el núm. 17 de les «Publicacions de la Société Archéologique de Montpellier», societat que havia estat fundada el 1833 i que a partir del 1840 començà a editar unes *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier* (aquesta entitat és distinta de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier, que substituï a partir del 1846 l'antiga Société Royale des Sciences; en tot cas, les *Mémoires* esmentades són uns fascicles raríssims «por los que se había llegado a pagar, cuando aparecía un ejemplar, hasta 70 francos» (Arxiu Abadal Pradell, correspondència del 1908, carta remesa per F. Valls i Taberner, de 29 de juliol de 1908). A més, les biblioteques del Col·legi d'Advocats —llavors— i de l'Ateneu Barcelonès no tenien aquesta edició dels Costums de Perpinyà. «A la edició del text llatí d'aquesta compilació jurídica local i de la seva antiga traducció catalana (subseguida

pagesos de remensa¹⁵⁰ els mals usos eren sis: intestia, eixorquia, cugucia, firma d'espoli, remensa i el que ara m'interessa, àrsia.

Els mals usos apareixen en moltes de les cartes de poblament i franquesa rebudes per diferents viles i ciutats catalanes, i són sovint els mateixos senyors els

dels privilegis i altres documents relatius al dret consuetudinari de Perpinyà), havia fet precedir un erudit estudi sobre la formació d'aquests costums, època probable de llur redacció del dret català a Perpinyà, influència del dret romà i del dret canònic, etc. Una sèrie de qüestions interessants d'història jurídica catalana eren tractades en aquest remarcable estudi de Massot-Reynier» (p. 9). I el 1911 requeria fins i tot informació a l'arxiver i bibliotecari principal de Perpinyà Pierre Vidal sobre el manuscrit de dits Costums conservat a l'entitat de la qual era director: «Si'l Ms. de les Costums de Perpinyà es fet de mà de finals del s. XIII, m'està desconegut del tot. Nosaltres tenim, a la Biblioteca municipal, un ms. de les Costums de Perpinyà, n° 83: Haec sunt consuetudines. Incipit liber de consuetudinibus perpiniiani [...] que jo crech ésser del s. XIV. Està molt més conegut aquest còdice amb el nom de Liber diversorum [...] Vegis Massot-Reynier, Les Coutumes de Perpignan, p. XVII i següents de l'Introduction. Seria sempre aprofitós per a nosaltres saber si són los dos una mateixa redacció. Vegis també Catalogue général des Bibliothèques de France (départements), t. XIII, p. 114. De les Ordinacions n'ou tenim un llibre, a l'Arxiu municipal: Ordinacions de la Cort del batlle de Perpinyà, de les quals lo primer document és de l'any 1275. No conech tampoch lo ms. de la Nationale. La Constitution municipale de Perpignan deu ser la mateixa que va publicar Henri en lo Bulletin de la Société Philomatique de Perpignan. Tenim millor qu'això, ja que'n Desplanque donà en la Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon, any 1900, Les Constitutions communales de Perpignan de 1197 à 1789, i En Desplanque s'entenia molt més que l'Henri en aquestes qüestions» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11, f. 1r-v). Jean Marie CARBASSE, «Les anciennes coutumes de Perpignan», *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, núm. XCVI (1988), p. 179-190, comenta l'edició de Massot-Reynier i la de Valls Taberner seguint el manuscrit 9995 de la Bibliothèque Nationale de Paris. Vidal (un home llavors il·lusionat amb la publicació *Ruscino. Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon et des Autres Pays Catalans*, que tractava de treure endavant amb grans esforços econòmics i personals pel que fa a la dedicació de temps) fa severs judicis sobre l'historiador rossellonès Henri: «Henri era un "lecteur" de poca valor, és cosa de riure de quina manera ha transcrit alguns documents; jo no hi tinch cap fiança ab les seves transcriptions» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11, f. 1r). I també sobre Saint-Malo: «Saint-Malo, qui era més català, encara que'l pare no'l fos, era millor lector que l'Henri» (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-304/11), a qui, no obstant això, reconeixia majors habilitats paleogràfiques i coneixements de català antic. Els papers manuscrits de Saint-Malo es trobaven en mans privades a Argelès-sur-Mer, i entre aquests hi havia una important col·lecció de transcripcions de documents en un diplomatari. Per la seva banda, Saint-Malo havia publicat nombroses notes i documents sobre Ceret en una publicació periòdica: *Publicateur*. En la Bibliothèque Municipale de Perpignan, Valls tingué l'oportunitat de consultar el material referent al període que anava del 1832 al 1837 (Archivo Particular Ferran Valls i Taberner, L-294/11). En publicar el text llatí de les *Coutumes*, Valls hi introduí algunes variants que el milloraven quant al seu contingut, alhora que censurava algunes de les hipòtesis de treballs de Massot-Reynier sobre la supervivència al segle X a Perpinyà de la llei romana teodosiana enfront del *Liber iudiciorum*, i al mateix temps censurava les relacions del text perpinyanès amb els estils de la cort del veguer del Vallespir i el Rosselló, i amb els Usatges de Barcelona.

150. Vegeu Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945, i Jaume VICENS VIVES, *El gran sindicato remensa*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954.

qui eximeixen del seu compliment per considerar-los contraris als seus propis interessos. Dins d'aquestes fonts locals catalanes, mereixen ser destacades en relació amb el tema que m'ocupa la carta de franquesa de 27 de febrer de 1198 atorgada per Ermengol VIII, comte d'Urgell, als habitants d'Agramunt, als quals confirma la carta concedida pel seu pare, el comte Ermengol VII, i hi afegeix nous capítols sobre exempció de «questia», «tolta» i «forçia», seguretat en el tràfic de béns mobles i fiances de drets per cinc sous, excepte en els delictes greus;¹⁵¹ la carta de franquesa de 27 de maig de 1233 atorgada per Roger Bernat, comte de Foix i vescomte de Castellbò, als habitants d'Organyà, en la qual, després de confirmar els privilegis concedits pels seus predecessors, els autoritza per a la lliure edificació de cases, el cultiu de terres i l'aprofitament de pastures i boscos en tots els seus dominis, els eximeix d'alguns mals usos i altres càrregues senyoriales i els faculta a abandonar lliurement la seva residència;¹⁵² i la carta atorgada el 6 de gener de 1336 als habitants de la vila d'Amer per l'abat del monestir de Santa Maria, fra Ferrer de Montrodó, en virtut de la qual aquests queden exempts d'intestia, eixorquia i redempció personal, amb l'objectiu d'afavorir l'augment de població de la vila.¹⁵³

Per la seva part, la carta atorgada per Galceran de Pinós, senyor de Pinós i Mataplana,¹⁵⁴ datada el 24 d'octubre de 1450 a la vila de Gironella, situada al marge del riu Llobregat i pertanyent a l'honor de la Portella, tenia el mateix objectiu i per això concedia als seus habitants «homines et mulieres» l'alliberació total i perpètua dels sis mals usos, excepte solament als pobladors de fora del seu

151. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. En concret, aquesta carta apareix recollida en la seva totalitat en el tom I, vol. 1, p. 286-288, i el seu estudi es fa en el tom I, vol. 1, p. 707-708. Font i Rius hi fa referència a la carta de poblament atorgada per Ermengol VII el 13 de novembre de 1163 a Agramunt, «sustancialmente análoga a la concedida por su padre a la ciudad de Lérida (inspirada a su vez como es sabido, en la de Tortosa). Mediante este “instrumentum franchitatis” [...] aparte de la exención de malos usos y otras exigencias señoriales, se dotaba a la comunidad agramontesa de un cuerpo de normas para la ordenación de sus relaciones jurídicas más elementales en el orden penal y procesal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 708). És interessant la consulta de la carta de poblament de 13 de novembre de 1163, «otorgada por Ermengol VII, Conde de Urgel, a los habitantes de Agramunt donde, entre otras cosas, y además de eximirles de lezda, “usaticos” e “intestia” les ofrece garantías contra toda violencia en sus personas y bienes y ordena el régimen de la población con normas de derecho civil, penal y procesal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 176-179).

152. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 372-373, amb un estudi en el vol. II, p. 653-654.

153. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. 1, p. 580-581.

154. Joan SERRA VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana: Investigació als seus arxius*, vol. II, Barcelona, Balmes, 1947.

terme. El senyor de Pinós explicava que els seus vassalls li havien demanat aquesta mesura i que ell la considerava justa perquè «ipsi mali usi sint multum odiosi»,¹⁵⁵ si bé sols era aplicable als habitants de la vila i el castell de Gironella, però no a altres homes que el mateix senyor de Pinós tenia en altres llocs dels seus dominis. La importància d'aquesta carta radica en el fet que és el precedent immediat de la sentència arbitral de Guadalupe, ja que eximeix els remenses dels sis mals usos als quals estaven sotmesos, amb la consegüent adquisició de la plena llibertat de moviments.

Partint del caràcter públic dels mals usos,¹⁵⁶ cal distingir entre els que eren d'origen judicial (àrsia i cugucia), que afectaven a tota la població, i els que procedien dels vincles de dependència de caràcter personal de base senyorial o feudal, que eren tots els altres i afectaven la molt nombrosa població servil o vassallàtica. L'àrsia feia responsable el pagès de la terra que cultivava, responsabilitat que arribava fins al punt que si es produïa un succés amb conseqüències greus, especialment un incendi, encara que fos sense la intervenció intencionada del pagès en els fets que el provocaren, aquest havia de compensar el senyor feudal pels danys i perjudicis que aquest succés incendiari li hagués ocasionat pagant-li l'equivalent a una tercera part dels seus béns mobles.

Una de les primeres mencions trobades de l'àrsia la recull juntament amb la cugucia i l'homicidi, més com a drets generadors de beneficis¹⁵⁷ que com a causes judicials, en un document atribuït al bisbe Ot d'Urgell el 1097,¹⁵⁸ mentre que la primera exempció, juntament amb la intestia, l'eixorquia i la cugucia, sembla que es troba en el vescomtat de Balletbò pels volts de l'any 1195.¹⁵⁹ Posteriorment,

155. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I (doc. 380), p. 566-569, amb un estudi en el vol. II, p. 646.

156. Paul H. FREEDMAN, «Peasant Servitude in the Thirteenth Century», a Jaume PORTELLA I COMAS (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català: Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 gener de 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1985-1986, col·l. «Estudi General», núm. 5/6, p. 437-445.

157. Conté treballs interessants sobre el tema que m'ocupa Rosa CONGOST i Lluís TO FIGUERAS (ed.), *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

158. Cebrià BARAUT, «Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia: Anuari d'Estudis Històrics dels Antics Comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*, núm. 8 (1986-1987), p. 7-149, doc. 1154.

159. Vegeu l'edició de Cebrià Baraut de l'obra de Pere TRAGÓ, *Spill manifest de totes les coses del Vescomtat de Balletbò*, la Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·liana, 1982. Es troben altres condonacions semblants per a poblacions com Cervià de les Garrigues, datada el 29 de novembre de 1202 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 217, p. 297-299); Golmer, datada el 30 de juliol de 1204 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 218, p. 299-301, amb un estudi en el tom I, vol. II, p. 700-

l'àrsia apareix en un document de Castelló d'Empúries del 1205¹⁶⁰ i en un altre de Pineda del 1210, aquesta vegada com a únic mal ús.¹⁶¹ Ja el 1380 tenim constància que, presentada una demanda per incendi contra un vassall pel representant del monestir de Sant Miquel de Cuixà, el vassall al·lega l'exempció de pagament dels habitants de la vila i aconseguix una sentència a favor seu.¹⁶²

Els mals usos foren la causa desencadenant, encara que no l'única,¹⁶³ de la important rebel·lió dels pagesos de remensa al llarg del segle XV fins al 1486, data en què Ferran el Catòlic, per la coneguda Sentència arbitral¹⁶⁴ de Guadalupe de 21 d'abril de 1486, dictada a petició de les parts en conflicte,¹⁶⁵ els va derogar, alhora que imposà dita Sentència enfront de qualsevol altra norma que s'hi oposés.¹⁶⁶ Dels vint-i-vuit capítols de què consta, val la pena destacar específicament aquest article, el segon, on hi ha una referència explícita a dits sis mals usos, «los cuales son remença personal, intestia, cugucia, xorquia, arcia y firma de spoli forzada», amb una al·lusió a la seva fonamentació en els Usatges i les Constitucions, i, a més,

701), i Cotlliure, datada el 24 d'agost de 1207 (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, tom I, vol. I, doc. 223, p. 308-310, amb un estudi en el tom I, vol. II, p. 633), totes sota Pere I.

160. Vegeu Josep Maria MARQUÈS, *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, doc. 104, p. 169-170.

161. Josep Maria PONS I GURI, *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, doc. 124, p. 230-232.

162. Wladimir PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen*, p. 30-31.

163. Josep Maria PONS I GURI, «Motivacions jurídiques de la sentència arbitral de Guadalupe», a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 261-282.

164. Per a Joan de Socarrats, l'àrbitre podia «sequere aequitatem etiam non scriptam» («Iurisconsulti catalani In tractatum Petri Alberti, canonici barchinonensis, de consuetudinibus Cathaloniae inter dominos et vasallos ac nonnullis aliis, quae Commemorations Petri Alberti appellantur, doctissima ac locupletissima commentaria nunc primum typis excusa, quibus feudorum materia diligentissime pertractatur», p. 99). Quant a la importància del document, Guillem Maria de Brocà assenyala que les sentències arbitrals «constituyen el elemento legislativo más típico y especial de Cataluña y decidían cuestiones de gran trascendencia» (Guillem Maria de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1985, p. 273, reimpr. (edició original: Barcelona, Herederos de J. Gili, 1918). Sobre aquesta sentència, vegeu, entre altres, Eva SERRA I PUIG, «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, núm. 10 (1980), p. 17-32, i Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La sentència arbitral de Guadalupe de 1486», *L'Avenç*, núm. 93 (maig 1986), p. 54-60.

165. La sentència apareix recollida en la seva totalitat a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtics i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2 (p. 126-137).

166. Vegeu *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtics i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2, 17, p. 132: «Valega, e sie observada, non obstant qualsevulla usatges de Barcelona, Constitucions, usos, e costums del dit Principat, e no obstant qualsevulla Privilegis, axi generals com particulars del dit Principat».

on s'exposa la seva consideració com a injustos i abusius i s'estableix, per altra part, una compensació als senyors per la seva supressió.¹⁶⁷

Rastrejant diverses fonts catalanes referents als danys (entre les quals podria incloure's l'incendi) de caràcter territorial, es pot afirmar que hi ha fets objecte d'una regulació prohibitiva i bastant restrictiva, tal com s'observa en els Usatges, on la *composició* establerta per la llei com a pena per danys causats a arbres no havia de ser sempre en or, sinó que, basant-se en el seu valor, el jutge podia determinar al seu arbitri la quantia que havia de ser satisfeta al propietari segons el dany i el deshonor causats.¹⁶⁸ També en altres supòsits, com els perjudicis causats al camp, els danys havien de ser valorats pel jutge per a establir la indemnització, excepte si el causant era un esclau, cas en què aquest rebia una pena corporal de cinquanta assots.¹⁶⁹

En altres redacions privades dels costums feudals no s'ha pogut trobar cap regulació específica de l'incendi.¹⁷⁰ A mitjan segle XIII, els Costums de Tortosa¹⁷¹ oferien un tractament del delictes de danys semblant al del Fur de Cuenca¹⁷² i deter-

167. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmàtiques i altres drets de Catalunya*, IV, 13, 2, 1, p. 128: «Los dits pagesos esser obligats, e pagar per cascun capmas sexanta sous de moneda bgarcelonesa, a raho de vint milia per mil, lo qual dit cens se haja a pagar deel die que la present Nostra sentència se publicara a un any, e de aquí avanti quiscun any en semblant die».

168. Usatges 119, «Solidos», i 159, «Si quis inscio». Consulto i cito Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 53-54 i 75; Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona: El Codi a mitjan segle XII*, p. 132-133, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 107 i 120.

169. Usatge 160, «Si quis alienum ortum». Ramon d'ABADAL I DE VINYALS i Ferran VALLS i TABERNER (ed.), *Usatges de Barcelona*, p. 75-76, i Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, p. 120-121.

170. Em refereixo a les Costums (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitucions de Catalunya*, IV, 30, p. 325-339) i a les Commemoracions de Pere Albert, sobre les quals conté idees interessants pel que fa a la seva relació amb els Usatges J. ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, i, més recentment, Elisabeth FERRAN i PLANAS, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, esp. p. 231-233. Consulteu *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, *Constitucions de Catalunya*, IV, 30, p. 339-342.

171. Consulto i cito Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», a Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, amb la col·laboració de C. Duarte i À. Massip i pròleg de Josep Maria Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

172. Algun il·lustre historiador del dret ha arribat a dir sobre el Fur de Cuenca (segle XIII) que és el més important dels furs medievals espanyols i el paradigma de les recopilacions extenses de dret municipal. Pel seu ampli contingut, es convertí en un fur tipus i en cap d'una extensa família de furs. Consulto i cito Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca (formas primordial y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del Fuero de Iznatoraf)*, Madrid, 1935, consulta en línia a <<http://www.uclm.es/area/dromano/CR/-fuero1.htm>>. Hi ha una edició anterior de G. H. ALLEN, *Forum Conche*, Cin-

minaven que qui produïa danys en un incendi, ja fos en un lloc públic o en un lloc privat, quedava obligat a pagar els perjudicis causats i no podia excusar-se de no haver posat els mitjans per a evitar-lo, raó per la qual el text equipara el delictes amb l'engany.¹⁷³ Incorrien en la pena d'haver de pagar el doble del dany causat els qui deliberadament calaven foc o incendiaven qualsevol cosa,¹⁷⁴ i eren castigats amb la indemnització dels danys ocasionats els qui incendiaven la propietat aliena involuntàriament. Els Costums presumeixen involuntari l'incendi que prové d'haver encès una foguera en un lloc privat o públic i es propaga a altres terrenys contigus, sembrats o plantats d'arbres.¹⁷⁵ Quant a la naturalesa jurídica de l'incendi, els Costums el consideren un delictes públic, tal com ja apareixia recollit en la normativa romana sobre l'incendi a la qual m'he referit en pàgines anteriors. Per tant, es tracta d'una infracció greu que pot perseguir-se d'ofici pel procediment d'inquisició.¹⁷⁶ En relació amb les causes d'exempció de responsabilitat recollides en la rúbrica dedica-

cinnati, University Studies, 1909-1910. Hi ha també una curiosa traducció d'Alfredo VALMAÑA, *Fuero de Cuenca*, 2a ed., Conca, Tormo, 1978, i una edició posterior de Juan Antonio VILLAESCUSA i Luis RUIBAL, *Fuero de Cuenca*, Conca, 2001. En aquest text tipus castellà, el delictes de danys és sancionat amb la indemnització pel perjudici causat més el pagament del doble com a pena, és a dir, se sanciona els qui ocasionen danys intencionadament amb el pagament d'una multa (calònia) i la indemnització corresponent, si bé no s'eximeix a qui per descuit o involuntàriament ocasiona perjudicis en una propietat aliena, fins al punt que si aquests danys es produeixen de nit, el perjudici ocasionat i la multa han de pagar-se doblats (Fur de Cuenca, 1, 3, 11-14, a Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*). Si ens centrem ara en la circumstància específica de la regulació dels danys produïts per incendi, el Fur de Cuenca preceptua que el seu autor ha de jurar amb dos veïns que fou sense intenció, i si això no es pot provar, queda obligat a pagar una multa elevada. Igualment, el qui crema rostolls en la seva propietat i ocasiona danys en altres propietats pròximes, ha de sufragar els danys causats, de la mateixa manera que si el seu ramat entrés en l'era aliena, el seu propietari estaria obligat a pagar els perjudicis ocasionats (Fur de Cuenca, 1, 3, 11-14) (Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*). En relació amb els danys, furts o pèrdues en els béns del senyor causats pels seus vassalls a sou, el Fur de Cuenca estableix que han de ser pagats per aquests davant l'acusació jurada feta per aquell. S'entén que la càrrega de la prova dels danys pertany als acusats, els quals, per a sortir indemnes de l'acusació, han de demostrar mitjançant testimonis la seva innocència (Fur de Cuenca, 4, 7, 6) (Rafael de UREÑA, *Fuero de Cuenca*).

173. *Costums de Tortosa*, III, 12, 8 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 142, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 172). Sobre els esmentats *Costums*, contenen aportacions interessants els treballs de J. A. ARIAS BONET, «Regulae iuris in las Costums de Tortosa y en las Consuetudines de Valencia», a *Costums de Tortosa: Estudis*, Tortosa, Ed. Universitat a Distància, 1979, p. 361-378, i Jesús MASSIP, *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tarragona, Consell Intercomarcal de las Terres de l'Ebre, 1984, entre altres.

174. *Costums de Tortosa*, IX, 25, 4 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 436, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 488).

175. *Costums de Tortosa*, III, 12, 8 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 142, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 172).

176. *Costums de Tortosa*, IX, 25, 4 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 436, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 488).

da als «nauxers, taverners y ostalers», els Costums n'assenyalen específicament quatre: naufragi, ruïna, foc i atacs d'enemics, per la qual cosa ha d'entendre's que la restitució del dany causat no es produirà si concorre una d'aquestes circumstàncies;¹⁷⁷ els Costums són també molt restrictius en relació amb els deutors, que no poden excusar el pagament del seu deute emparant-se en el foc patit.¹⁷⁸

Per altra part, des del punt de vista urbanístic, els Costums de Tortosa mostren cert interès a evitar els incendis i dediquen la rúbrica 1 del llibre primer a l'ordenament de dita ciutat. Entre altres qüestions, reglamenten l'ús comú de valls, murs i torres, alhora que limiten l'ús privat dels ciutadans i estableixen com a principal prohibició de dret públic l'edificació més enllà dels murs que constituïen la fortalesa i la defensa fonamental de la ciutat.¹⁷⁹ Quant a les places de la ciutat —n'hi havia sis—, es disposa també el seu ús comú¹⁸⁰ i la prohibició de construir cases ni altres edificis que puguin impedir tal pràctica, mentre que, pel que fa a la utilització dels banys públics de Tortosa i el seu terme, es reglamenta per a tots els ciutadans amb independència de les seves creences religioses,¹⁸¹ i no està permès vendre en cap cas aquests béns comuns.

El 1283, Pere II el Gran (III d'Aragó), com a conseqüència de la seva aventura mediterrània, que el du a conquerir Sicília i a enfrontar-se per aquesta raó amb el rei de França, necessita el suport del Regne d'Aragó i del Principat de Catalunya. Amb aquest motiu, reuneix les corts generals aragoneses i catalanes successivament i es mostra especialment generós en la concessió de peticions. En la cort aragonesa es té l'ànim d'aprovar el privilegi general, mentre que en la catalana s'aproven importants disposicions per al conjunt de Catalunya i es concedeix a Barcelona en una data dubtosa¹⁸² un privilegi que confirma els usos i costums de la

177. Costums de Tortosa, II, 17, 1 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 97-98. i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 125).

178. Costums de Tortosa, IV, 1, 2 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 152, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 183).

179. Costums de Tortosa, I, 1, 1 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 10, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 5).

180. Costums de Tortosa, I, 1, 3 (Bienvenido Oliver, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 11-12, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 5-7).

181. Costums de Tortosa, I, 1, 15 (Bienvenido OLIVER, «Código de las Costumbres de Tortosa», p. 16, i *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, p. 13).

182. Cito textualment: «Pere Segon en lo Privilegi concedit a la ciutat de Barcelona. Dat en Barcelona a 3 del Idus de Ianer 1283» («De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, I (p. 39), i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 277v, p. 632 de l'ed. anastàtica), mentre que assenyalava la data de l'11 de gener de 1284 Jesús LALINDE ABADÍA, «Recognoverunt proceres», a Josep Maria MAS I SOLENCH (coord.), *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat

ciutat i que serà conegut per les paraules amb què comença, *Recognoverunt proceres*,¹⁸³ on es troba una norma que està explícitament destinada a prevenir els incendis, ja que prohibeix construir a prop de la muralla de la ciutat de Barcelona, excepte amb parets de pedres en sec i si es té l'autorització de l'amo de la muralla.¹⁸⁴

Per la seva banda, les *Ordinacions d'En Sanctacília*¹⁸⁵ (1291-1327), sobre servituds urbanes i atribuïdes a Jaume II, estableixen en el capítol 47 que si l'incendi es propaga d'una casa a l'altra no hi ha indemnització perquè es tracta d'un «cas

de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, que resumeix el contingut d'aquest privilegi a les p. 163-171, i es refereix a la seva data en la p. 163. Coincideixen també a assenyalar aquesta data Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo*, p. 17, i Ana María BARRERO GARCÍA i María Luz ALONSO MARTÍN, *Textos de derecho local español en la edad media: Catálogo de fueros y costums municipales*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Instituto de Ciencias Jurídicas, 1989, p. 144.

183. «De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, I, Barcelona, 1704 (reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 39-51). També apareixen recollits i he tingut l'oportunitat de consultar aquests denominats *Recognoverunt proceres*, a Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XLIII, Barcelona, Imprenta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, 1971, p. 8-17, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 277v-286v (ed. anastàtica amb «Estudi introductorio» de Josep Maria Font i Rius: Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1988, p. 632-650). Vegeu Ferran VALLS TABERNER, «Les consuetuds i franqueses de Barcelona o Recognoverunt Proceres», a *Estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona, 1929, p. 88-97, i Ferran VALLS TABERNER, *Obras selectas*, vol. II, *Estudios histórico-jurídicos*, Madrid i Barcelona, 1954, p. 135-141. Cfr. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «El llibre verd de privilegis de Barcelona i el dret general de Catalunya», a José Luis LINARES, Tomàs de MONTAGUT, Encarnació RICART i Victoria SANSÓN, *Liber amicorum Juan Miquel*, p. 703-720.

184. «De las consuetuds de Barcelona vulgarmente ditas lo Recognoverunt Proceres», a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, I, 13, 64, p. 45, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica.

185. «Consuetuds de la ciutat de Barcelona sobre las servituds de las casas, e honors, vulgarmente ditas d'En Sanctacília» (en endavant *Ordinacions d'En Sanctacília*), a *Constituciones i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmáticas i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 1, p. 93-98, i a *Constituciones de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-309v, p. 699-706 de l'ed. anastàtica. Cfr. l'edició de les *Ordinacions d'En Sanctacília* de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, datada el 1817. Consulto també *Constituciones de Sanctacília, o costumbres de la ciudad de Barcelona sobre la servidumbre de los predios rústicos y urbanos, con la adición de algunos capítulos de los privilegios conocidos bajo el nombre de Recognoverunt Proceres relativos a las mismas servidumbres y añadidas con el arte de edificar sin agravio del vecino, o sea prontuario jurídico y elementos prácticos para ejercer este arte, escrito por el Dr. Poncio Cabanach, abogado de la Audiencia de Cataluña*, Girona, Imprenta i Librería de Joaquín Grases, 1841. Sobre les *Ordinacions d'En Sanctacília* i la seva relació amb el *Recognoverunt proceres*, és de consulta obligada Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, esp. p. 33-38. Vegeu també Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'En Sanctacília», a Josep MARIA MAS I SOLENCH (coord.), *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, p. 173-181.

fortuit»,¹⁸⁶ mentre que en el capítol 49 es disposa que, per considerable que sigui el dany causat perquè s'ennruna la casa, el teulat o la paret sobre cases veïnes o un predi aliè, no s'ha de rescabalar si abans no hi ha una protesta escrita.¹⁸⁷ En relació amb els danys susceptibles de ser causats per foc, val la pena assenyalar, seguint Julià d'Ascaló, els problemes que aquest arquitecte enquadra dins de la rúbrica que en el seu treball, al qual ja s'ha al·ludit, dedica al foc, i entre els quals cal distingir dos grups de normes: unes de dedicades a la construcció de banys privats o artesanals que utilitzen la calor ocasionada pel foc per al seu funcionament,¹⁸⁸ i unes altres de destinades a la construcció de tallers que per la seva activitat o pels productes que manufacturen poden resultar perillosos, insalubres o molestos.¹⁸⁹ Ambdues normatives i solucions per a evitar el perill d'incendi són equiparables amb els capítols 55, sobre els forns, i 21, sobre els telers, de les *Ordinacions d'En Sanctacília*,¹⁹⁰ si bé el tractat de Julià d'Ascaló és més minuciós,¹⁹¹ especialment en relació amb les distàncies, ja que té en compte l'alçària de l'edifici, la configuració del seu mur exterior i la seva orientació en relació amb el vent, i diferencia segons si es tracta d'un edifici rural o d'un edifici urbà.¹⁹² Si analitzem el capítol dedicat als forns, les *Ordinacions* estableixen únicament dues mesures, referents la primera a la distància de construcció, tres pams, i la segona a la protecció dels veïns contra els incendis, consistent a interposar una contraparet també de tres pams,¹⁹³ per la qual cosa les *Ordinacions* semblen seguir en aquest punt el que ja es regula en la normativa romana sobre la Llei aquília. D'altra banda, un privilegi de 5 de setembre de 1362¹⁹⁴ delimita la zona edificable de Barcelona, tant a l'interior com a l'exterior dels murs de la ciutat.

Al final del segle XIV el frare franciscà Eiximenis (ca. 1340-1409)¹⁹⁵ enuncïa una teoria completa de la ciutat ideal inspirada en els filòsofs grecs i, probable-

186. *Ordinacions d'En Sanctacília*, IV, 2, 47, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica.

187. *Ordinacions d'En Sanctacília*, IV, 2, 49, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica.

188. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 109-110, estableix una correspondència entre l'*Hexabiblos*, 2, 4, 13 i 2, 4, 17, i Julià d'Ascaló, 3-5 i 7-15.

189. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 111, menciona l'*Hexabiblos*, 2, 4, 18-2, 4, 22.

190. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 21, p. 95.

191. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 113.

192. Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 114.

193. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, IV, 2, 55, p. 97.

194. Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA (ed.) i Federico UDINA MARTORELL (dir.), *Colección de documentos inéditos del Archivo*, p. 128-130.

195. Es debat entre els autors la data exacta del seu naixement. Les dates que més s'han apuntat són 1327 i 1340. La primera es basa en una suposada ordenació de diaca d'un tal Franciscus Ximenius, que pot ser ell, però també un altre personatge distint.

ment, en altres textos medievals de comentaristes, feta l'excepció de la dificultat que per a la historiografia comporta determinar quines foren les fonts eiximenianes.¹⁹⁶ En el *Dotzè del Crestià*, Eiximenis tracta del tema urbanístic i se centra en aspectes diversos, com la utilitat de la construcció i millora de camins, edificis (tractant d'evitar els incendis), murs i ciutats tant en temps de pau com en temps de guerra, ja que per a una millor defensa és sempre preferible estar ben preparats prèviament, ja que desconeixem el que ens portarà el futur,¹⁹⁷ mentre que, en parlar de la necessitat que el príncep actuï amb humilitat i ensenyi als seus súbdits aquesta virtut, reglamenta la conveniència que el príncep o governant procuri que hi hagi abundància d'hostals que puguin donar allotjament als forasters,¹⁹⁸ al mateix temps que la seva pròpia casa no havia de ser gaire ostentosa,¹⁹⁹ en un altre sentit, en parlar de les raons per les quals Déu havia donat riqueses als grans homes, s'assenyala que la primera és l'honra i el servei de Déu Totpoderós, perquè així es poden fer grans i assenyalades construccions per a la glòria de Déu, com són les esglésies i els monestirs de religiosos i altres obres espirituals.²⁰⁰ Eiximenis també dedica un capítol complet a com s'han d'edificar les cases i dona molts consells sobre aquest particular; en concret, que ningú en faci més enllà de la condició del seu estament i de la seva riquesa; que la part frontal de la casa estigui orientada al migdia, perquè a la casa hi hagi sol d'hivern i no d'estiu; que es faci amb pedra dura i blanca o roja; que l'edifici es deixi assecar a poc a poc, almenys la primera part abans de començar la segona, i que l'aigua que s'utilitzi no estigui estancada, per a evitar morts i malalties.²⁰¹ El franciscà també especifica que en tota casa hi hauria d'haver xemeneia i latrina, i s'hauria de construir —si pertany a algú que té enemics— amb murs, forja per a fer les pròpies armes, forn, molí i corral,²⁰² mentre que els prejudicis religiosos fonamenten altres normes relatives a la prohibició de construir sinagogues i engrandir-les, i deixa solament la possibilitat de reparar les ja construïdes sempre que la remodelació no consisteixi a fer-les més

196. Vegeu Josep PUIG I CADAFALCH, «Idees teòriques sobre urbanisme en el segle XIV. Un fragment d'Eiximenis», a *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. I, Barcelona, 1936, p. 1-9, i Soledad VILA, *La ciudad de Eiximenis: Un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV*, València, Dickens, 1984.

197. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, part II, vol. I, edició facsimil a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster, Josep Maria Pujol, Josefina Fíguls, Bernat Joan i August Bover, Girona, Diputació de Girona i Universitat de Girona, 1986, cap. 493, p. 50-54.

198. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 598, p. 19-22.

199. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 612, p. 58-60.

200. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 635, p. 9-16, i cap. 648, p. 12-15.

201. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 897.

202. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 898.

amples ni més ben ornamentades.²⁰³ Eiximenis tampoc no permet als cristians edificar mesquites per als «moros», ni sinagogues per als jueus, «ya que su alma sería condenada por Dios a sufrir grandes tormentos por la señalada irreverencia hecha por los cristianos que así lo permitieran».²⁰⁴

Fora de l'àmbit cronològic que m'havia fixat, ja el 1591 el llavors lloctinent i capità general del Regne de Sardènia, Gastó de Montcada, ordenà que en cap part del Regne es fes foc, ni en camps ni en muntanyes ni en cap altre lloc, pels greus danys que s'havien seguit de tal acció en dispersar-se el foc descontrolat especialment per vinyes, propietats, sembrats i fins i tot poblats, i establí una important penalitat, que anava des de la pena de mort fins a la galera perpètua, a l'arbitri del virrei, més el pagament dels danys ocasionats segons el que estigués establert en la carta del lloc. En cas que es cremessin rostolls per a afavorir la sembra de noves llavors, era preceptiva la presència del baró o oficial, i aquesta operació s'havia de fer en el termini de temps previst expressament per a aquesta activitat.²⁰⁵

203. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 835, p. 48-51.

204. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 836, p. 36-44.

205. *Colección de folletos Bonsoms. Crida general del Il·lustríssim señor don Gastón de Moncada, lloctinent y capita general del present Regne de Sardènia*, Caller, Biblioteca de Catalunya, signatura F. Bon. 4854, f. 12r.

RECENSIONS

LAS SEDES HISTÓRICAS DE LA CULTURA JURÍDICA EUROPEA,
D'ENRIQUE GÓMEZ ROYO¹

Els qui hem tingut la fortuna d'estar bona part de la nostra vida acadèmica en l'àmbit de la càtedra del professor Gómez Royo, coneixem la seva passió per la ciència de l'antiguitat, de la qual ens ha fet partícips no solament amb la seva constant reivindicació de l'estudi del llatí com a eina bàsica de coneixement de tot romanista, sinó amb el seu exemple, el seu magisteri i el seu sempre pacient i fraternal consell.

L'obra de la qual farem la recensió reflecteix els molts anys d'investigació que l'autor ha dedicat a l'estudi de la cultura jurídica clàssica. Aquest no és un estudi sobre un període o un autor concret, sinó que és quelcom més: és una reflexió serena sobre unes cultures i uns drets —el grec i el romà—, a la qual únicament es pot arribar després d'un llarg itinerari acadèmic, per la qual cosa no dubtem —ja d'entrada— que serà ben acollida pels especialistes de diversos camps, atès que a través de l'obra el lector pot recórrer l'itinerari de l'origen de la cultura, des del seu naixement a Grècia fins al final de l'època romana.

L'autor comença preguntant-se pels factors que han contribuït a definir el que es podria caracteritzar com les peces de la *identitat europea*, a la qual cosa respon que es pot afirmar que el factor que qualifica la cultura occidental europea és el seu caràcter antropocèntric, degut a una llarga tradició anterior, que venia del món grec i que començà amb els sofistes, la qual col·locava l'home com a centre de la seva pedagogia. Contribuí a aquesta cultura, com a element capital, la transformació del sistema de la ciutat *solipsista* en *oikouménè*, quan l'ampli espai territorial fou convertit en casa comuna habitada per una societat definida com a multicultural.

Segons l'autor, juntament amb la idea d'*home* —o *philantropía*—, fou una peça fonamental la «cultura política», sobre la qual s'ha ordenat, s'ordena i s'estructura tota la nostra vida, com una *consociatio* col·lectiva o un *ordo civilis* dissenyat sobre premisses jurídiques que han estat sancionades i avalades socialment.

L'origen del subjecte actor i protagonista de la seva forma de govern es troba relegat, en les seves arrels, a la *polis* grega d'època clàssica, que en el seu itinerari es convertí en expressió conjunta d'experiència política i cultural, ja que fou el paradigma que féu del ciutadà subjecte polític i actor fonamental del moviment històric i, d'aquesta manera, protagonista del seu propi destí.

En aquest context —com ressenya l'autor—, la *polis* clàssica deixà per a les generacions posteriors un suggeritiu missatge que indiquem a continuació.

1. València, Tirant lo Blanch, 2010, 631 p.

Pel que fa a les desateses ensenyances de la *polis* grega per part de la posteritat, l'autor assenyala que de la lectura de la *Història* de Tucídides es poden extreure les nefastes i tràgiques conseqüències que es deriven dels enfrontaments bèl·lics, ja que aquests mai no són justos. És per això que en la seva narració exposa amb claredat el protagonisme que tingué en els conflictes civils i militars la *natura hominis*, conjuntament amb l'egoisme polític.

A continuació, l'autor destaca que l'obra de Tucídides fou, per aquests motius, una conjunció de perennitat i modernitat, que féu patent l'etern retorn dels *facta hominum*. Posa davant els ulls crítics del lector, que el factor, o, si es prefeix, el binomi poder-força, determina l'actuació brutal de l'home i dels estats, juntament amb les tràgiques conseqüències morals que es deriven del «dret del més fort a sotmetre al dèbil», i que la *polis* atenesa materialitzà.

Atenes fou un exemple clar del que és un exèrcit de poder hegemònic de naturalesa imperialista, que subjectà fèrriament els qui eren els seus aliats perquè no abandonessin a partir d'aleshores aquella aliança, i els qui ho van intentar degueren pagar un alt preu. En aquest sentit, l'autor destaca, seguint l'obra de l'historiador Tucídides, que la guerra va ser un element substancial de la vida de l'home grec, com ho va ser de l'home hel·lènic, i també del romà. Les tres seus feren de la guerra una forma d'autolegitimació del seu procés d'expansió i de consolidació.

Com la dialèctica de la història ensenya, aquests tres espais de sobirania experimentaren les conseqüències de la trilogia formació, apogeu i decadència, perquè en qualsevol instància, indica l'autor, el poder està condemnat a no perpetuar-se.

Si és cert que quan un poble no té enemics externs dirigeix les armes contra si mateix, aquesta situació social es generà en el món atenes per unes causes intrínseques que foren denominades *staseis*: enfrontaments civils propis dels antagonismes que causen els *ordines* o classes socials enfrontades entre si, concepció que va romandre constant en la història posterior.

Les tres seus conegueren, per si mateixes, la degradació dels valors etico-socials. Així, Atenes experimentà un canvi moral radical en la consciència individual i col·lectiva per tots els enrenous que simultàniament provocaren la guerra i la pesta, la qual cosa va contribuir a degradar les precedents virtuts socials.

Un altre aspecte que va estar molt lligat a la vida i l'experiència de l'home grec, hel·lènic i romà, fou el fet de donar entrada —en el seu itinerari històric— a la categoria antropològica de la «utopia social», projecte o intenció col·lectiva de fer de la vida social un espai presidit per la idea del *summum bonum* com a espai societari compartit.

La concepció de la utopia social en la *polis* grecohel·lènica i la *urbs* romana s'evidencia en el pas incruent de la primitiva monarquia al govern nobiliari, el canvi constitucional a la *demokratía* i la crisi de la *polis* com a forma d'estat ideal.

Un procés idèntic es repeteix en les ciutats hel·lèniques, a causa de l'accentuada presència de les contradiccions socials. Així mateix, la *urbs* Roma reproduceix l'idèntic esquema ideal de la *polis* grega i experimenta la forta crisi social pròpia d'una societat estructurada en rígids *ordines* en què l'un pretén dominar l'altre.

Un altre factor interessant lligat a l'experiència de l'home grec i que podem comprovar en Tucídides fou el fenomen de la colonització. L'encontre amb altres ordenaments i costums vigents en altres terres despertà l'esperit crític del grec davant els seus propis costums i normes, cosa que va donar lloc a l'aparició de la ciència política.

L'home grec, en contrast amb l'*homo Romanus*, va sentir una atracció per la teoria política i, en concret, per la teoria democràtica, si bé és cert que la va elaborar, com ressalta l'autor, a la seva manera.

Fou el ciutadà atenès *exemplum* de la nostra pròpia història, perquè la *polis*, com a comunitat organitzada de forma societària, es va donar a si mateixa, després de les lluites pròpies dels estaments socials enfrontats, un ordenament democràtic presidit pel principi de la igualtat civil.

Una aportació essencial d'Atenes a la configuració de la identitat europea va ser el concepte de *logos*, que quedà lligat a l'*homo Graecus* i per mitjà del qual ens va arribar la raó dialògica, dialèctica o dialògica, via per la qual l'ésser humà pot conèixer i reafirmar-se com a ens societari i, com a tal, pot elegir la forma de govern que decideixi lliurement la majoria.

La crisi de l'estat ciutat hel·lènica, enquistat en el seu propi solipsisme, va donar lloc a l'aparició de la segona forma de l'estat ideal, com a hel·lenisme polític, un període de dilatada i fecunda vida cultural.

En aquest procés es va gestar la coneguda *Mischkultur*, o cultura comuna de naturalesa multiracial, en la qual, enfront de la dicotomia anterior grega-bàrbara, es produí la reconciliació, *in universum*, de tots els homes: la *isonomia* o igualtat humana universal. Aquest procés va afavorir que, entre els diversos aspectes rellevants de l'hel·lenisme, es recuperés, com a valor antropològic, la cultura comuna, en la qual prevalia una nova idea d'home, caracteritzat per la llibertat de pensament, el rebuig a allò racial i el repudi al radicalisme nacionalista, i en el qual el nou orde, la moral, deixà de ser competència específica de l'autoritat política i passà a ser funció de la formació, en la qual desenvolupà un gran paper la filosofia.

Es va superar, així, el passat i antiquat panhel·lenisme radical, que va ser reemplaçat per una concòrdia universal, en la qual el projecte polític va ser el transmissor als pobles d'Orient de la vida i la cultura dels grecs.

D'aquesta manera, un complex i fecund teixit cultural s'originà per mitjà de l'osmosi i l'endosmosi entre allò grec i allò oriental, tant en el pla polític com en el pla cultural, la qual cosa va donar lloc a l'encontre entre diferents cultures o multiculturalisme poliètnic, tant de moda actualment.

Juntament amb el factor cultural i el quadre de virtuts ètiques, com la *philantropía* i l'*eunoía*, entre altres, es va dissenyar una nova idea d'home que conformà el model de la nova ciutadania o comunitat universal (*oikouménē*). També es reproduïren, en aquest període, les guerres, a causa de la mort prematura d'Alexandre Magne, esdeveniment que donà pas, com en el món grec, als xocs bèl·lics entre els successors per l'hegemonia, una altra manifestació del biaix desviat de la *natura hominis*.

Des del punt de vista de les formes polítiques, en aquest nou itinerari el concepte d'*estat ciutat ideal* fou reemplaçat pel de *monarca ideal*, del principi del qual va derivar que els monarques tinguessin una concepció totalment patrimonialista de l'estat, per la qual cosa tot era propietat del monarca.

Un factor que va començar a gestar-se en aquesta època, i que passà als *caesares* romans, va tenir com a actor principal Alexandre Magne, amb qui va començar el culte al sobirà hel·lènic, del qual, a través dels sobirans hel·lènics, es va transposar el culte a l'emperador romà, a qui anà molt bé atribuir-se l'adjectiu *diví*.

Juntament amb aquesta parateologia, tots els estats hel·lènics foren gradualment sotmesos i incorporats a l'hegemonia romana, i d'aquests assumí la seva riquesa científica i cultural. Així, l'autor sosté que devem a la tercera seu la important aportació de transmetre el ric llegat de la cultura clàssica, el factor més rellevant de la qual fou el dret, del qual era inseparable la figura del jurista, expert coneixedor de l'*ordo iuridicus* —de l'*ordo* sancionat per la *communis opinio* social.

En la realitat ontològica de l'experiència humana, es pot afirmar que en tot poble existeix —com dóna fe el testimoni d'Heròdot sobre els costums dels pobles—, a més d'una cultura pròpia, també un dret propi, que a Roma fou el *ius*, convertit, a través de l'*oikouménē*, en centre polític emissor de la *politeía* civil. En aquest sentit, l'autor destaca que la història de la jurisprudència s'ha realitzat a través d'un dilatat itinerari, no sempre fàcil, en el qual s'han donat també distintes formes d'estat ideal: la monarquia, la república i el principat. Deixem per a un treball posterior el *ius graeco-romanum* o dret bizantí.

A continuació, en l'obra s'exposa com començà el seu rodatge la Roma arcaica i agrícola, guiada per les *mores Maiorum*, la formació, rere la monarquia inicial (*regnum*), d'una nova forma constitucional, que va ser descrita com la «libera Res Publica Romanorum», model de constitució equilibrada amb una harmònica distribució de funcions alabada per Polibi.

L'estructura de classes socials i la seva progressiva expansió imperialista, com clarifica el joc dels dos vocables llatins —*urbis-orbis*—, va finalitzar amb una crisi sense alternativa, després d'un període agitat, provocat per la qüestió social, amb les seqüeles de violència que es desencadenaren i que desembocaren en un gir constitucional, pel qual s'introduí el principat.

La nova forma política assumí els postulats que havien definit l'*oikouménē*, l'*imperium*, en el qual el *princeps* apareixia com a salvador, *Soter*, i portador de la pau, i convertí el vast imperi en casa comuna, en la qual prevalien la pau i la seguretat per a tots sota la guia del *princeps*, un príncep adornat amb tots els tributs dels monarques orientals.

En tot aquest arc històric, el jurista romà actuà amb una actitud i una reflexió crítiques envers la seva societat, amb propostes renovadores o innovadores d'un *ius civile* rígid, inamovible i lligat a les velles i rígides formes de les *legis actio*, la qual cosa féu que busqués tutelar els interessos dels particulars, aplicant la *iustitia* a cada cas concret. Es formava, així, un dret de juristes que, des dels orígens, amb el *respondere, cavere i agüere*, anà modelant les bases del *ius civile*.

En aquesta línia argumental, l'autor sosté que l'*oikouménē* antiga tardana va ser, com a *Imperium*, una creació del poder fàctic de Roma, però els seus ideals culturals descansaven fonamentalment en l'ideari de la formació o *paideia* grega, que va perviure en l'Escola hel·lenísticoromana i també en l'ensenyament elemental, el *trivium*, format per la gramàtica, la lògica (dialèctica) i la retòrica, que, juntament amb les disciplines superiors, formaren l'*artes liberales*. Aquestes foren les vies d'accés a la cultura europea. Així, la gramàtica tingué com a comesa substantiva dotar de seguretat i de fixesa l'hermenèutica dels textos; la retòrica tingué la missió d'encadenar i ordenar la matèria del discurs; i la dialèctica va ser la *techne* de la controvèrsia, l'argumentació lògica en teologia, filosofia i jurisprudència.

Finalment, l'autor reconeix que els fonaments metodològics de la ciència jurídica de l'edat mitjana es justificaren a partir dels seus pressupòsits de partida, atès que les formes didàctiques foren les pròpies de l'ensenyament en les arts liberals. Així, la *techne* didàctica de l'*studium civile* de Bolonya connectà amb la tradició lligada al *trivium*, l'exegesi textual, tècnica amb la qual els glossadors tractaren de reconstruir els textos i explicar-los internament, ja lliures de contradiccions.

Fruit de tota aquesta cadena històrica, l'autor menciona com a exemple la recepció del *ius commune* del resultat de la qual va ser l'aparició d'un tipus d'ordenament jurídic unitari i científicament fonamentat en el qual les normes i les institucions de procedència romana i canònica configuraren un cos doctrinal integrat i tancat. En concret, l'esquema classificatori del *contractus* i *quasi contractus*, *delicta* i *quasi delicta* exposat per l'autor, va ser objecte de recepció juntament amb tot el dret d'obligacions de les fonts romanes, via per la qual s'assumí tota la matèria obligacional de la casuística de la jurisprudència clàssica. A la vista dels textos, l'autor conclou afirmant que, d'aquesta manera, «mucho del legado jurídico de Roma cobra vida en los ordenamientos modernos».

En resum, al llarg de les seves sis-centes trenta pàgines, escrites amb rigor i claredat, l'autor aconsegueix fer un penetrant i reflexiu estudi sobre l'itinerari de la cultura, des del seu naixement a Grècia fins al final de l'època romana, en el qual es combinen valoracions jurídiques, històriques i filosòfiques, així com una adequada exegesi de les fonts bibliogràfiques i jurídiques aportades, cosa que ens permet redescobrir una formació acadèmica molt allunyada dels cànons actuals.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

*LA REAL AUDIENCIA DE MALLORCA EN LA ÉPOCA
DE LOS AUSTRIAS (1571-1715), D'ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ²*

Aquest volum publicat sota els auspicis del Seminari Permanent i Interuniversitari d'Història del Dret Català Josep M. Font i Rius, ens presenta un acurat estudi sobre un important òrgan jurisdiccional balear: la Reial Audiència de Mallorca, institució sobre la qual Antonio Planas Rosselló, professor titular d'Història del Dret de la Universitat de les Illes Balears, es mostra molt documentat, cosa que no és gens estranya perquè es tracta d'un especialista en la matèria de contingut històric processal i penal centrat en l'àmbit balear i especialment mallorquí, temàtiques sobre les quals ha publicat diversos articles i monografies d'indubtable interès.

Després de la presentació de Tomàs de Montagut Estragués, l'autor s'endinsa en l'objecte de la seva investigació i, després d'unes poques pàgines introductòries, principia, com no podia ser d'altra manera, amb els orígens i l'evolució de la institució. Ofereix al lector informació sobre el sistema de govern i administració de la justícia anterior a la instauració de la Reial Audiència, els antecedents d'aquest tribunal col·legiat, el procés de creació de la Reial Audiència en temps de Felip II i la seva evolució fins a arribar a la Nova Planta.

La naturalesa i les competències de la Reial Audiència sota la presidència del virrei ocupen el segon dels capítols del volum del qual faig la recensió, que es deté en l'anàlisi de les competències dispositives, governatives i gracioses de dit òrgan; les seves atribucions judicàries en matèria civil i penal, incloent-hi el *modus ope-*

2. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, col·l. «Estudis d'Història del Dret», núm. 5, 430 p.

randi de les visites a la presó; les exempcions de la seva jurisdicció, i la resolució dels conflictes de competències. I Planas se centra específicament en les relacions de la Reial Audiència de Mallorca amb la jurisdicció eclesiàstica ordinària, amb el Tribunal de la Inquisició, amb la jurisdicció dels ordres militars i amb la del procurador reial.

Per altra banda, l'autor s'endinsa en el funcionament de la Reial Audiència de Mallorca en l'àmbit cronològic fixat i augmenta el seu nivell de minuciositat envers temàtiques relacionades amb la seva organització, se centra en l'anàlisi de les característiques fonamentals del procediment judicial, dissectiona amb autèntica fruïció tant el procés civil —on la prosa de Planas Rosselló ressaltava assumptes com les causes possibles de recusació, la resolució de plets pel relator com una excepció a la col·legialitat, o la suplicació i execució de les sentències civils— com el penal, i examina en aquest punt les peculiaritats de la fase d'instrucció o sumària i de la fase plenària, sense oblidar-se de la manera específica de relatar les conclusions del procés i la mateixa sentència, les formes irregulars de terminació del procés i la suplicació de les sentències criminals. Finalitza aquest capítol amb les característiques de la jurisprudència de la Reial Audiència de Mallorca.

El capítol sobre la caracterització de cada un dels membres d'aquest òrgan jurisdiccional radicat a Mallorca és potser el més ben documentat de la monografia. Planas se centra en totes les figures de rellevància per al funcionament de la institució que estudia i entre les seves paraules es troben multitud de dades sobre el regent, l'advocat fiscal i els consellers. De la primera de les figures esmentades, l'autor n'estudia els antecedents, la naturalesa del càrrec, les competències —com a president de la Reial Audiència, les que tenia atribuïdes de forma exclusiva i la funció d'assessorament de la Procuració Reial—, el règim orgànic, la retribució a què tenia dret i el tractament i la posició en l'ordre protocol·lari, mentre que quan s'apropa al càrrec d'advocat fiscal tracta aspectes com la seva naturalesa i les seves competències com a conseller de la Reial Audiència, defensor de l'interès del fisc davant les cúries inferiors i assessor de la Procuració Reial, alhora que fa una breu anàlisi de les normes del seu estatut orgànic. Tanmateix, és en la figura del conseller on Planas Rosselló desenvolupa millor tots els seus dots d'historiador del dret.

Els consellers de la Reial Audiència de Mallorca són analitzats amb una profusió inusitada. Planas es deté en els aspectes següents: el nomenament i la durada del seu mandat; els requisits que havien de complir —formació jurídica, condició seglar, obligatorietat de ser naturals de Mallorca o dels altres regnes de la Corona d'Aragó, i del pagament de la mitja annata i dels drets del segell per a l'expedició del títol, jurament i presa de possessió, entre altres requisits personals—; les obligacions derivades del seu nomenament, entre les quals hi havia servir personalment el càrrec, el deure de guardar secret i l'ús d'uniforme; les seves incompatibi-

litats i prohibicions, entre les quals es trobaven l'exercici de l'advocacia o d'activitats mercantils, a més de la prohibició de rebre donatius; la retribució econòmica i honorífica del càrrec de conseller; la responsabilitat per l'exercici de les funcions pròpies del càrrec; la protecció penal i l'aforament; l'estatus de procedència i les possibilitats de promoció social; els oficis específics que ha de desenvolupar el nomenat conseller —per exemple, d'oïdor degà i de jutge de la cort—, i l'exercici de les denominades *competències impròpies* del conseller de la Reial Audiència, entre les quals l'autor assenyala l'assessorament d'altres òrgans, com el canceller de competències, la Capitania General o el procurador reial. Planas Rosselló acaba aquest quart capítol amb unes pàgines dedicades a la intervenció del procurador reial en la Reial Audiència. En un altre ordre de coses, no s'oblida del paper, sens dubte important, que desenvoluparen en l'òrgan objecte de la seva investigació, el personal burocràtic i executiu, en especial els escrivans, el secretari, l'arxiver i els agutzils, entre altres oficials adscrits a la Reial Audiència.

Les relacions de la Reial Audiència de Mallorca amb la Universitat del Regne i amb els òrgans encarregats del manteniment de l'ordre públic, són algunes altres de les temàtiques que aborda el llibre, que culmina amb tres interessants apèndixs: en el primer, l'autor presenta una relació cronològica dels membres de la Reial Audiència de Mallorca; en el segon, inclou un resum biogràfic d'aquests; i en el tercer, segons la meua opinió el que més joc pot oferir a les futures investigacions, inclou trenta-tres documents datats entre els anys 1569 i 1691 procedents de diversos arxius. La monografia culmina amb dos índexs: un de les fonts impreses utilitzades i un altre de caràcter bibliogràfic bastant complet.

Faig arribar les meves més sinceres felicitacions al doctor Planas per aquest nou i extraordinari treball, que contribuirà sens dubte al millor coneixement científic del *Regnum Maioricarum et insularum eidem adiacentibus*.

María Encarnación Gómez Rojo
Universitat de Màlaga

*LA FACULTAD DE LEYES Y CÁNONES DE LA UNIVERSIDAD LULIANA Y LITERARIA DE MALLORCA, D'ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ I RAFAEL RAMIS BARCELÓ*³

Aquest és el segon llibre del qual es fa la recensió en aquest volum de la REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ del qual és autor, o coautor en aquest cas, el doctor Antonio Planas Rosselló. És, doncs, una mostra més de la prolífica producció científica de Planas, aquesta vegada amb la col·laboració de Rafael Ramis, doctorat recentment.

Els nostres autors s'ocupen de la història dels estudis de dret a Mallorca en aquest llarg període que va des del 1483 fins, de fet, el primer terç del segle XIX. L'obra es divideix en cinc capítols, en un treball en què Planas i Ramis es reparteixen la feina: tots dos elaboren el primer capítol, Planas elabora sol els capítols 2 i 5, i Ramis fa el mateix amb el 3 i el 4. Després, tots dos també signen un annex que es titula «Estudio prosopográfico de los catedráticos».

L'obra comença amb una introducció històrica i un breu resum de la història dels estudis universitaris a Mallorca, en particular del seu Estudi General Lul·lià i la seva transformació en la nova universitat mallorquina ja al segle XVII.

En el capítol I, titulat «La enseñanza del derecho y la formación de los juristas durante la época del Estudio General Luliano (1482-1692)», els dos autors s'ocupen dels juristes mallorquins dels segles XVI i XVII. Es tracta d'aprofundir en la formació dels juristes mallorquins entre els segles XV i XVII relacionant els centres en què es formaren abans que l'Estudi General comencés a concedir doctorats en Lleis o Cànon, la qual cosa es produí a partir del segle XVII. També es descriu el procés de creació, per una iniciativa de l'any 1483, del Gran i General Consell, que pretenia evitar que els naturals de l'illa haguessin de desplaçar-se a fora per a graduar-se.

En tot cas, es distingeixen els períodes del 1483 al 1568 i del 1568 al final del segle XVII. Però no va ser sinó a partir del 1626 que es fundaren diverses càtedres que feren viables els estudis universitaris a Mallorca: les càtedres de Lleis, Cànon i *Instituta*. El 1673 el papa Climent X atorgà un privilegi pontifici perquè l'Estudi General pogués graduar en nom seu. Des d'aleshores, l'Estudi passà a denominar-se Reial i Pontifícia Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca.

El capítol II, de Planas mateix, s'ocupa dels plans d'estudis i els mètodes d'ensenyament en el període següent, des del 1692 fins a la supressió de la Universitat el 1830. Posa una atenció especial en les reformes del regnat de Carles III i les del

3. Madrid, Universidad Carlos III, 2011, 189 p.

segle XIX, en particular les ordenades el 1824 pel ministre Francisco Tadeo de Calomarde. Destaca també com es mantenen els estudis d'història del dret i de dret romà, de les institucions canòniques, de dret civil, i els altres àmbits del dret positiu vigent.

Ramis, en el capítol III, es refereix al Claustre de la Facultat de Lleis i Cànon en el mateix període anterior, del 1692 al 1830. Primer tracta de la legislació reguladora dels claustres de la Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca, que entrà en funcionament el 1694 (amb les seves constitucions, estatuts i privilegis) amb una ordenació semblant a la de la Universitat de Lleida. Ens en descriu la composició i el règim jurídic. També dedica un apartat a la legislació vigent sobre les oposicions per a ocupar les places del professorat universitari, i encara publica una llista dels opositors a les càtedres, la presa de possessió, les renunciacions, etcètera.

El capítol IV, també a càrrec de Ramis, es titula «La colación de Graus (1692-1830)» i s'ocupa dels requisits per a accedir als graus universitaris i la tipologia dels exàmens, amb les seves característiques generals, per a superar primer el batxillerat i després la llicenciatura i el doctorat, en aquest ordre.

Planas elabora el capítol V del llibre, centrat ja en la darrera etapa de la universitat mallorquina. Tracta de la seva incapacitat per a adaptar-se als plans d'estudis del regnat de Ferran VII i examina les causes de la seva supressió malgrat els intents reiterats per a aconseguir la seva continuïtat.

Finalment, l'obra inclou una relació dels catedràtics de la Universitat de Mallorca en ordre alfabètic, especialment dels segles XVII i XVIII, i ressenya les dades personals i sobretot professionals dels juristes que s'hi incloïen. Per acabar, trobem una extensa llista de la bibliografia utilitzada pels autors.

Aquest ampli estudi constitueix, doncs, una obra fonamental per al coneixement històric de la Facultat de Lleis i Cànon de l'antiga universitat mallorquina. Un treball que completa la ja per si mateixa important historiografia existent, producció en bona part dels nostres mateixos autors però centrada en aspectes més concrets.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

*ELS LIBRI NOTULARUM DE SANTA COLOMA DE QUERALT (1240-1262), D'HUG PALOU I MIQUEL*⁴

Tenim al davant el nou treball, extens estudi, d'Hug Palou, que ell mateix dedica al seu pare i a Josep M. Pons Guri en el setanta-cinquè aniversari de la creació de l'Arxiu Municipal Fidel Fita, d'Arenys de Mar.

L'autor ens explica l'origen del manuscrit en dues parts que ara transcriu i publica, dipositat a l'Arxiu d'Arenys de Mar arran de la seva adquisició per Pons Guri en nom del Patronat de l'Arxiu.

Es tracta, en tot cas, de dos fragments d'un llibre notarial, un manual amb nòtules procedent de l'antiga escrivania pública de Santa Coloma de Queralt.

Palou descriu les seves característiques formals i diplomàtiques de manera acurada i molt detallada. En fa una descripció paleogràfica i refereix l'estructura i la disposició de les nòtules que conté.

El llibre descriu els diversos instruments notariaus autoritzats, amb els elements bàsics per a la seva identificació (subjecte, objecte, característiques essencials, etc.) i les nòtules disposades en un sol paràgraf cada una i separades entre si per una línia horitzontal, però seguint un ordre cronològic.

Es descriuen també els senyals de diplomàtica: els de ferma, els testimonis i els fiadors que hi intervenen, les datacions, les taxacions, si n'hi ha, la tipologia documental i altres tipus d'indicacions que s'hi contenen.

En definitiva, és un llibre que Palou distingeix perfectament d'altres tipus de llibres notariaus, en particular dels llibres d'esborranys.

I, entremig, ens facilita nombroses dades històriques sobre la notaria a Catalunya al llarg dels segles XII-XIV, tot distingint les escrivanies eclesiàstiques de les reials però amb l'assumpció per totes elles de la fe pública notarial.

En un segon bloc, l'estudi de Palou se centra particularment en el contingut dels anomenats *Libri notalarum* de Santa Coloma de Queralt, que publica. I ho fa descrivint històricament els llibres notariaus de nòtules des de la seva aparició a Itàlia al segle XII. Una pràctica que introduí a Catalunya el dret romà justinianeu des de Bolonya.

L'autor també fa una ressenya històrica de l'escrivania pública de la vila de Santa Coloma de Queralt, centre de la baronia dels Queralt. Una escrivania vinculada a l'església parroquial, però sota el domini directe del baró i l'útil de l'Església. Malgrat això, la regia un notari en nom del rector, i Palou explica la seva evolució i els conflictes que se succeïren entre ambdues institucions fins al segle XIX.

4. Barcelona, Fundació Noguera, 2009, col·l. «Acta Notariorum Cataloniae».

Un altre apartat es dedica als escrivans que hi prestaren els seus serveis entre els segles XIV i XIX.

Palou segueix l'estudi amb les vicissituds de l'arxiu notarial de Santa Coloma de Queralt durant els segles XIX i XX, en especial quan tingué lloc la Guerra Civil. A més, ha realitzat una tasca considerable de localització dels protocols notariaus dispersos després d'aquest conflicte militar: ofereix una relació dels que ha trobat i identifica els arxius on són.

A continuació, l'autor ja se centra en l'edició del llibre, per la qual cosa exposa els criteris seguits i les característiques de la transcripció. Refereix les fonts documentals i la bibliografia consultades i usades, i tracta dels antropònims i els topònims que hi localitza.

Després ja hi ha la llarga transcripció dels documents: set-centes vuitanta-quatre notes referents a diversos negocis jurídics d'ordre privat.

L'obra finalitza amb uns annexos que llisten els tipus documentals (obligacions, família, matrimoni, successions, establiments, etc.), un glossari, uns esquemes codicològics i uns índexs d'antropònims i de topònims.

Es tracta, doncs, d'una obra de referència obligada per als estudiosos de la història de Santa Coloma de Queralt i de gran interès per als estudiosos del dret i, sobretot, per als historiadors d'aquestes terres.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

CRÒNICA

«LA FALSIFICACIÓ MONETÀRIA: FONTS I DOCUMENTS».
XXI SEMINARI D'HISTÒRIA MONETÀRIA DE LA CORONA
D'ARAGÓ, MUSEU NACIONAL D'ART DE CATALUNYA, GABINET
NUMISMÀTIC DE CATALUNYA, 5 I 6 D'ABRIL DE 2011

Els dies 5 i 6 d'abril es van celebrar a l'auditori del Palau Nacional, seu del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), les sessions del XXI Seminari d'Història Monetària de la Corona d'Aragó, que amb caràcter anual organitza el Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC). El tema monogràfic debatut aquesta vegada va ser la falsificació de la moneda en l'àmbit hispànic durant les èpoques medieval i moderna. El context en què es van emmarcar les jornades va ser l'exposició que, amb el títol «La moneda falsa. De l'antiguitat a l'euro», es va poder visitar a la sala temporal de numismàtica del MNAC fins al 8 de gener de 2012. La perspectiva que es va prendre va ser, en particular, la de les fonts de coneixement a l'abast de l'historiador del fenomen. L'atenció a la dimensió jurídica i institucional sol estar sempre present en les jornades anuals, però aquesta vegada el dret va rebre un protagonisme molt més intens per part de diversos prestigiosos especialistes.

El Seminari es va desenvolupar en sis ponències, que es van presentar repartides en dues sessions en les quals va ser cabdal la perspectiva jurídica aplicada al delictes, així com la seva complementació amb les fonts extrajurídiques, arqueològiques i numismàtiques estudiades per historiadors, arqueòlegs i numismàtics.

La primera intervenció va ser a càrrec del doctor Antonio Serrano, professor de l'Àrea d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat Autònoma de Barcelona. El ponent va presentar l'exposició «El ordenamiento jurídico ante la amonediación fraudulenta: perspectivas de estudio», que va desenvolupar a partir d'una dinàmica presentació introductòria sobre les dimensions del problema falsari en la tradició jurídica europea i la seva resolució pel dret.

La segona conferència de la tarda va ser la presentada pel doctor Sixto Sánchez-Lauro, professor de l'Àrea d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de Barcelona: «Tipificación delictual de la falsificación monetaria en la Corona de Castilla a través de los textos normativos y de la literatura jurídica». El resultat va ser una detallada presentació del tractament i l'evolució que el fenomen falsari va tenir en la tradició jurídica castellana, amb una atenció especial a la normativa i la doctrina sobre el tema, des de la tradició del *Liber iudiciorum* fins a la vigília del procés de codificació, passant per la recepció del dret comú. Cal saber que el professor Sánchez-Lauro abans havia participat en el catàleg de l'exposició esmentada amb un article sobre la matèria.

La darrera conferència de la primera sessió va ser a càrrec del doctor Albert Estrada-Rius, conservador del Gabinet Numismàtic de Catalunya i coordinador

del Seminari, que va presentar la ponència «La falsificació de moneda a les fonts narratives modernes: memòria, propaganda i història». El ponent va centrar l'estudi en el regnat de Felip II d'Aragó i III de Castella al territori del Principat. La introducció al tema va consistir a focalitzar el problema de la falsificació en aquest període i revisar les diverses mesures de govern impulsades pel lloctinent i els consellers de Barcelona en la seva lluita contra aquest fet, que constituïa una veritable plaga. El gruix de l'exposició va consistir en la presentació d'una polifonia de diverses veus—cada una de diverses tipologies documentals extrajurídiques—que són a l'abast de l'historiador que estudia el fenomen en època moderna. En primer lloc, els dietaris corporatius i els particulars. Entre els primers va esmentar els del Consell de Cent i el de la Diputació del General de Catalunya, i entre els segons va destacar, per la seva excepcionalitat, el del jurista i cronista Jeroni Pujades. La segona tipologia de fonts en la qual es va detenir l'autor va ser la bibliografia de canya i cordill coetània, respecte a la qual va esmentar dos cicles facticis relatius a la bateria de mesures governatives preses. La tercera font mencionada va ser la de les cròniques justificatives de l'expulsió dels moriscos i l'acusació de falsaris formulada contra ells. Finalment, la darrera tipologia o veu presentada va ser la de les obres de ficció, entre les quals es va remarcar el *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*.

La segona sessió es va obrir amb la ponència del doctor Josep M. Llobet, professor de la Universitat Nacional d'Educació a Distància al centre associat de Cervera: «La moneda falsa a la documentació municipal: l'exemple de Cervera». El professor Llobet, expert exhugador de la documentació escrita cerverina, va oferir una visió casuística del fenomen falsari a través dels testimonis vius que aporten els documents d'aplicació del dret en l'àmbit municipal i notarial local. De la seva rica exposició, va quedar clara la potencialitat de les fonts locals municipals per a la comprensió de l'aplicació real del dret. Especialment en el cas de Cervera, que disposava de l'anomenat Privilegi de judicatura, que el professor Llobet ha estudiat en diversos articles sobre el cas concret de la falsificació monetària.

El doctor Antoni Planas, professor de l'Àrea d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de les Illes Balears, va dictar la següent ponència: «El delictes de falsificació de moneda en el dret medieval de la Corona d'Aragó». Conegut especialista en el dret criminal i processal criminal de les Illes Balears, per les seves diverses publicacions sobre el tema, aquesta vegada va bastir una exposició comparada del tractament en la normativa i la doctrina en els diferents territoris integrats a la Corona d'Aragó. D'aquesta manera, l'exposició va permetre establir un fructífer diàleg amb l'exposició que sobre el mateix tema—però en l'àmbit de Castella— havia ofert el dia anterior el professor Sánchez-Lauro.

Finalment, la conferència de cloenda del Seminari va ser dictada per la doctora Maria Clua, adjunta a l'Àrea de Conservació del GNC del MNAC: «El registre arqueològic: fonts de coneixement i problemàtiques d'estudi». La font que es va presentar va ser la pròpia moneda falsa en el context de la troballa arqueològica. Després d'exposar una visió panoràmica de la metodologia arqueològica i numismàtica general, el discurs es va enriquir amb una àmplia casuística basada en l'experiència directa de més de vint anys d'interpretació de la moneda a partir del seu context en el jaciment i en les unitats estratigràfiques determinades. Aquesta conferència va permetre, en definitiva, oferir una perspectiva de contrapunt basada en els materials numismàtics recuperats, confrontada amb la visió oferta per les fonts escrites de naturalesa jurídica.

Albert Estrada-Rius

*Gabinet Numismàtic de Catalunya
Museu Nacional d'Art de Catalunya*

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS PER A L'EDICIÓ

1. Els articles s'han de redactar en català preferiblement i s'han de presentar en suport de paper i en disquet o CD (si pot ser, picat en el programa de tractament de textos Microsoft® Word per a PC).
2. El cos de la lletra ha de ser del 12, i el text s'ha de compondre amb un interlineat d'un espai i mig.
3. L'extensió de l'article no pot ser inferior a deu pàgines (2.100 espais lletra per pàgina). Tots els fulls han d'anar numerats correlativament.
4. La bibliografia s'ha d'incloure al final de l'article. Ha d'estar ordenada alfabèticament per autors i ha de seguir els criteris següents (hi ha uns criteris més detallats a la disposició dels autors).
Els llibres s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. *Títol de la monografia*: *Subtítol de la monografia*. Lloc de publicació: Editorial, any. Nombre de volums. (Nom de la Col·lecció; número dins de la col·lecció) [Informació addicional]
Els articles de publicacions periòdiques s'han de citar: COGNOM, Nom; COGNOM, Nom. «Títol de la part de la publicació en sèrie». *Títol de la Publicació Periòdica* [Lloc d'Edició], número del volum, número de l'exemplar (dia mes any), número de la pàgina inicial - número de la pàgina final.
5. Les notes s'han de compondre al peu de la pàgina on figura la crida, que s'ha de compondre amb xifres aràbigues volades.
6. En el cas que hi hagi figures, gràfics o taules, s'han de presentar numerats correlativament en fulls a part i indicar dins del text el lloc en què s'han d'incloure durant el procés de maquetació.

7. Juntament amb l'article s'han de lliurar en un full a part algunes dades del currículum de cada autor (quatre línies de text com a màxim).
8. Al final de l'article cal afegir un resum d'un màxim de quinze línies (1.050 espais lletra).
9. Amb vista a la indexació en diferents bases de dades, s'han de proposar cinc mots clau com a mínim, els quals s'haurien d'extreure, si és possible, de te-saurus o diccionaris d'especialitat.
10. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revis-ta i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a l'informe d'experts en cada matèria.

